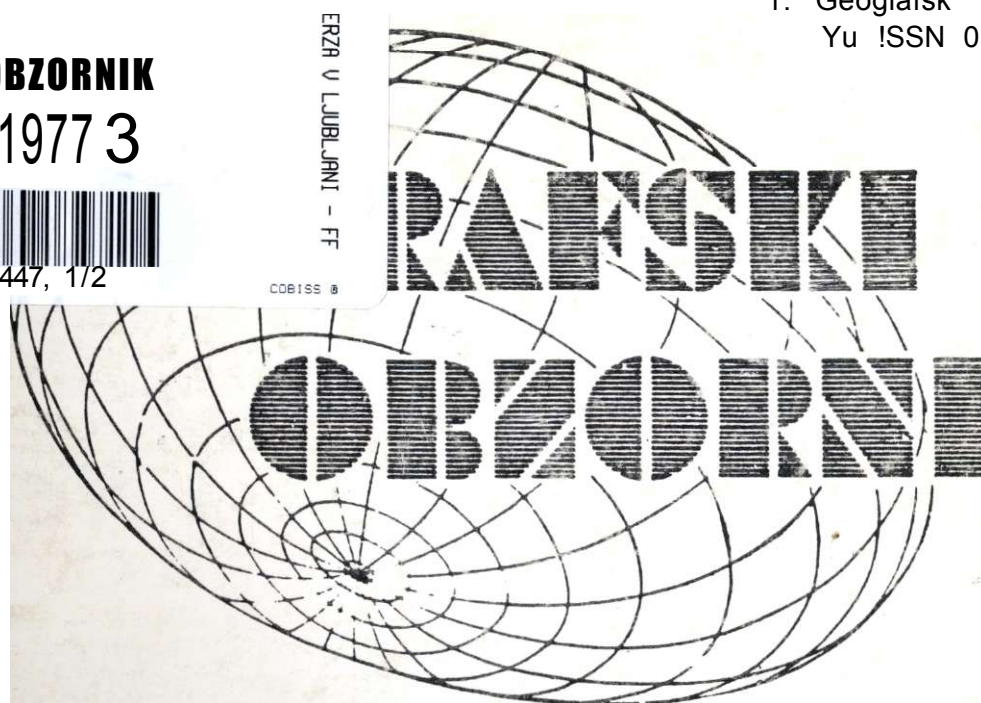

HK - Geograf
III
B 21
GEOGR. OBZORNIK
/1977 3

1. Geografski* obzornik,
Yu ISSN 0016-72^4

Leto XXIV

Štev. 1-2

Ljubljano 1977

NJIVE IN VRTOVI

Razlike med kot. podatki in ocenami Zavoda za statistiko SKS

V S E B I N A

ČLANKI	stran
l/V.KOKOIE, Cb sedemdesetletnici akademika prof.dr.Svetozarja Ilešiča.	1
- M.RAVBAR, Nekaj razmišljanj o razvojni problematiki Kranja in kranjske občine ...	4
^J.MEDVED, Nekateri prostorski vidiki sodobnega razvoja slovenskih naselij.	9
'»/P.MIHEVC, Raba njiv in vrtov v Sloveniji leta 1974.	15
'»/P.MIHEVC, Številčno gibanje vsega in kmečnega prebivalstva SR Slovenije 1961-1971, s poudarkom na analizi strnitve v ravninskem svetu.	23
'"A.GOSAR, Vpliv zdmstva na preobrazbo kulturne pokrajine na Slovenskem.	27
D.RADINJA, Onesnaževanje pokrajin in pokrajinske sfere z nafto.	30
'I.GAMS, Regionalna geografija - vrh ali anahronizem metodične geografije.	41
^S.BRINOVEC, Geografske novosti z Didacte 77.	45
-A.RAMCVŠ, O vrednosti geoloških kart slovenskega ozemlja.	49

IMENOSLOVJE IN IZRAZJE

t/D.RADINJA, Prostor-pokrajinski prostor-pdkrajina.	53
--	----

KNJIŽEVNOST

M.FRIGAMDVIC, Geografski aspekt društveno-gosoodarskog razvitka SFRJ i svijeta u poslijeratncm razdoblju (T.šifrer).	56
R.PETRCK/IČ, Ekonansko-regionalna geografija Azije, Australije i Okeanije, Beograd 1976 (T.šifrer).	57
K.DERADO, Italija - P.KURTEK, Madjarska - S.DEBCT, Austrija (T.šifrer).	59
R.PAVLOVEC, Kras - M.PLENIČAR, Nafta - Z.PETKOVŠEK, Kaj pa vreme Ljubljana 1976 (T.šifrer).	59
Nastava zemljepisa u osnovnoj školi. Priručnik za nastavnike, Zagreb 1977 (Milena Pak).	60

DRUŠTVENE VESTI

Poročilo o X.kongresu jugoslovanskih geografov septembra 1976 v Beogradu (M.KLEMENČIČ).	61
Ncrva pravila Geografskega društva Slovenije.	64
Obvestilo o prihodnjem zborovanju slovenskih geografov junija 1978 v Mariboru.	74
Slika z naslovne strani: Njive in vrtovi v Sloveniji	

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk.
Uredniški odbor: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, dr. Vladimir Kokole, dr. Avguštin Lah, Marija Košak, Milan Vreča, dr. Jakob Medved.

Glavni urednik Mara R a d i n j a, Ljubljana, Grintovška 1. Upravnik Cita M a r j e t i č

Za člane GDS je letna naročnina 30 dinarjev, za nečlane in ustanove 40 dinarjev.
Naročajte in olačutje na naslov: "Geografski obzornik", Ljubljana, Aškerčeva 12, štev. tek.rač. 50100 "678 - 44109

OB SEDEMDESETLETNICI AKADEMIKA PROF. DR. SVETOZARJA ILEŠIČA*

Akademik profesor dr. Svetozar Ilešič se je rodil 1907. leta v Ljubljani, kjer je leta 1925 maturiral na klasični gimnaziji, leta 1930 diplomiral na Filozofski fakulteti iz geografsko-zgodovinske študijske skupine in leta 1933 promoviral za doktorja filozofije. Istega leta je postal asistent na Geografskem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je deloval vse do svoje upokojitve 31. decembra 1975. leta. Kot privatni docent je bil od 1940. leta, kot univerzitetni docent od leta 1945, kot izredni profesor od leta 1947 in od leta 1950 kot redni profesor. Strokovno se je izpopolnjeval tudi v Franciji v študijskem letu 1936/37.

V času svojega službovanja na fakulteti je profesor Ilešič opravljal ob rednem pedagoškem in znanstvenem delu številne funkcije na univerzi, v stroki in v širšem družbenem življenju. Bil je med drugim dekan prirodoslovno-matematične fakultete od marca do novembra 1950 in v študijskem letu 1953/54, ter prorektor Univerze od novembra 1950 do oktobra 1952. leta. Kot profesor in večletni predstojnik oddelka za geografijo pa je s svojim strokovnim in organizacijskim delom bistveno prispeval k oblikovanju vseh povojnih generacij geografov na ljubljanski univerzi. Njegova naraščajoča vloga mentorstva je dobila konkretno obliko v letu 1961 osnovanem Inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani, kateremu je pomagal utirati pota v mednarodne geografske kroge. Leta 1966 se je njegovo mentorstvo razširilo na Geografski inštitut SAZU (zdaj Geografski inštitut Antona Melika), ki mu je postal upravnik, med leti 1972 in 1976 pa je bil tudi upravnik Inštituta za raziskovanje krasi SAZU. Ilešičev prispevek k razvoju geografske stroke v ožji in širši domovini

* V letošnjem juniju je Univerza v Ljubljani podelila naziv "zaslužni profesor" akademiku dr. Svetozarju Ilešiču. Namesto jubilejnega članka objavljamo utemeljitev, ki je bna podana na svečani podelitvi naziva. Jubilantu iskreno čestita za visoko priznanje tudi uredništvo Geografskega obzornika

ter v mednarodnem svetu pomeni tudi njegovo članstvo v upravnem odboru Geografskega društva Slovenije domala v vsem povojnem obdobju, kjer je bil vedno eden najaktivnejših članov, večkrat tajnik in med leti 1957-1960 ter 1962-1964 njegov predsednik. Logična posledica te aktivnosti je njegovo imenovanje za častnega predsednika društva leta 1968. Kot eden najvidnejših jugoslovanskih geografov in nesporno najvidnejši geografski teoretik je vplival tudi na razvoj jugoslovanske geografije s svojim znanstvenim delom ter kot predsednik Zveze geografskih društev Jugoslavije v letih 1957-1961 in večletni predsednik Nacionalnega komiteja.

V polstoletnem geografskem raziskovalnem delu izstopajo pri Ilešiču predvsem tri glavne raziskovalne smeri: agrarna geografija, geografska regionalizacija in razčiščevanje načelne, teoretične problematike geografske znanosti, v določeni meri pa je zelo uspešno posegel tudi na številna druga področja geografije, med drugim s fizičnogeografskimi proučevanji, še zlasti s proučevanji naših rek.

Nedvomno je najbolj tehten Ilešičev prispevek na področju agrarne geografije. Semkaj štejejo tudi njegove prve znanstvene raziskave o kmečkih naseljih na Gorenjskem, okoli Ljubljane, kasneje na Primorskem in na Goričkem. Že v teh prvih razpravah se Ilešič predstavi s svojimi značilnimi potezami, ki jih je vseskozi poskušal s pedagoškim in mentor-skim delom vcepiti tudi svojim učencem: jasno opredeljena tematika, preprosto način posredovanja zaključkov in lahko razumljiv jezik. Iz številnih lokalnih analiz je zrastle monografija o zemljiški razdelitvi na Slovenskem, ki je izšla leta 1950 pod naslovom "Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem" in za katero je Ilešič prejel Prešernovo nagrado za znanstvene dosežke v letu 1951. V njej je podan pregled in klasifikacija zemljiške parcelacije v Sloveniji, ki po zadnji vojni doživlja hitro transformacijo. Obsežen teoretičen del in aplikacija na domače razmere sta pomagala pri razčiščevanju vprašanj o nastanku različnih sistemov poljske razdelitve v Evropi. S svojimi teoretičnimi izsledki je Ilešič zavrnil tedanje enostranske nemško-nacionalistične razlage o nastanku nekaterih zemljiških sistemov na Slovenskem in drugod. Te svoje izsledke je Ilešič zagovarjal na številnih mednarodnih geografskih prireditvah in leta 1959 je pod naslovom "Die Flurformen Sloweniens im Lichte der Europäischen Flurforschung" izšla ta prevedena razprava kot samostojna knjiga v ediciji Münchner Geographische Hefte. Zaradi tehtnosti knjige ni naključje, da je na nekaterih evropskih univerzah vključena v obvezno izpitno gradivo.

V sklop agrarno geografske problematike pa lahko uvrstimo tudi študije planin ob Dolenji Zilji, o agrarni preobljudenosti v Sloveniji, na Koroškem in še nekatere, v katerih ponovno prihaja na dan Ilešičeva široka razgledanost po svetovni geografski literaturi, kar mu je omogočilo znanje številnih evropskih jezikov. Postal je tudi eden prvih pobudnikov in zagovornikov kartiranja izrabe tal v naši državi.

Drugo plodno področje Ilešičevega znanstvenega raziskovanja je geografska regionalizacija Slovenije in Jugoslavije. Pri tem mu gre zasluga za razčiščevanje metod geografske regionalizacije, kjer je bil s svojo aktivnostjo na simpozijih in kongresih glavni pobudnik tega v Jugoslaviji. V svoji regionalizaciji Slovenije je opredelil fiziognomske in nodalne regije v Sloveniji, kar s pridom služi različnim strokovnjakom pri prostorski interpretaciji svojih ugotovitev in praktikom pri prostorski opredelitvi posameznih problemov. V bistvu sodi sem tudi študija o regionalnih razlikah v družbeno-gospodarski strukturi SR Slovenije, kjer je podobno kot v številnih Ilešičevih študijah močan povdarek na socio-ekonomskih dejavnikih. Doprinos k regionalizaciji Jugoslavije pomeni tudi Ilešičeva rajonizacija na podlagi temperaturnih, padavinskih in nato obojnih režimov, ki je bila objavljena tudi v tujini. Sicer pa je za profesorja Ilešiča na sploh značilna živahna publicistična dejavnost v

inozemskem geografskem tisku tako v vzhodno kot v zahodno evropskih državah, kjer je tudi predaval na številnih univerzah in v Geografskih društvih.

Velik doprinos k slovenski geografiji in geografiji na sploh pomenijo Ilešičeve študije o načelni, teoretični in metodološki problematiki geografske znanosti, ki so nasledile številne predstavitve svetovnih dilem o razvoju geografije slovenskemu in jugoslovanskemu krogu. V njih je zavzel svoje stališče do vprašanja stroke kot kompleksa ved oziroma enotne kompleksne vede, do problemov dualizma v geografiji in drugega. Z referati in diskusijami na slovenskih in jugoslovanskih geografskih zborovanjih ter v tujini in s članki v strokovnih revijah je vodilno vplival na razvoj slovenske in jugoslovanske geografije. V vseh načelnih razglabljanjih kot tudi v vseh drugih svojih znanstvenih delih, učbenikih in drugih strokovnih delih je Ilešič izpričal svoj napredni dialektični pristop v problematiki.

Njegove prispevke o načelni problematiki geografije bo zaradi njihove aktualnosti natisnila Partizanska knjiga v samostojni knjigi v tem letu.

Ilešiča lahko štejemo za najbolj plodnega pisca regionalno-geografskih učbenikov, začeniši z njegovimi skriptami domala vseh predmetov, ki jih je v dolгих letih predaval študentom geografije na Filozofski fakulteti. Solidnost koncepcij njegovih regionalnih opisov sveta je izpričana z dejstvom, da so njegove knjige ostale na seznamu učbeniške literature vsa zadnja desetletja in da so doživele ponatise tudi v drugih republikah.

Svojo široko razgledanost po geografiji je Ilešič izpričal tudi sicer v vseh slovenskih geografskih revijah bodisi kot pisec ali kot urednik. Od leta 1948 do 1958 je bil sourednik osrednjega slovenskega geografskega glasila Geografskega vestnika, nato pa je bil njegov glavni urednik do vključno letnika 1972. Prav tako je uredil zadnjih šest debelih zvezkov Geografskega zbornika. Zlasti v Geografskem vestniku in tudi Geografskem obzorniku se je dotaknil še številnih aktualnih problemov geografije v celoti ali njenih posameznih področij in zlasti v zadnjih letih izpričal svoj kritični odnos do pretirane matematizacije, ki je po njegovem v geografiji potrebna, vendar le kot sredstvo. Močno pa se je dotaknil tudi vprašanj geografskega proučevanja v okviru urejanja in umnega gospodarjenja s človekovim okoljem. Ilešičevo delo obsega nad 60 razprav knjig in učbenikov z okoli 5.000 stranmi, okoli 80 strokovnih prispevkov s skoraj 500 stranmi, 31 prispevkov na približno 200 straneh z načelno problematiko ter 209 knjižnih poročil in še številna razna druga manjša strokovna dela.

Med več kot štiridesetletnim učiteljskim delom na Filozofski fakulteti je bil eden glavnih oblikovalcev slovenske geografske šole, ki si je pri dobila ugled v državi in v tujini in vzgojitelj povojnih generacij geografov, ki delajo na šolah, v praksi in na vidnih družbenih položajih. Bil je mentor ali somentor tridesetim doktorantom, ki so po vojni doktorirali iz geografije na ljubljanski univerzi, redno pa je predaval predvsem profesorjem geografije, jih seznanjal z novostmi v geografiji in jih usmerjal pri njihovem nadaljnjem pedagoškem delu.

Za svoje obsežno pedagoško, znanstveno, strokovno, organizacijsko in družbeno delo je bil profesor Ilešič deležen številnih priznanj doma in v tujini. Poleg tega da je častni predsednik Geografskega društva Slovenije, je častni član Srpskega, Makedonskega, Poljskega, Munchenskega in Madžarskega geografskega društva ter dopisni član Italijanskega geografskega društva. Leta 1967 je postal dopisni in leta 1970 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Odlikovan je bil z redoma dela z zlatim vencem in letos je dobil Kidričevo nagrado za življenjsko znanstveno delo.

Vladimir KOKOLE
NEKAJ RAZMIŠLJANJ O RAZVOJNI PROBLEMATIKI KRANJA
IN KRANJSKE OBČINE

Študija o urbanem sistemu SRS je problematiko prostorskega planiranja v občini Kranj nakazala v vseslovenskih okvirih. Odprtih pa je nekaj vprašanj, ki se pojavljajo v ožjem okviru občine in Gorenjske.

Študija o urbanem sistemu SRS je bila študija o možni strategiji razvoja urbanega omrežja v SR Sloveniji, predvsem pa v osnovah za tako strategijo. Odpira tri alternativne predlone (različice) vzorca urbanizacije in analizira ekonomske in družbene osnove zanje. Izhaja iz izhodišč v resoluciji skupščine SR Slovenije o dolgoročnem družbenoekonomskem razvoju SR Slovenije do leta 1985 in na izhodiščih dokumenta Smotri in smernice za urejanje prostora, ki jih je leta 1973 sprejela skupščina SR Slovenije.

Po različici B urbanega sistema bi imel Kranj leta 2000 50.000 prebivalcev; po različici A tudi toliko, po različici C pa 53.200. Po novejši Vogeltnikovski (demografski) projekciji iz leta 1970 bi Kranj dosegel 53.500 prebivalcev (oz. 40.500 leta 1985); če pa bi prebivalstvo naraščalo enako kot urbani sistem v Sloveniji v celoti, bi znašala številka tudi 53.500; po eksponentni ekstrapolaciji trendov razvoja po dekadah bi se številka dvignila na 55.300, če pa bi ekstrapolirali trend iz celotnega povojnega obdobja, bi se številka povzpela celo na 60.000.

Izven Kranja, v ostalem delu občine, predvideva Vogeltnikova projekcija še približno 40.000 prebivalcev leta 2001, po različici B urbanega sistema pa bi bilo zunaj mesta približno 29.000 prebivalcev (pri različicah A in C bi jih bilo znatno manj, le okrog 11.000). Leta 1971 je živeło zunaj mesta 51.800 prebivalcev, vendar od tega kakih 15 odstotkov v najbližnjih urbaniziranih vaseh.

Povojni razvoj je šel očitno h koncentraciji prebivalstva v Kranju in neposredni okolici, sicer pa je bila rast zelo selektivna, omejena v glavnem na nekatera maloštevilna naselja. Obstaja težnja, da se bi tak razvoj nadaljeval; vprašanje pa je, v kolikšnem obsegu, in sicer predvsem, v kolikšnem obsegu bodo rastla naselja v urbanizirani coni in katera druga naselja polog teh. Odpira se problem, ali dovoliti, da se ta težnja nadaljuje ali da se modificira. Zlasti pa je problem, ali naj bi satelitskim "stanovanjskim naseljem" (kot je npr. Šenčur) še pustili naraščanje v znatnejšem obsegu, tako kot doslej, ali pa naj bi tak razvoj zavrli. Drug problem je, ali je na območju občine mogoče računati še s kakšnim drugim znatnejšim centrom z lastno ekonomsko bazo (dejavnostmi, delovnimi mesti) ali ne? In če, kateri center ali centri bi to lahko bili?

Pri tem je mogoče postaviti še druge, vzporedne domneve o razvoju ostalih naselij v občini, kjer v nobenem, spet suponiranem, primeru po težnji in po dosedanjih predvidevanjih ne bi prišlo do kakršnegakoli znatnega razvoja oziroma rasti prebivalstva.

* Glej tudi povzetek: Osnove policentričnega urbanega sistema v SR Sloveniji, Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana, 1974.

Predvsem za bolj oddaljeno prihodnost se pojavlja vprašanje morebitne rasti kakega naselja ob letališču Ljubijana-Brnik. Dolgoročna sektorska študija o razvoju letališča, tako za potniški kot tovorni promet predvideva veliko povečanje, celo že do leta 1985. Glede na to, da bi bilo "primarno" oziroma "centralno" letališče za Slovenijo sploh, je treba računati, da se bo število zaposlenih v prometu in drugih dejavnostih, ki se normalno razvijajo ob letališču take vrste, močno povečalo. Študija o urbanem sistemu v SR Sloveniji računa, da bo leta 2000 na letališču zaposlenih več kot 2000 ljudi. (Velika letališča po svetu jih zaposlujejo tudi čez deset tisoč!). To bi že pomenilo osnovo za naselje s kakimi 5.000 prebivalci, posebno če bi vsi zaposleni stanovali ob letališču. Zato obstaja dilema ali je smiselneje načrtovati razvoj naselja ob samem letališču ali pa računati na naselitev (verjetno) zaposlenih v Kranju, ki je še najbližji center, oziroma v drugih centrih ali v okoliških naseljih. Med njimi se kažejo predvsem Cerklje, ki je že znatnejši center z več kot 1.000 prebivalci (in osnovno infra in superstrukture), ter Šenčur, ki je "spalno naselje" Kranja in od vseh večjih takšnih naselij okrog Kranja še najbližje Brniku.

Poleg samega letališča je znatnejša koncentracija neagrarne zaposlitve izven mesta Kranja verjetna in možna v turizmu oz. gostinstvu. V glavnem sta to dve območji: Jezersko za stacionarni turizem z zimsko in letno sezono ter območje Krvavca, verjetno pa še okolica Preddvora. V vsakem od obeh glavnih območij bi bilo mogoče računati s po nekaj sto delovišči; na Jezerskem in v dolini Kokre okoli leta 2000 mogoče celo do 1.000.

Upoštevajoč, da so dosedanje projekcije zaposlitve oz. delovišč do leta 1985 realne in da bodo tako skoraj vsa nova delovišča v Kranju (kar predvideva tudi model urbanega sistema po različici B do leta 2000), je očitno mogoče pričakovati, da bo dejanski razvoj posledica razvoja v Kranju. Vsekakor pa bo od zavestne politike urbanizacije odvisno, ali bo šel znaten del "lokalne" zaposlitve (v terciarno-kvartarnih dejavnostih) tudi v okoliška satelitska naselja, kot je npr. Šenčur. Stroga omejitev individualne gradnje v mestu Kranj utegne v teh satelitskih naseljih pospešiti razvoj, saj bi po eksponentni težnji razvoja narastlo vsako na več 1000 prebivalcev. S tem pa bi že dosegli "ekonomski prag" za nekatere nekoliko specializirane storitvene dejavnosti.

Razvoj prebivalstva in zaposlitve v občini Kranj do leta 2000 je bil obdelan po analitsko-prognostičnem, t.i. Lowryjevem modelu, v demonstracijski študiji jugoslovansko-ameriškega projekta v ljubljanski urbani regiji že pred nekaj leti. Pozneje so bile delane tudi na Urbanističnem inštitutu SRS še druge tovrstne študije v zvezi z izdelavo novega urbanističnega programa.

Projekcija razvoja, kakor lahko sklepam po omenjenem modelu razvoja širšega metropolitskega razvoja Ljubljane, je zanimiva iz več razlogov:

- Kljub štirim alternativam, od katerih vsaka računa z nekoliko drugačnim prometnim omrežjem in z drugačno prostorsko razporeditvijo delovišč, se številke za celotno prebivalstvo leta 2001 le neznatno razlikujejo ($\pm 3,7$ odstotkov).
- Precej znatnejše so razlike v številu delovišč. Po alternativni A (po obstoječih težnjah bi bilo v Kranju 30.597 agrarnega prebivalstva) po alternativni B (policentričnega) razvoja v širšem metropolitskem območju pa 37.272 do 38.938, torej znatno več, toda še vedno manj, kot bi znašal standardni delež za delovno prebivalstvo (40 odstotkov). To pomeni, da bi se del delovnega prebivalstva vozil na delo izven občine - v Ljubljano - celo pri "policentrični" alternativni.
- Porast prebivalstva v občini na nekaj čez 100.000 je mogoč le ob znatnem priseljevanju prebivalstva. Zaradi naravnega prirastka - če ostane 0,6 - 0,7 odstotkov letno (kot v zadnjih letih v Sloveniji), se prebi-

valstvo ne bi moglo povečati več kot na dobrih 75.000 (to je manj kot po različici B urbanega sistema) in celo pri 1,0 odstotnem naravnem prirastu ne bi bistveno preseglo števila 85.000.

Prebivalstvo na območju mesta Kranj predstavlja približno polovico prebivalstva v občini. To razmerje je dokaj stalno že vse povojno obdobje, in sicer kljub temu, da je število prebivalstva v občini prav tako izdatno narastlo. Toda koncentracija v širši mestni aglomeraciji, ki vključuje tudi najbližje prvotne vasi - oz. samostojna naselja, je vse-skozi napredovala, saj je bila rast prebivalstva v naseljih izven ožje urbanizirane cone le zmerna. Poleg Kranja in okoliških vasi je znatneje narastlo število prebivalstva le v Šenčurju, ki je dandanes v bistvu del kranjske urbane aglomeracije, in v Naklem, ki je enak primer, sicer pa le v Cerkljah in v Preddvoru.

Ekstrapolacija trenda iz polpretekle dobe do leta 2000 po območjih matičnih okolišev (m.o.) kot nekoliko manjših socioekonomskih teritorialnih skupnosti pokaže sledečo podobo verjetne razporeditve in števila prebivalstva v občini:

Ekstrapolacija po matičnih okoliših

	1969	linearna 2001	eksponentna 2001
Kranj	26.300	43.276	57.690
Cerklje	5.045	5.463	5.490
Goriče	1.991	2.661	2.877
Mavčiče	1.252	1.440	1.462
Naklo	3.596	4.866	5.303
Preddvor	2.434	3.974	5.207
Predoslje	3.914	6.766	9.685
Šenčur	5.365	8.063	9.598
Trboje	448	538	553
Zg.Besnica	1.243	1.379	1.391
Zg.Jezersko	788	720	724
Žabnica	2.229	3.087	3.418
Skupaj	54.615	82.233	103.398
Zunaj Kranja	28.305	38.957	45.708

Pokaže se določen premik k relativno nekoliko močnejši koncentraciji v samem Kranju, še bolj pa v urbanizirano območje okrog Kranja (Kranj in nekateri sosednji matični okoliši: Šenčur, Predoslje) in relativno nazadovanje - ter absolutno vzeto stagnacija - v bolj oddaljenih okoliših.

Sektorski programi predvidevajo, da bi se v prihodnosti velika večina delovnih mest industrij v razvoju (gumarska, elektroindustrija) koncentrirala na lokaciji Labore, na južnozahodnem robu mestne aglomeracije: (približno 13.000 delovišč ali več kot dve tretjini vse predvidene industrijske zaposlitve oz. okrog polovica celotne zaposlitve v mestu). To pomeni, da bo prišlo do premika tokov dnevne migracije proti tej lokaciji po eni strani (regionalni vidik) in da se bo povečal pritisk za graditev stanovanjskih območij na levem bregu Save, v Stražišču in v južnozahodnem področju mestne aglomeracije sploh. Alternativni problem pa je (če bi bila stanovanjska izgradnja predvsem na severovzhodni in vzhodni strani mestne aglomeracije) graditev propustne cestne povezave v smeri vzhod-zahod oziroma severovzhod-jugozahod. Seveda pa to velja tudi za proge javnega "mestnega" in obmestnega avtobusnega prometa.

Eden od pomembnih problemov za načrtovanje razvoja je, kakšna bo oz. lahko bo bodoča vloga Kranja kot "regionalnega" centra, tj. centra za dejavnosti, katerih "akcijski radij" oz. vplivno območje bistveno preseže občinske meje.

V tej zvezi se odpira vloga Kranja kot centralnega kraja glede na Ljubljano in glede na druge centre na območju Gorenjske oz. vprašanje možnega obsega gravitacijskega zaledja mesta.

Na vlogo Kranja moramo gledati z vidika mesta kot:

- a) središča t.i. "gorenjske regije" ali
- b) z vidika središča enega od teritorialnih sektorjev širšega ljubljanskega metropolitskega območja (ljublanske urbane regije).

To drugo vlogo pa je mogoče razlagati iz več vidikov: Kranj kot, prvič satelitski storitveni center za zahodnogorenjsko področje širšega metropolitskega območja (to je občini Kranj, Tržič in delno Škofja Loka), in drugič, Kranj kot eno od jeder (morebitne polinuklearne strukture) celotnega metropolitskega območja, ki je specializirano v določene metropolitske funkcije celotne osrednje slovenske urbane aglomeracije ali urbane funkcije z mnogo širšim akcijskim radijem oziroma gravitacijskim zaledjem cele Slovenije (ali njenega večjega dela) ter deloma celo širšega območja.

Vlogo Kranja kot "regionalnega" centra bi mogla natančneje opredeliti - in obenem nakazati dileme oz. alternativne rešitve - samo podrobnejša študija. Glede na splošno problematiko, ki je tu nakazana, pa bi ob teh spoznanjih vendarle že lahko dali nekaj možnih odgovorov.

Predvsem je to vlogo mogoče stvarneje obravnavati po posameznih dejavnostih ali značilnih grupacijah dejavnosti glede na njihov radij interakcij v prostoru. Tako so npr. problemi v srednjem ali višjem šolstvu drugačni kot v trgovini itd. Predvsem je problematika drugačna pri sklopu družbenih dejavnosti in pri gospodarskih (terciarnih) dejavnostih.

Ne glede na te razlike pa je bistvenega pomena dejstvo, da je Kranj na območju najbolj razvitega dela Slovenije, z relativno visoko kupno močjo in večjimi zahtevami. Ta okoliščina je že doslej vplivala na razvoj celotnega sklopa storitvenih dejavnosti, tako v Ljubljani kot v Kranju.

V osrednje slovenskem prostoru zajema Kranj sedanje maksimalno gravitacijsko zaledje petih gorenjskih občin, ki so imele leta 1971 že 150.000 prebivalcev (pa tudi brez škofjeloške občine precej več kot 100.000). Po napovedih populacijskega razvoja - napravljenih po raznih metodah - bi se število prebivalstva - tj. potrošnikov, utegnilo do leta 2000 približati 200.000 ali pa to številko celo preseči. Samo na območju občine Kranj pa bi številka mogla doseči ali celo preseči 100.000, vsekakor pa bi presegla 80.000 (s koncentracijo predvsem v Kranju in v okoliških naseljih v radiju okrog 10 km). V vsakem primeru bi ostalo na tem območju populacijsko težišče Gorenjske. Obenem je - in bi po predvidenih projektih cestnega oz. železniškega omrežja tudi ostalo - kranjsko urbanizirano območje tudi glavno prometno vozlišče oz. žarišče Gorenjske.

Samo urbanizirano območje Kranja (mesto in okolica) je in bo dovolj močno, da lahko vzdržuje dokaj specializirane storitvene dejavnosti in to celo ne glede na siceršnjo populacijsko zaledje zahodne Gorenjske. Zlasti še, ker je treba za mnoge teh dejavnosti v neposredno gravitacijsko zaledje poleg celotne občine Kranj šteti še vse območje občine Tržič, ki je s Kranjem prometno zelo ugodno povezano. Do neke mere se v to neposredno zaledje vključuje tudi urbanizirano območje okrog Škofje Loke, ki je oddaljeno le okrog 10 km.

Bolj problematično kot gravitacijsko zaledje Kranja je območje zgornje Gorenjske v občinah Radovljica in predvsem Jesenice. Na zgornjem Gorenjskem je znatna populacijska zgostitev na ozemlju med Jesenicami, Bledom, Radovljico ter Begunjami. Napovedi kažejo, da bi prebivalstvo samo na tem ožjem območju do leta 2000 doseglo okrog 50.000 urbaniziranih prebivalcev ali morda še nekoliko več. S tem bi tudi že samo predstavljalo osnovo za obstoj in razvoj marsikaterih bolj specializiranih storitvenih dejavnosti. Gre za tiste, ki bi jim taka zgostitev prebivalstva oz. število predstavljalo prag za obstoj. Poleg tega pa je to jedrno območje zgornje Gorenjske le dvakrat toliko oddaljeno od Ljubljane kot Kranj, kateremu lahko dostopnost do najbolj specializiranih storitev v Ljubljani prepreči njihov razvoj v Kranju. Izgradnja avtoceste Ljubljana-Kranj je, sodeč po razvoju v metropolitjskih območjih v visoko razvitih deželah, lahko prej zaviralni kot pospeševali dejavnik za razvoj najbolj specializiranih dejavnosti v Kranju. Druga stvar pa so morebitne specializirane storitvene dejavnosti, ki bi jih mogel Kranj opravljati za celotno metropolitjsko območje Ljubljane oz. za vso "osrednjo slovensko regijo" ali celo za še širše območje, tj. v SZ Jugoslaviji sploh.

Taka dejavnost bi, na primer lahko bilo določeno specializirano podjetje trgovine na debelo ali zunanjetrgovinsko podjetje ali sedež kakšne ustanove družbenih dejavnosti republiškega pomena; skratka dejavnosti, ki so - glede obsega gravitacijskega območja racionalno mogoče le na eni lokaciji v metropolitjskem območju ali v republiki.

POVZETEK

Kranj je tradicionalno središče Gorenjske, čeprav so sicer njegove centralne funkcije - vsekakor na splošno še srednje ravni - omejene spričo bližine Ljubljane (25 km) in ker so, na lokalno-regionalni ravni, dobro opremljena tudi druga gorenjska mesta, ki so enako kot Kranj glede določenih storitev navezana neposredno na Ljubljano.

V zadnjih 50 letih je spodbujala razvoj Kranja predvsem rastoča industrija in po njeni zaslugi se je uvrstil med največja slovenska mesta (27.000 prebivalcev). Zaradi ugodne lege v zelo razvitem delu Slovenije ter zato, ker se naglo urbanizira tudi njegova bližnja in >irša okolica, so se v mestu razvile tudi številne terciarne in kvartarna dejavnosti. Vpliv mesta je ostal dominanten v kranjski in tržiški občini, sega pa še v škofjeloško in glede določenih funkcij srednje ravni (predvsem onih iz kvartarnega sektorja) tudi v obe zgornjegorenjski občini, čeprav se je v slednjih dveh zaradi oddaljenosti od Kranja in Ljubljane in zaradi lastnega industrijskega potenciala izoblikovalo na Jesenicah novo regionalno središče.

Prihodnjo vlogo Kranja, ki ima sicer dobre proizvodne možnosti za razvoj in ugoden prometni položaj (bodoča avtocesta, letališče, železnica), je treba prav zato ocenjevati iz dveh vidikov: glede na Ljubljano in glede na nastajajočo urbano aglomeracijo na zgornjem Gorenjskem (Jesenice-Radovljica-Bled). Glede na nadaljnjo industrializacijo (razvoj propulzivne industrije) se bo Kranj še dalje večal. Leta 2000 bo imelo njegovo urbanizirano območje predvidoma okoli 68.000 prebivalcev in okoli 174.000 prebivalcev v svojem najširšem vplivnem območju. Zaradi večjega števila urbanega prebivalstva in visoke stopnje gospodarske razvitosti bo imel še naprej vse funkcije regionalnega središča, v dogovoru z Ljubljano in zgornjegorenjskim središčem pa bi lahko razvijal tudi nekatere specializirane storitve.

Urbana aglomeracija naj bi se širila v sedanje obmestje, vendar z dvema omejitvama: proti Sorškemu polju in proti Brniškemu letališču.

Marjan RAVBAR
NEKATERI PROSTORSKI VIDIKI SODOBNEGA RAZVOJA
SLOVENSКИH NASELIJ

i.

Slovenska naselja pripadajo različnim morfološkim tipom naselij glede na zasnovo, zunanjo podobo in glede na geografsko lego. Kastala so in se razvijala v različnih naravnih in družbenih okoliščinah. Starejši avtorji v fengert (1), Melik (2,3) in Gregorič (4) delijo naselja glede na njihove tlorise v naselja, ki so bila ustanovljena z odločbo ali zakonom in sezidana po načrtu, ter v naselja, ki so se razvijala nenačrtno, stihij-sko. Danes je jasno, da jo takšna razdelitev preveč enostranska in nepopolna, ker upošteva samo eno stran analize, tj. pravilnost in nepravilnost. To pa sta značilnosti, ki nista enaki kot pojma "planski" oziroma "stihijski". V zgodovini naselij so znani primeri pravilno oblikovanih naselij, ki so se oblikovali spontano in počasi, cela stoletja in brez enotnega načrta. Na drugi strani pa obstajajo načrtno zgrajena naselja, ki nimajo pravilne zasnove, temveč je njihova načrtna ideja izražena v igri prostora ali pa v duhoviti kombinaciji arhitektonskih elementov (5).

Analize naselij, ki kažejo določene dinamiko v prostorskem snislu, so pokazale, da lokacija npr. ob sotočju rek ali dominantna lega na vzpetini sama po sebi ni odločilno vplivala na razvoj naselij v 20. stoletju, marveč so glavni pogoji za sodobno urbanizacijo širša lokacija v gospodarsko aktivnem prostoru, bližina prometnega omrežja ali lastna gospodarska aktivnost naselja. Ti dejavniki lahko ločeno ali skupaj zelo močno vplivajo na urbano preobrazbo. Zato pri klasifikaciji slovenskih naselij v morfološkem smislu ni zadostna samo analiza naselij, ki so obstajala pred moderno dobo, temveč je prav tako zanimivo spremljati postopno sodobno spreminjanje naselij (posebno po letu 1960). Prostorski vpliv urbanizacije se namreč izraža v določenih prostorskih shemah. Pri naseljih, ki so bila včasih ruralna in so v teku urbanizacijskega procesa postala urbana (ali urbanizirana), lahko ugotovimo sledeče značilnosti moderne tipologije:

1. zazidavanje praznih parcel med hišami in gradnjo neposredno za gradbeno črto starega jedra;
2. gradnja na kmetijskih zemljiščih in izoliranih lokacijah;
3. gradnja ob glavnih vpadnicah kot obcestna rast naselja;
4. gradnja na ločenih organiziranih kompleksih.

Ad 1.

Zazidavanje praznih parcel ob gradbeni črti oziroma gradnja v globini parcel za obstoječimi zgradbami je najbolj preprost način povečanja gostote gradbenega sklada. Gradi se večinoma na lastnih zemljiščih, vrto-vih ali dvoriščih. Tak način gradnje je znak, da se odpravljajo kmetijske domačije v naselju, kjer se lastniki le-teh odrekajo surovinski osnovi za nadaljnjo kmetijsko dejavnost. Istočasno s tako graditvijo poteka funkcionalna preobrazba starih hiš, ki služijo vse manj za kmetijske : amene. Izraba zemljišča je racionalna, vendar se s tem spreminja podoba naselja, ker se novi objekte ne prilagajajo starim. V staro jedro pa se vnašajo nove poteze.

Ad 2.

Z gradnjo na njivah in osamljenih krajih se srečujemo pogosto v vaseh,

kjer ni nikakršnih komunalnih naprav, vendar so blizu zaposlitvenega centra. Graditev omogoča že samo lastništvo zemljišča, ne glede na to, kje zemljišče leži. Skoraj vsi primeri "črne gradnje" brez lokacijske in gradbene dokumentacije so na njivah, ki so jih lastniki sami razparcelirali za potrebe svojih družinskih članov. Takšne lokacije ne ustrezajo sodobni ureditvi naselja niti po legi niti po dimenzijah, še manj smotrno pa se navezujejo na prometno omrežje. Poleg tega se na ta način uničujejo velike kmetijske površine. Danes je to, kljub prizadevanjem organov urbanistične inšpekcije, dokaj pogost pojav. Takšna zidava je nevarna zlasti v tistih predelih, kjer je potrebna zaščita pokrajine in kjer je prostor namenjen za rabo drugim porabnikom prostora.

Ad 3.

Gradnja ob glavnih cestah je pojav, ki je tipičen za proces urbanizacije, odkar so začeli podirati mestna obzidja. Najčešče se pojavljajo neposredno ob cesti. Tako so postopoma nastale dolge vrste hiš. Nedvomno je ta način gradnje zelo privlačen zaradi neposrednega pristopa na glavno asfaltirano cesto in možnosti priključka na električno in komunalno omrežje brez posebnih stroškov. Znano je, da se z zakonskimi predpisi o javnih cestah uveljavljajo samo zahteve po prometni varnosti, medtem, ko se predpisi ne ukvarjajo s problematiko vizualnega prostora okoli cest niti ne s problematiko omejitve gradenj ob komunikacijah. Tako so postopoma nastajale neskončne vrste hiš npr. med Ljubljano in Brezovico, v smeri proti Domžalam, v Savinjski dolini proti Celju, med Mariborom in Ptujem itd. Gradnji ob glavnih cestah se lahko izognemo samo z načrtnim usmerjanjem razvoja naselij, kar med drugim določa tudi zakon o urbanističnem planiranju, ki obvezuje občine, da z urbanističnim programom uredi vse svoje območje.

Ad 4.

Gradnja na posebej določenih zemljiščih. To je običajno posledica izvajanja urbanističnega načrta. Individualne gradnje se strnejo na posebnih kompleksih izključno samo na osnovi urbanističnega načrta. Stihijske zgostitve individualnih hiš pri takih naseljih večinoma ni. Organizirane cone individualnih hiš se pojavljajo pri vseh naseljih, kjer je stihij-ska gradnja že pokazala svoje pomanjkljivosti in kjer je določanje novih zgoščenih lokacij posledica administrativnih ukrepov proti očitnim težnjam nekontrolirane gradnje. Na ta način se rešujejo naselja, npr. Češnjica pri Železnikih, Mengeš, Šenčur, Mozirje, Naklo, Dobrova itd. Med njimi sta posebne pozornosti vredna npr. novejša dela naselij v Grosupljem in Ivančni Gorici, kjer se skupine individualnih hiš zgoščajo na vzpetinah z južno orientacijo za obstoječima naseljima.

II.

S temi značilnostmi bi lahko označili tipe slovenskih naselij glede na prostorski vpliv sodobne urbanizacije. Istočasno smo pri raziskavi izhajali iz domneve, da naselja pomenijo bistveni del pokrajine. Čeprav pokrivajo samo majhen del skupne površine, dajejo pokrajini močan pečat in jo s tem oblikujejo. Na tem mestu zato poskušamo ugotoviti delež slovenskih naselij v primerjavi s skupno površino SR Slovenije ter z nekaterimi zemljiškimi kategorijami.

Za ugotavljanje prostorske razprostranjenosti slovenskih naselij smo imeli na razpolago dve metodi, s katerima je moč ugotoviti bruto zazidane površine:

- s pomočjo fotointerpretacije aeroposnetkov in
- s pomočjo planimetrskega izračuna.

(Ob tem moramo poudariti, da so podatki zemljiškega katastra za ta namen neuporabni, saj vsebujejo le rubriko "nerodovitno", ki pa zajema vsa zemljišča, ki se ne uporabljajo za kmetijsko proizvodnjo).

Odločili smo se za metodo planimetrskega izračuna na kartah 1:25.000 iz leta 1975, ki jih je izdal VGI iz Beograda. To nam je omogočilo sveže stanje zazidanosti, natančnejšo grafično razmejitev in seveda tudi natančnejši izračun površin. Zazidane površine smo računali za vsa naselja in zaselke v Sloveniji. To smo storili tako, da smo na karti ob gradbeni črti naselja zarisali meje ter nato s planimetriranjem izračunali površino. Pri strnjenih naseljih je planimetrski izračun potekal brez težav, medtem ko smo morali pri raztresenih naseljih zelo pazljivo upoštevati le funkcionalno zemljišče okrog stanovanjskih zgradb (kmetij).

Pod bruto zazidanimi površinami, ki smo jih dobili pri planimetrskem izračunu smo poleg vseh zgradb v naselju morali nujno upoštevati še dvorišča zgradb, obdelovalne površine znotraj naselij, komunikacije, javne parke in zelenice znotraj naselja, igrišča, parkirišča, ulice, trge, industrijske in poslovne površine, pokopališča itd.

Z ozirom na kriterije, ki smo jih opisali, smo izračunali za območje SR Slovenije bruto zazidalne površine. Te znašajo 80.101,5 ha ali 3,9 odstotkov celotne površine. Pri tem moramo opozoriti na dejstvo, da izračun dopušča napako v mejah do 5 odstotkov.

To je prvi kolikor toliko natančen pregled površin, ki jih pokrivajo slovenska naselja. Doslej so podobne poskuse ugotavljanja bruto zazidanih površin računali za Zavodu SRS za regionalno prostorsko planiranje, kjer so na podlagi poenostavljene fotointerpretacije ter ob zanemaritvi naselij manjših od 20 strnjenih objektov prišli do števila 58.319 ha. Da so na omenjenem zavodu prišli do več kot za 20.000 ha manjše skupne površine, je razlog tudi v tem, da so v celoti za območje SR Slovenije izračunali površine le za okrog 4000 naselij od skupnega števila 6000 (kar smo računali po naših kriterijih). Toda načeloma so naselja, za katera niso računali površin, zelo majhne. Glavni razlog, da je prišlo do tako velike razlike je v tem, da so izpuščali nekatere dele Slovenije (kjer ni na voljo aerofotomateriala). Ta območja so predvsem: Bela Krajina (občini Metlika in Črnomelj), Koroška (občine Slovenj Gradec, Ravne, Dravograd in Radlje) ter deli občin Idrije, Logatca in Tolmina. (6) .

S tem ko smo dobili bruto zazidane površine, smo odšteli vsa stalno neposeljena območja Slovenije (izjeme v tem pogledu so sezonsko poseljene planšarije, gozdarska naselja, sekundarna počitniška bivališča itd.). Dobljene izsledke smo vnesli v karto 1:400.000 ter tako dobili delež bruto zazidanih površin v katastrskih občinah SR Slovenije. Tudi tu izstopa "osrednje razvojno ogrodje Slovenije". Delež zazidanih površin, ki presega 20 odstotkov vsega področja katastrskih občin, se vleče od Jesenic proti Radovljici in Trzinu ter mimo Kranja in Škofje Loke proti Ljubljani ter Domžalam in Kamniku. Visočni delež zazidanosti je nato še v Zasavskem revirju, v okolici Celja ter ob prometnici proti Mariboru ter na Dravsko-ptujskem polju. Na drugi strani so zgostitve še v obalnem pasu ;ter v okolici Nove Gorice. Gosta zazidanost je nadalje še sporadično ob večjih mestih, kot so okolice mest: Novo mesto, Velenje, Ravne - Dravograd, Dravska dolina, Murska Sobota itd.

Nadpovprečno zazidane so pomurske občine (razen občine Murska Sobota) , Maribor, Ptuj, Ormož. V Celjski regiji sta Celje in Velenje, nato vse ljubljanske občine, celotna Gorenjska ter obalne občine. Najmanj zazidanih površin pa je v občinah Radlje, Kočevje, Sežana in Idrija.

Zazidane površine smo primerjali tudi z ostalimi zemljiškimi kategorijami, predvsem z obdelovalnimi površinami. Primerjava nam je pokazala, da zazidane površine predstavljajo več kot desetino (11,1 odstotek) obdelovalnih površin. Če pa primerjamo samo njivske površine, se delež povzpne za več kot četrtino (27,8 odstotkov). Primerjava nekaterih nižinskih in za kmetijstvo primernih občin pa nam pokaže sledeče zaključke: Murska Sobota 8,4 odstotkov od obdelovalnih površin, Lendava 9,6 odstotkov, Maribor 16,0 odstotkov, Ptuj 11,4 odstotkov, Celje 23,1 odstotkov, Žalec 11,4 odstotkov, Domžale 18,4 odstotkov, Kamnik 18,1 odstotek, Kranj 43,4 odstotkov itd. Ob teh številkah se lahko zamislimo.

Na podlagi bruto zazidanih površin smo ugotavljali tudi gostote stanovan na hektar. Te so posebno visoke soet v ljubljanskih občinah, v Zasavju, v obalnih občinah ter nato v občinah Nova Gorica, Jesenice, Tržič, Celje Velenje, Ravne in Maribor. Najmanjša gostota pa je v pomurskih občinah, Ormožu, Trebnjem in Logatcu.

Končno smo na podlagi razmerij gostot med številom stanovanj in številom gospodinjstev, ki prebivajo v teh stanovanjih ugotovili primanjkljaj 21.493 stanovanj ali indeksno razmerje 0,97. Največji primanjkljaj stanovanj glede na število gospodinjstev spet izkazujejo ljubljanske občine nato pa še Koper, Izola, Škofja Loka, Kranj, Velenje, Celje, Slovenj Gradec, Ravne, Maribor in Domžale. Pri naštetih občinah so indeksna razmerja povsod pod 0,93. Primanjkljaj stanovanj pa se med drugim kaže tudi v rasti števila črnih gradenj, ki pa se zopet odražajo v stihijski rasti naselij.

Iz podatkov ni težko izračunati, da znaša povprečna gostota poselitve v Sloveniji komaj 39,5 prebivalcev na hektar, kar je izredno malo. Naše raziskave so pokazale, da je gostota naselitve na nekaterih izbranih vzorčnih primerih za zasebno gradnjo preko 70 prebivalcev na hektar in pri blokovni gradnji kar 470 prebivalcev na hektar. Tudi v Zahodni Evropi so povprečne gostote poselitve znatno višje, kot kaže naš izračun. Teoretično torej lahko z racionalno gradnjo še dolgo živimo na teh hektarjih, s tem da večamo gostoto naselitve. Odgovore in razmišljanja prepustimo bralcem, ki naj ob tem upoštevajo kmetijsko proizvodnjo, humano okolje, gradnje na slabših zemljiščih itd.

Za sodobno kmetijstvo ima Slovenija razmeroma malo primernih površin, pa še te se zmanjšujejo iz različnih vzrokov. Urbanizacija najmočneje vpliva na razkosavanje in manjšanje kmetijskih zemljišč v ravninah in dolinah, torej na kmetijsko najprimernejših območjih. Po grobih ocenah zajema urbanizacija v zadnjih dveh desetletjih letno okoli 2.000 hektarov pretežno kmetijskih zemljišč. Sestava teh izgub je naslednja:

- neposredne istnsbe vrčli r-t*idave aenijiS? cenimo na okoli 1.300 ha letno. Nastajajo predvsem zaradi gradnje okoli 5.000 stanovanjskih poslopij, pa tudi ostalih zgradb;
- posredne izgube nastajajo zaradi razkosavanja zemljiških kompleksov in nastajanja otokov med zazidalnimi površinami, ki jih ni mogoče vključiti v intenzivnejšo kmetijsko proizvodnjo. Po oceni pomenijo te površine dodatno polovico ali več neposrednih izgub.

Skupna bruto zazidalna površina na območju SR Slovenije znaša približno 80.000 ha ali 3,9 odstotkov vse površine. To pomeni, da je naselitev brez prometnih površin zunaj naselij doslej odvzela približno šestino nekdanjih kmetijskih, oretežno obdelovalnih površin ali več kot četrtino nekdanjih njivskih. Ob upoštevanju prej zapisanih ocen, po katerih urbanizacija terja v zadnjem obdobju letno okoli 2.000 ha bruto površin, pa povzroča letno izgubo 0,1 odstotek kmetijskih zemljišč v Sloveniji;

če pa računamo le ravninska območja je izgubljenih približno 0,5 odstotkov kmetijskih zemljišč.

Razvojne težnje kažejo, da bodo v prihodnje spremembe v izrabi tal še večje. Z usmerjanjem stanovanjske gradnje v bolj premišljeno bi lahko prihranili tudi do 50 odstotkov površin letno.

V Sloveniji je 466 (7,8 odstotkov od skupnega števila) naselij z več kot 500 prebivalci. V njih prebiva kar 57,6 odstotkov vsega prebivalstva Slovenije (stanje leta 1971). Naselij z 200 do 500 prebivalci je 1221 ali 20,0 odstotkov; v njih živi 21,3 odstotkov prebivalstva. Preostanek 4.323 naselij ali 72,2 odstotkov pa je naselij in zaselkov z manj kot 200 prebivalci. V njih prebiva le 21,0 odstotkov vsega prebivalstva. Zanimalo nas je, kje so razporejena največja naselja s skoraj dvema tretjinami prebivalstva? Ali bolje, kje prebiva večina prebivalstva? Kakšne so še druge prostorske zakonitosti? Izračunani podatki nam zelo hitro ponujajo ugotovitev, da je okrog 80 odstotkov prebivalstva strnjeneja v nižinskem svetu. Tu je tudi večina zazidanih površin. Vsa večja naselja se kot roji čebel držijo slovenskih rek. Voda je bila eden osnovnih pogojev za poselitev. Le malo je namreč naselij, kjer ni rek ali večjih potokov. Na naselitev sta torej poleg naravnih virov vplivala predvsem relief in vodovje. Ta vdiv je tudi danes odločilen, vprašanje pa je, če je glede na sodobno tehnologijo in glede samooskrbe s hrano še potrebna gradnja na najboljših kmetijskih zemljiščih.

III.

Slovenska urbana naselja se razvijajo sredi hitre urbanizacije. Polovica prebivalstva, zaposlenega zunaj kmetijstva, stanuje zunaj mest, ki jih opredeljujemo kot ruralno-urbanska. Njihovo prihodnost lahko že slutimo. Dosedanje težnje nas vodijo k napovedi, da bo znaten del prebivalstva ostal zunaj večjih središč, v njihovem urbaniziranem zaledju. Če se bosta razvila infrastruktura in dovolj visoka življenjska raven, bi lahko dopustili takšno razpršitev, čeprav teoretično ni ekonomična glede na gospodarjenje z agrarnim svetom, varovanjem človekovega okolja, naravnih vrednot itd. Večkrat brez moči ugotavljamo, kako se brezobzirno parcelirajo okolice urbanskih in industrijskih centrov ter naši najlepši obalni in gorski predeli, kako se pokrajina spreminja v brezoblično gmoto stavb. Ob tem postaja vse bolj nujno, da posvečamo več skrbi kot doslej razporejanju, načrtovanju in urbanističnemu reševanju naselij in naselij počitniških bivališč. Pogosti so tudi primeri samovolje, parcialnega pristopa k zazidavi ali izrabi zemljišč in naravnih virov, skupinsko - lastniškega pojmovanja ali celo nezakonite in izsiljene gradnje oziroma ureditve. Okrog nas je obilo primerov stihijske "i'.»'.c ravninske Vnet*.j<?ke zemlje, prevelikem deleža ne-usmerjene družinske stanovanjske gradnje in počitniških hišic. Vse to je že vtisnilo svojstven **Dečat** našim naseljem, ki še ne odražajo socialističnih družbenih odnosov in humanih vrednot. V takih okoliščinah dopuščamo, da odredijo gostoto poselitve zgolj ekonomski kriteriji, ne pa optimalnost. Slabšajo se nogoji dostopnosti med stanovanjem in delovnim mestom, mestom in nrosto naravo ter med posameznimi naselji.

V procesu onesnaževanja in razvrednotenja okolja se naglo izgublja tudi značilnost naše slovenske kulturne pokrajine in krajinske podobe, na žalost tudi tiste etnološke in arhitektonske značilnosti, ki bi jih zlahka ponovno oživili, vključevali v sodobno življenje ter ohranili kot tipiko našega okolja. Nenačrtnost in slaba organiziranost na področju graditve naselij sta povzročili, da stanovalci stanujejo v "spalnih naseljih", kjer zamuja gradnja šol, vzgojnovarstvenih ustanov, trgovin z osnovno preskrbo, servisov, zelenih površin itd.

Stihijska urbanizacija je pri tem samo eden od številnih dejavnikov, ki vplivajo na preobrazbo pokrajine, žal pa je hkrati najbolj boleča. Njene posledice so predvsem:

- razvrednotenje obsežnih področij, ki so bila prej polja, s tem pa so se spremenila v "civilizirane stepe", to so površine med posameznimi skupinami hiš, ki jih nihče ne obdeluje (periferija Ljubljane, Kranja, Celja, Maribora itd.);
- spreminjanje silhuate in obrisa mest, zlasti srednjeveških jeder in pogledov nanje (Idrija, Kamnik, Železniki, Škofja Loka itd.);
- spreminjanje harmonične podobe vasi z neprilagojenimi objekti in "mestnimi" tipi hiš (Šenčur, Vodice, Žiri, Poljane itd.);
- načenjanje občutljivih prirodnih značilnosti, posebno prehodov v obliki tal, rečnih teras, jež, predalpskih obronkov, ki sestavljajo bistveni del tipične pokrajinske slike v dobršem delu Slovenije. Čeprav te občutljive robove varujejo domala vsi predlogi zavodov za spomeniško varstvo in zavodov za urbanizem, se skoraj dosledno zazidujejo tako, da novi objekti načenjajo rob ježe in izrabljajo gramoz za zidavo in prodajo (Stožice pri Ljubljani, Stanežiče, Medvode, okolica Kranja itd.);
- postavljanje pokrajini neprilagojenih objektov v območjih znamenitih pogledov (Pirniče pri Ljubljani, Postojna, naselje hiš pred Medvodami, Škofja Loka, Gorje pri Bledu);
- spreminjanje enotnega kulturnega videza širše pokrajine z raztresenimi, okolici neprilagojenimi posameznimi stavbami vsepovsod v Sloveniji.

Pri tem smo se omejili na najbistvenejše prostorske posledice stihijske stanovanjske urbanizacije. Ob strani puščamo vse drobnejše preobrazbe, kot so položaj do naravnih potez reliefa, stroškovne posledice, psihološko-sociološke, uoravno-komunalne posledice itd. (8).

LITERATURA

1. H.Wengert: Die Stadtanlagen in Steiermark, Graz 1932;
2. A.Melik: Rast naših mest v novejši dobi, Ljubljana 1964;
3. A.Melik: Slovenija 2, II.izd., Ljubljana 1963;
4. J.Gregorič: Slovenska mesta in trgi, Kronika slovenskih mest, Ljubljana 1940;
5. S.Sedlar: Vpliv urbanizacije na podobo in strukturo podeželskih mestnih naselij v Sloveniji, Ljubljana 1974;
- P.Svetik: Informativni bilten VII, št.10, Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana 1973;
- Kmetijski inštitut Slovenije: Verifikacija aktualnosti koncepta dolgoročnega razvoja kmetijstva in živilske industrije v SRS, Ljubljana 1975;
8. M.Ravbar: Preobrazba slovenskih naselij s črno gradnjo, magistrsko delo, Ljubljana 1976.

in da je znatno naraslo število mešanih gospodarstev na račun manjšanja števila čistih kmečkih gospodarstev. Pri opuščanju njiv in vrtov pa se uveljavljajo tudi številni drugi razlogi, ki ta proces pospešujejo ali zavirajo. Med temi naj omenim samo bližino neagrarnih središč in ugodnih prometnih zvez. V območjih, kjer so v bližini večja ali manjša neagrarna središča in ob ugodnih prometnih poteh je opuščanje njiv in vrtov manj intenzivno. V takih območjih prevladujejo delavsko-kmečka gospodarstva. Del družine si je poiskal zanoslitev v neagrarnem gospodarstvu. Stanovanjske možnosti pridobivanja dodatnega dohodka od kmetijstva so tisti razlogi, ki povzročajo, da v takih območjih ostane prebivalstvo na kmetijah in da se njive znatno manj opuščajo, pa čeprav glede naravnih razmer niso najbolj primerne za sodobno kmetijstvo. Prav zaradi teh razlogov je enakomeren policentričen razvoj neagrarnega gospodarstva za naše razmere tudi z vidika ohranjanja obdelovalne zemlje izredno pomemben. Razen navedenih dejavnikov pa lahko močno pospešujejo ali zavirajo opuščanje njiv in vrtov tudi velikost zasebnega gospodarstva. Ta velikost je imela v različnih fazah našega družbenoekonomskega razvoja zelo različno funkcijo.

To so osnovni razlogi, ki jih moramo upoštevati pri preučevanju karte razlik med katastrskimi podatki in ocenami zavoda za statistiko, ki nam kaže najnovejše težnje razvoja njiv in vrtov. Iz karte je razvidno, da so največje razlike v območjih, kjer se manjši družbenoekonomski razvosti pridružuje oddaljenost od ugodnih prometnih poti ali pa zelo neugodne naravne razmere za sodobno poljedelstvo.

1.2

Študija rabe njiv in vrtov v letu 1974 **temelji** na statističnih **Dodatkih** Zavoda za statistiko SR Slovenije, to je na poročilih o doseženih **pridelkih zgodnjih** (2) in **pozni**h posevkov (3), **ki** jih občine pošiljajo zavodu. Ugotovitev rabe njiv in vrtov **temelji** na posejanih površinah in na denarni vrednosti pridelkov. To smo dobili tako, da smo pridelane količine pridelkov preračunali v vrednost po povprečnih cenah.

Pri obravnavi poljskih posevkov smo odšteli tudi tiste njive, ki so pod trajnimi nasadi (to je 3.046 ha ali 1,15 odstotka površine njiv v Sloveniji) topolov, okrasnega grmičevja itd. ter njive, ki so ostale neobdelane (4.121 ha ali 1,55 odstotka vseh njiv in vrtov).

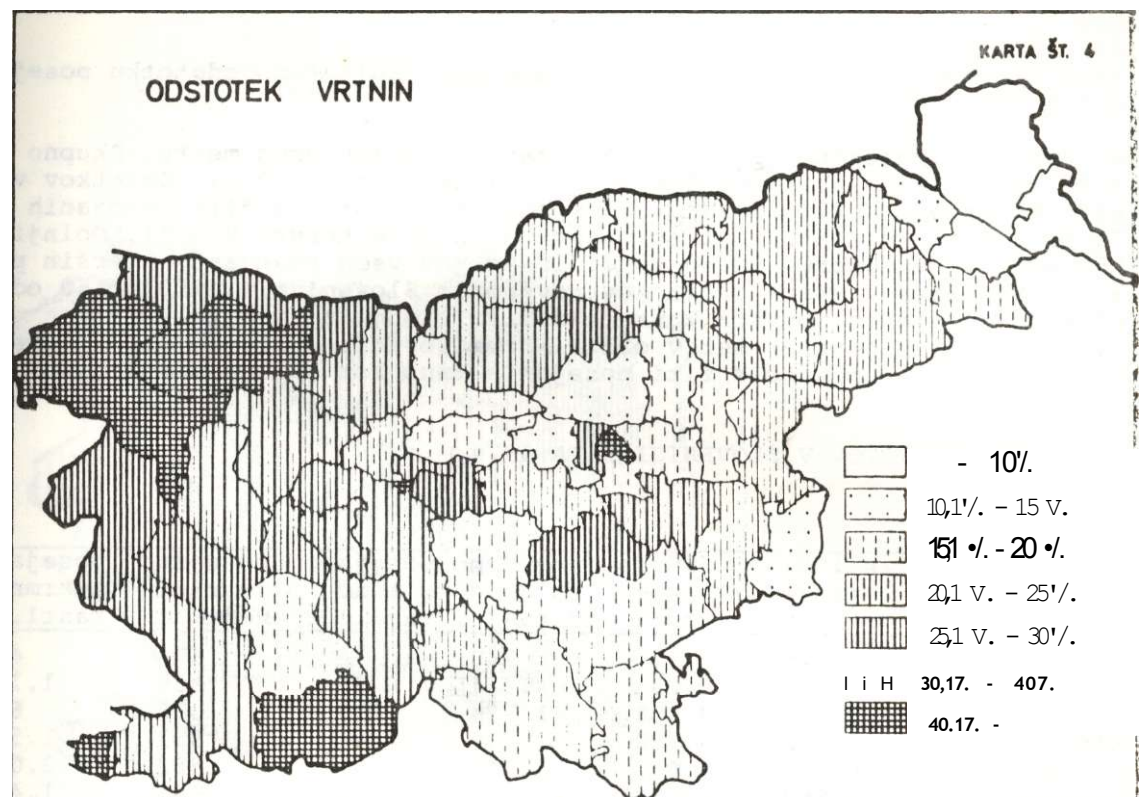
Poljedelski posevki so združeni enako, kot jih združuje Zavod za statistiko SR Slovenije, in to v naslednje štiri skupine:

- žita,
- vrtnine,
- krmne rastline in
- industrijske rastline.

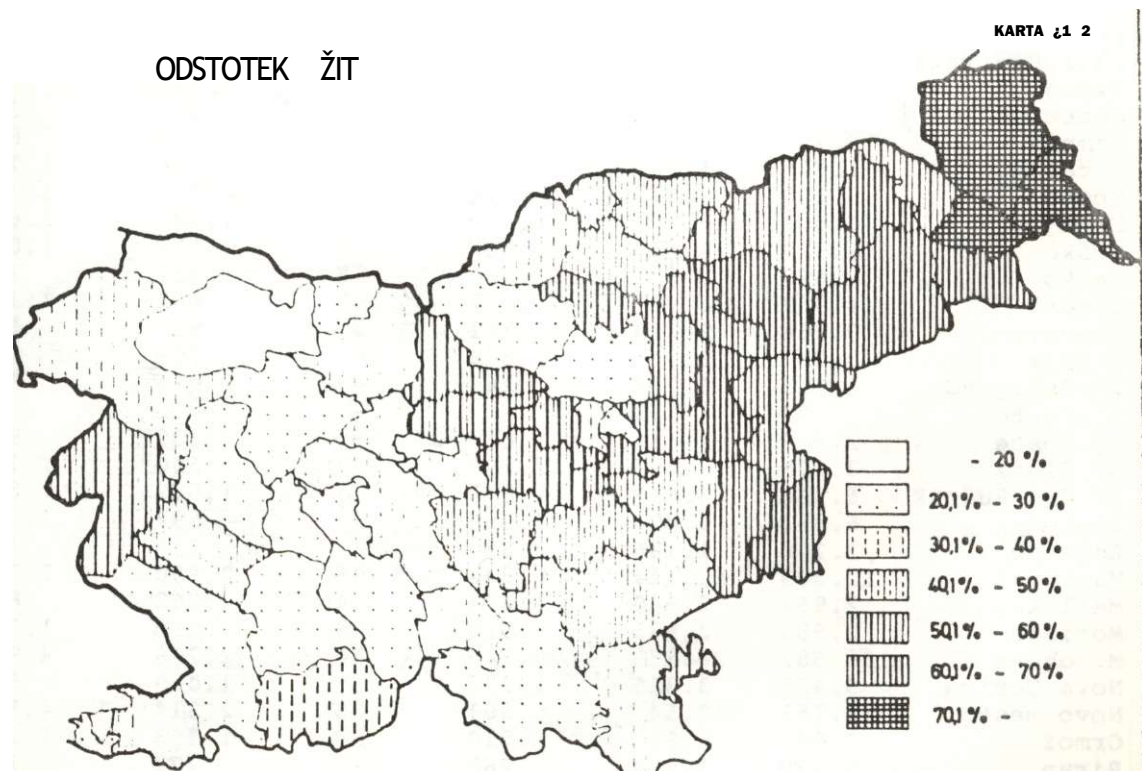
Žita zajemajo pšenico, rž, ječmen, oves, ajdo, soržico, koruzo, proso in druga žita.

Vrtnine zajemajo krompir, vrtno korenje, čebulo, česen, grah, lečo, zelje, papriko, kumarice, jagode, maline, ribez in drugo.

Krmne rastline združujejo črno deteljo, lucerno, druge detelje, grašico, krmni grah, mešanice žit, pitnik, krmsko peso, mešanico trav, krmsko korenje in druge krmske rastline.

AVTOR: J MEDVED
TEH. IZDELAVA: E.ZAMPERLO

AVTOR: J MEDVED
TEH IZDELAVA E ZAMPERLO

2.1

Razširjenost posameznih skupin poljedelskih kultur po odstotku posejanih površin.

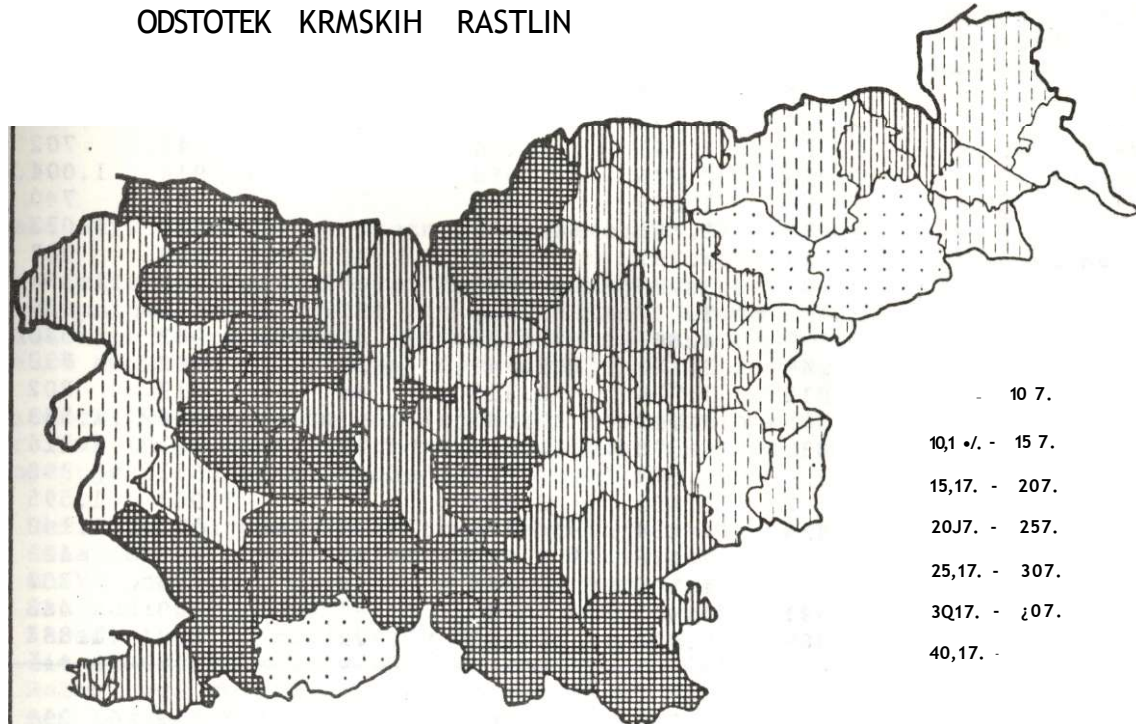
Po odstotku posejanih površin zavzemajo žitarice prvo mesto. Skupno je bilo leta 1974 z žiti posejanih 134.967 ha, kar je 52,21 odstotkov vseh njiv in vrtov. Kot je razvidno iz podatkov je bilo z žiti posejanih nad 70 odstotkov vseh njiv v treh občinah, to je v Murski Soboti, Dolnji Lendavi in Ljutomeru. Od 60 do 70 odstotkov vseh posejanih površin pa zavzemajo žita v vrsti občin severovzhodne Slovenije. Od 50 do 60 odstotkov posejanih površin zavzemajo žita v območju večjih kotlin (Celjska, Ljubljanska) ter v občini Nova Gorica. V gorskem in kraškem svetu pa je na splošno z žiti posejanih manj kot 40 odstotkov njiv.

RABA NJIV IN VRTOV V SLOVENIJI LETA 1974

O b č i n a	njive in vrtovi po oceni	skupno pose- jano	posejano z žiti	posejano z ind. rasti.	posejano z vrtni- nami	posejano s krmnimj rasti.
Ajdovščina	1.770	¹ .736	748	-	578	410
Brežice	6.358	6.291	4.311	32	827	1.121
Celje	3.221	3.196	1.724	239	556	677
Cerknica	3.622	3.253	759	-	903	1.591
Črnomelj	4.682	4.652	1.747	-	852	2.053
Domžale	4.968	4.899	2.518	14	901	1.466
Dravograd	1.252	1.192	558	31	221	382
Gor.Radgona	6.488	6.430	3.666	165	756	1.843
Grosuplje	6.926	6.916	2.883	-	1.154	2.876
Hrastnik	664	648	171	-	277	200
Idrija	1.979	1.761	473	-	480	808
Ilir.Bistrica	2.448	2.430	852	-	1.253	325
Izola	524	384	73	-	229	82
Jesenice	591	591	63	-	191	337
Kamnik	2.759	2.737	1.440	2	458	837
Kočevje	1.875	1.766	359	-	296	1.111
Koper	5.595	4.575	1.914	-	1.266	1.368
Kranj	6.871	6.871	2.372	-	1.880	2.619
Krško	6.873	6.810	4.067	7	1.657	1.079
Laško	2.668	2.621	1.396	5	427	793
Lenart	4.989	4.917	3.087	81	662	1.127
Lendava	9.768	9.739	8.101	29	957	652
Litija	3.363	3.276	1.660	-	709	907
Lj.Bežigrad	1.515	1.218	243	-	416	559
Lj.Center	23	11	-	-	5	6
Lj.Moste	2.659	2.516	814	-	802	900
Lj.Šiška	3.095	3.031	1.190	2	690	1.149
Lj.Vič-Rudnik	5.548	5.419	2.013	3	1.522	1.881
Ljutomer	6.863	6.804	4.965	91	593	1.155
Logatec	1.200	1.196	358	-	351	487
Maribor	12.303	12.214	6.846	208	2.950	2.210
Metlika	2.951	2.949	1.484	4	562	899
Mozirje	2.980	2.576	570	68	699	1.239
M.Sobota	28.582	28.558	20.766	74	2.796	4.925
Nova Gorica	3.455	3.366	1.774	-	1.060	532
Novo mesto	12.781	12.543	5.861	65	2.314	4.303
Ormož	7.043	6.989	4.510	54	1.163	1.262
Piran	1.330	1.174	268	-	709	197

ODSTOTEK KRMSKIH RASTLIN

KARTA ŠT. 3

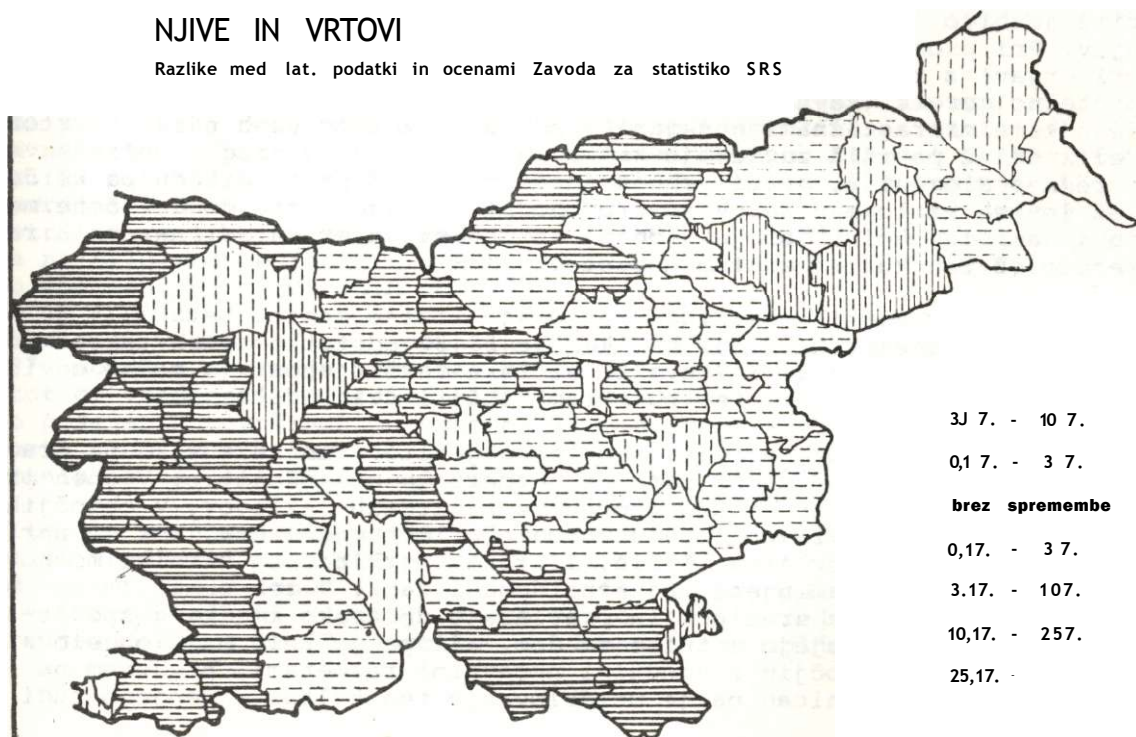
10 7.
10,1 4/. - 15 7.
15,17. - 207.
20J7. - 257.
25,17. - 307.
3Q17. - 407.
40,17. -

AVTOR: J. MEDVEO
TEH. IZDELAVA: E.ZAMPERLO

NJIVE IN VRTOVI

Razlike med lat. podatki in ocenami Zavoda za statistiko SRS

KARTA ŠT. 1

3J 7. - 10 7.
0,1 7. - 3 7.
brez spremembe
0,17. - 3 7.
3.17. - 107.
10,17. - 257.
25,17. -

AVTOR: J. MEDVED
TEH. IZDELAVA: E.ZAMPERLO

O b č i n a	njive in vrtovi po oceni	skupno pose- jano	posejano z žiti	posejano z ind. rasti.	posejano z vrtni- nami	posejano s krmini- mi rasti.
Postojna	2.722	2.664	652	-	467	1.545
Ptuj	17.565	17.295	11.365	257	3.484	2.189
Radlje/D	3.203	2.763	1.264	160	647	702
Radovljica	2.228	2.276	358	-	914	1.004
Ravne/K	1.988	1.649	497	26	386	740
Ribnica	2.486	2.361	738	-	552	1.071
Sevnica	3.813	3.797	1.756	94	960	987
Sežana	3.107	3.095	872	-	869	1.354
Slov.Gradec	3.156	3.017	1.410	105	668	•635
Slov.Bistrica	5.548	4.868	3.325	36	987	520
Slov.Konjice	3.249	3.171	1.749	22	662	738
Šentjur	3.813	3.778	2.313	44	619	802
Škofja Loka	4.066	3.718	1.041	-	1.094	1.583
Šmarje	6.431	6.378	3.815	28	1.421	1.114
Tolmin	1.595	1.588	525	-	681	392
Trebnje	6.532	6.453	2.855	-	2.003	1.595
Tržič	434	434	121	-	173	140
Velenje	1.730	1.618	849	113	233	423
Vrhnika	1.586	1.586	364	-	485	737
Zagorje	1.491	1.403	746	-	189	468
Žalec	5.969	5.953	1.568	1.721	830	1.834
SR Slovenija						
v ha	265.675	258.508	134.967	3.770	52.552	67.219
v %		100	52,21	1,46	20,32	26,01

Po posejanih površinah so bile na drugem mestu krmne rastline, s katerimi je bilo leta 1974 skupno posejano 67.219 ha ali 26 odstotkov vseh njiv. Pri prostorski razširjenosti pa so opazni bistveni razločki v primerjavi z razširjenostjo žit. V petnajstih občinah, ki obsegajo pretežno gorati (Ravne na Koroškem, Mozirje, Idrija) ter kraški svet je s krmnimi rastlinami posejanih nad 40 odstotkov vseh njiv in vrtov. Velik delež površin zavzemajo krmne rastline tudi v drugih občinah osrednje Slovenije, proti vzhodu in deloma tudi proti zahodu pa se delež le-teh naglo manjša. V severovzhodni Sloveniji sta do določene meje izjemi le občini Gornja Radgona in Lenart, kjer zaradi naravnih razmer delež teh kultur znatno naraste.

Vrtnine po posejanih novršinah zavzemajo tretje mesto. Leta 197-4 je bilo z njimi posejanih 52.552 ha, kar je 20,32 odstotkov vseh takrat posejanih njiv in vrtov. Njihova prostorska razširjenost je močno odvisna od naravnih razmer. Pri tem pa moramo ločiti dva vidika:

Na eni strani ugodne naravne razmere za gojitev teh kultur in na drugi strani na splošno neugodne naravne razmere za poljedelstvo. V obeh primerih je delež vrtnin visok, čeprav iz različnih razlogov. V območjih, kjer je na splošno za poljedelstvo malo primernege sveta, kot so npr. občine Tolmin, Radovljica, Tržič, Ilirska Bistrica, so vrtnine močno razširjene in so namenjene pretežno domači rabi. V teh območjih so ali večja neagrarna središča in prevladajo delavsko-kmečka gospodarstva, ki si pridelujejo vrtnine za dom, ali pa je zelo malo obdelovalnega sveta. Na območjih z ugodnimi naravnimi razmerami, predvsem na večjih prodnih ravninah pa je pridelovanje teh kultur namenjeno tudi tržnim potrebam.

Z industrijskimi rastlinami je bilo posejano malo njiv, to je 3.770 ha ali 1,46 odstotka. Od tega zavzemajo samo hmeljišča v občini Žalec kar 45,6 odstotkov. Večje površine so zavzemale industrijske rastline še v občini Celje, Maribor, Ptuj, Mozirje, Velenje, Radlje ob Dravi in v Gornji Radgoni. V drugih občinah je bil z industrijskimi rastlinami posejan le skromen odstotek zemljišča.

3.1

Raba njiv in vrtov po vrednosti posameznih skupin poljedelskih kultur.

Prikaz izrabe zemljišča po deležu posejanih površin s posameznimi skupinami poljedelskih kultur nam nudi možnost ugotavljanja usmerjenosti izrabe njiv po posameznih občinah in v celotni republiki. Na osnovi tega lahko spoznamo strukturne tipe usmerjenosti poljedelstva.

Razločki med prikazom razširjenosti posameznih kultur po posejanih površinah in po denarni vrednosti pridelkov so zelo velike. Ti razločki pogojujejo v glavnem naslednji dejavniki:

- Različne poljedelske kulture zahtevajo različno količino vloženega dela. Enaka površina, posejana z žiti, zahteva mnogo manj dela kot enaka površina, posejana s krompirjem. Razen tega pridelovanje žitaric nudi več možnosti za strojno obdelavo kot pa pridelovanje vrtnin. Zaradi tega so razločki v denarni vrednosti med hektarskim pridelkom žit in vrtnin zelo veliki in znašajo za leto 1974 povprečno 1:5,4. Razen tega so razločki med posameznimi vrstami vrtnin mnogo večji kot med posameznimi vrstami žit.
- Razločki nastajajo tudi zaradi različnih donosov posameznih poljedelskih kultur v različnih območjih Slovenije. Ti razločki lahko izvirajo iz naravnih razmer, ki lahko nudijo bolj ali manj ugodne razmere za gojitev posameznih kultur, lahko pa izvirajo tudi iz boljših ali slabših agrotehničnih ukrepov (gnojenje, oskrba z vodo, izbira sort, borba proti boleznim in škodljivcem itd.).

Zaradi tega nudi pregled rabe njiv in vrtov, izražen v denarni vrednosti pridelkov, bolj popolno podobo celotnega sovplivanja različnih naravnih in družbenih dejavnikov v določenem okolju. Slabost prikaza po političnih občinah je enaka kot pri prikazu rabe njiv po posejanih površinah. Občine v Sloveniji so dokaj velike, zato se zabrišejo vse notranje razlike in se prikaže neko povprečno stanje. Toda tej slabosti se ni bilo mogoče izogniti, ker smo imeli na razpolago pač samo podatke po občinah in po odkupnih postajah.

Po skupni vrednosti poljedelskih pridelkov so bile v Sloveniji leta 1974 močno v ospredju vrtnine, ki so dale več kot polovico (58,17 odstotkov) vrednosti celotnih poljskih pridelkov. Če primerjamo podatke po posejanih površinah po vrednosti pridelkov, vidimo, da so po vrednosti stopile vrtnine močno v ospredje, saj je povprečna vrednost vrtnin na ha leta 1974 znašala 33.379 dinarjev.

Žita, ki po posejanih površinah zavzemajo prvo mesto (52,21 odstotkov) so po vrednosti poljskih pridelkov na drugem mestu, saj dajejo le 27,55 odstotkov vse vrednosti. Krmne rastline, ki po odstotku posejanih površin (26 odstotkov) zavzemajo drugo mesto, so po vrednosti pridelkov na tretjem mestu z 12,77 odstotkov vrednosti vseh poljskih pridelkov.

4.

Skupna vrednost pridelkov na ha njiv in vrtov.

Povprečna vrednost poljskih pridelkov na ha površine njiv in vrtov je bila leta 1974 v Sloveniji 11.645 dinarjev. To povprečje ima v Sloveniji dve tretjini občin, Razločki med najnižjo in najvišjo povprečno vrednostjo pridelkov na ha so zelo veliki. Npr. v občini Ribnica so dosegli samo 43,5 odstotkov (5.342 dinarjev), medtem ko so v občini Črnomelj dosegli 186,9 odstotkov (22.837 dinarjev) povprečne vrednosti pridelkov na ha njiv in vrtov v Sloveniji. Ti razločki med obema skrajnostima izvirajo na eni strani iz različne stopnje usmerjenosti v gojitev vrtnin, na drugi strani pa tudi v posamezne vrste vrtnin. V občini Črnomelj zavzemajo vrtnine nad 80 odstotkov vseh posejanih njiv in vrtov, med temi pa je na prvem mestu fižol, ki je tudi po ceni med vrtninami na prvem mestu. V občini Ribnica vrtnine zavzemajo skromen delež posejanih njiv, saj so po posejani površini daleč pred njimi krmne rastline in žita. Najpomembnejša vrtnina pa je krompir, ki po vrednosti znatno zaozstaja za fižolom.

Največjo vrednost poljskih pridelkov na ha njiv in vrtov so dosegli v občinah Črnomelj, Kranj, Žalec, Piran, Ptuj, Tolmin in Tržič. To so občine z zelo različnimi naravnimi in družbenimi razmerami. V občinah Tolmin in Tržič je absolutno in relativno zelo malo njiv in vrtov, zato je izraba njiv in vrtov bolj usmerjena v pridelavo vrtnin in to v veliki meri za domače potrebe. Občini Piran in Ptuj sta zaradi ugodnih naravnih razmer za gojitev določenih vrst vrtnin in družbenih razmer (turizem v Piranu, gosta naselitev v Ptuj) močno usmerjeni na gojitev teh kultur. V drugo skupino spadajo občine, v katerih je znaten delež njiv posejan z vrtninami, to so občine Ilirska Bistrica, Velenje, Izola, Celje, Ljubljana-Bežigrad, Radovljica, Slovenska Bistrica, Trbovlje, Trebnje, Vrhnika in Škofja Loka. Nadpovprečno vrednost pridelkov na ha imajo še občine Ajdovščina, Krško, Ljubljana-Center in Nova Gorica.

Dve tretjini slovenskih občin, ki imajo nadpovprečno vrednost poljskih pridelkov na ha površine njiv, lahko razdelimo v tri skupine. Prva skupina, ki je po vrednosti pridelkov na ha nekaj pod povprečjem, obsega občine Domžale, Jesenice, Ljubljana-Moste, Ljubljana-Šiška, Ljubljana-Vič, Logatec, Murska Sobota, Sežana in Zagorje. To so občine, kjer je znaten del njiv posejan s krmnimi ali industrijskimi rastlinami. Druga skupina s podpovprečno vrednostjo pridelkov na ha obsega vrsto občin, ki so zaradi prevlade drobne posesti ter nižje stopnje splošnega družbenoekonomskega razvoja še močno polikulture in usmerjene v samooskrbo. V najnižjo skupino spadajo razen občine Ribnica še Kočevje in Postojna, torej občine, ki so zaradi neugodnih naravnih razmer usmerjene predvsem v travno gospodarstvo.

VIRI IN LITERATURA:

1. J. Medved: Izraba zemljišča in tržna usmerjenost kmetijstva v SR Sloveniji leta 1969. GV. XLV, Ljubljana 1973, str. 3-18
J. Medved: Tržna usmerjenost kmetijstva v SR Sloveniji leta 1974. Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1976
48 strani tipkopisa in 15 kart
2. Zavod za statistiko SR Slovenije, obrazec PO 32-a
3. Zavod za statistiko SR Slovenije, obrazec PO 33-b

Pavle MIHEVC
ŠTEVILČNO GIBANJE VSEGA IN KMEČKEGA PREBIVALSTVA
SR SLOVENIJE 1961-1971 S Poudarkom NA ANALIZI
'STRNITVE V RAVNINSKEM SVETU

Kako pomembna za razumevanje razvoja življenjskega okolja, npr. za razvoj urbanizacije, kakšne soodvisnosti je mogoče ugotavljati in kakšne zaključke je mogoče podajati, smo poizkusili nakazati s primerjavo dveh povsem različnih elementov življenjskega okolja. To analizo smo opravili na osnovi primerjave prostorske razporeditve prebivalstva - poselitve, vezane na nadmorsko višino oziroma z upoštevanjem ravnega sveta kot naravne determinante in gibanja števila in smeri vsega in kmečkega prebivalstva Slovenije v obdobju 1961-1971.

S tem nimamo namena podati celotne predstave o gibanju prebivalstva, pač pa poudariti nezanemarljivost soodvisnosti med elementom naravnega (npr. nadmorska višina) in ustvarjenega (naselja) okolja, npr. za razumevanje in usmerjanje razvoja poselitve.

Prav spoznavanje učinkov med opazovanimi elementi naravnega okolja in sociodemografskimi dejstvi ostaja v našem regionalnem načrtovanju nedorečeno. In tu vidimo možnost večjega vključevanja kompleksne regionalne geografije, ki je trenutno ena izmed tistih strok, katere predmet je analiziranje navedenih razmerij.

Toda bolj kot na teoretično zanimivost želimo z analizo opozoriti na povsem praktično in s številkami potrjeno smer, intenzivnost in regionalno raznolikost prebivalstvenih premikov v opazovanem obdobju 1961-1971. Skratka, analiza naj med drugim opozori vse, ki se ukvarjajo z usmerjanjem razvoja vsega slovenskega prostora in s tem povezane poselitve na verjetno premalo znane smeri poselitvenih gibanj, ki so, kot kažejo rezultati, povsem neusmerjevana.

Razpoložljivi statistični popisi nam načelno omogočajo primerjanje v daljših časovnih serijah. Raven obdelave, ki je v tem primeru naselje, neusklajenost šifrantov naselij za posamezna obdobja in dejstvo, da je bilo osnovno gradivo za računalniško obdelavo potrebno šele pripraviti in uskladiti, nas je prisililo najprej v pripravo osnovne kartoteke naselij. To prirejeno podatkovno osnovo smo pripravili v okviru raziskovalne naloge ("Pomen ruralnega prostora v prostorskem planiranju, Ul SRS, Ljubljana 1975), vendar smo jo v okviru nadaljnjega dela dopolnjevali. Predhodno obdelane podatke, shranjene na računalniških trakovih, v katerih je poleg osnovnih demografskih podatkov tudi zapis o nadmorski višini vsakega naselja, smo povezali s podatkom (ročno zbranim) o legi naselja v ravnini (dolini) in izven ravnine. Pri opredelitvi, kaj je ravnina, smo se naslonili na sicer grobo prej izdelano karto, ki opredeljuje ravninski svet Slovenije. Osnovno karto so izdelali na zavodu za družbeno planiranje - področje za prostorsko planiranje v Ljubljani. Osnovni kriterij, kaj je ravnina, je določen z naklonom (do 5°), nadmorsko višino in velikostjo. Natančnost je močno podrejena izbranemu merilu karte (1:200.000). Na tako izbrana ravninska območja smo nato položili karto z naselji (karto s krogci, katerih centri so centri centri naselij) in na ta način določili lego naselja v ravnini ali izven nje. Tako opredeljena naselja smo povezali s podatki v kartoteki naselij in s pomočjo posebnega programa izračunali obseg posameznim regijam, naseljem in obdobjem pripadajoče število prebivalcev.

Tako lahko pridemo do stvarnih izsledkov, ki nam omogočajo spoznati smeri gibanja prebivalstva po naseljih v obdobju 1961-1971. Ta gibanja je mogoče opazovati tudi z vidika strnjenosti prebivalstva v ravninskem svetu Slovenije. Vendar kaže ta opazovanja razširiti na primerjavo s strnitvijo v nižinskem svetu, ki ga v našem primeru enačimo s prostorom do 400 m nadmorske višine. Prebivalstveni premiki v opazovanem obdobju potrjujejo za Slovenijo domnevo o stalni rasti vsega prebivalstva v ravninskem in nižinskem svetu od 64,48 odstotkov leta 1961 na 68,31 odstotkov v letu 1971. Prav tako je preverjeno in dokazano, da se je delež prebivalstva v neravninskih območjih zmanjšal od 35,5 odstotkov v letu 1961 na 31,7 odstotkov v letu 1971 ali za 17.084 prebivalcev, medtem ko se je prebivalstvo v ravninskih območjih v istem obdobju povečalo za 155.436 prebivalcev.

Zanimiva je primerjava in ugotovitev, da se gotovo ne po naključju ujema rast števila prebivalstva v opazovanem obdobju v vsej Sloveniji (138.352) z rastjo števila prebivalstva v območjih do 400 m (138.912). To nas opozarja na dejstvo, da se v Sloveniji prebivalstvo zgošča v nižini. Število v ravnini povečanega števila prebivalstva (155.436) nam tako verjetnost še potrjuje. Morda je umestno opozoriti na dejstvo, da je strnitev v ravnini, kakor smo jo opredelili, še krepkejša od porasta v nižini (do 400 m). Pri tem kaže opozoriti na dejstvo, da so v ravninska (ali tudi dolinska) območja vključena tudi nekatera višja (nad 400 m), tudi po številu prebivalstva pomembnejša naselja. Podrobni seznam v ravnino ali nižino všteti naselij so shranjeni v arhivu AOP - UI SR Slovenije.

Razvojne težnje, opisane za Slovenijo, so seveda samo povprečna podoba, od katere odstopa v ugodnem smislu samo Gorenjska in Koroška regija z malenkostnim porastom tudi neravninskih naselij. Odstotek prebivalstva, za katerega so se neravninska naselja Slovenije zmanjšala, znaša 3,03, medtem ko so se ravninska naselja v istem obdobju povečala za 15,17 odstotkov in Slovenija kot celota za 8,71 odstotkov.

Razlike v gibanjih po posameznih področjih kažejo, da se nekatere slovenske regije močno približujejo odstotkom, ugotovljenim za Slovenijo kot celoto (ljubljska, dolenjska, posavska, mariborska in pomurska regija), vendar velja ta ugotovitev samo za odseljevanje iz neravninskih naselij. Slabšo sliko kaže obalno-kraška regija z 11,9 odstotkov, goriška z 10,7 in kraško-notranjska z 7,8 odstotkov.

Proces strnitve prebivalstva v ravninskih območjih Slovenije morda najhitreje nakažemo z indeksom gibanja prebivalstva, ki v ravninskih območjih Slovenije in v vseh regijah daleč presega rast prebivalstva v celotni Sloveniji. Medtem ko znaša odstotek rasti prebivalstva za Slovenijo 8,7 in v ravnini 15,7, opazimo izrazitejšo strnitev in s tem rast števila prebivalcev v ravnini npr. na obalno-kraškem območju 25,4 odstotkov, podobno v ljubljanski (23,1), dolenjski (21,5), nadpovprečno še na Gorenjskem (17,2) in v celjski regiji (16,6). Najšibkejšo "koncentracijo" merjeno z rastjo števila prebivalstva v ravnini, kažejo območja z močnejšo depopulacijo, npr. Pomurje, Posavje in Zasavje.

Do neke mere podobna zapažanja, kot smo jih lahko razbrali in že nakazanih premikov vsega prebivalstva, lahko zasledimo tudi za premike kmečkega prebivalstva. Že na prvi pogled pa ugotovimo, da so tudi v celoti negativni in da proces deagrarizacije še dopolnjuje že opisana gibanja praznenja neravninskih vasi. Medtem ko se je število kmečkega prebivalstva v Sloveniji zmanjšalo za 141.306 in je iz neravninskih naselij odšlo ali se je deagrariziralo 82.005, se je v ravninskih naseljih deagrariziralo (ali odšlo) 59.301 ljudi.

Primerjava indeksov gibanja kmečkega prebivalstva pa nas opozarja na povsem enakomerno intenzivnost upadanja števila kmečkega prebivalstva tako v ravninskih kot neravninskih območjih. Na krepkejša upadanja števila kmetov kažejo regije zapadne Slovenije, v katerih se je kmečko prebivalstvo zmanjšalo za 47,3 odstotkov v obalno-kraški regiji, za 46,1 v goriški regiji, za 44,9 v kraško-notranjski regiji. Nasprotno je v vzhodni Sloveniji opaziti občutno počasnejše upadanje kmečkega prebivalstva, saj je v pomurski regiji upadlo "samo" za 14,9 odstotkov in mariborski regiji za 21,8 odstotkov.

Opazovana razvojna težnja nas usmerja k pravilnejšemu in kompleksnejšemu vrednotenju postopoma oblikovanih razvojnih območij na eni strani ter kje in kolikšna so območja nazadovanja na drugi strani. Zdi se nam umestno opozoriti na obseg stalnega upadanja deleža prebivalstva v vseh nadmorskih višinah nad 400 m. In da celo delež v celotnem številu prebivalstva Slovenije v nadmorski višini od 400 - 600 m, četudi je v absolutnem številu prebivalstva porastel, upada.

Bolj kot samo število naselij in delež tega v posameznih pasovih nadmorske višine nas zanima vse in kmečko prebivalstvo oziroma gibanje deleža od celotnega števila prebivalstva. Iz priložene tabele za Slovenijo je mogoče razbrati, da samo v 400 m pasu delež vsega in (zanimivo) tudi kmečkega prebivalstva raste.

Opazna je smer vse večje strnitve vsega in kmečkega prebivalstva v dolini. Postopna rast deleža vsega prebivalstva, ki je v obdobju 1961-1971 (v dolini) narastel od 74,17 odstotkov na 76,31, nakazuje tudi v absolutnih številkah močno rast. Ta smer strnitve vsega prebivalstva nas vendarle opozarja na morda pretirano ozka območja rasti, še posebno, če upoštevamo, da je to izključno ploden ravninski svet.

Kot prehodno območje moremo označiti področje, ki ga zaobsežajo nadmorske višine med 400 in 600 m. Le-tega bi bilo mogoče označiti kot območje stagnacije. Kljub rahli absolutni rasti vsega prebivalstva je opaziti, da je njegov delež v celoti padel od 19,20 v 1961. letu na 18,22 v 1971. letu.

Posamezne trditve, utemeljene z empiričnimi ugotovitvami, pričajo, da se je proces ruralne depopulacije ustavil le, če se je v bližini, v ruralnih območjih samih ali bližnjih dnevno dostopnih središčih pojavila možnost zaposlitve. Ugotovitve V.Klemenčiča opozarjajo na postopno ožjenje stalno naseljenega prostora Slovenije. Take ugotovitve moremo potrditi, obenem pa želimo opozoriti na nekatere elemente, ki vplivajo na smer demografskega razvoja, tako vsega kot kmečkega prebivalstva v Sloveniji. V našem primeru smo izbrali iz množice vedno bolj poudarjenih ekoloških determinant npr. nadmorsko višino in ravnino. Predpostavljamo namreč, da imata nadmorska višina in relief v Sloveniji pomembno usmerjevalno vlogo in pospešujeta strnitev vsega razvoja in ne nazadnje tudi poselitve razmeroma ozkih dolin ravninskega do 400 m in kvečjemu do 600 m nad morjem ležečega sveta. Zato tudi tako ugotovljeni razvoj praznenja nad 600 m in strnitve do 400 m potrjuje trditve V.Klemenčiča o oblikovanju sklenjenih con praznenja in odmiranja.

Posamezni zaključki in opozorila, ki slone na predstavljenih izsledkih, se povsem ujemajo z opozorili I.Gamsa, ki opozarja na nesmiselno strnitev v ravninskih območjih. Strinjamo pa se tudi s tistim delom njegovih pomislekov, ki govore o dejstvu, da nekaj moramo žrtvovati na račun gospodarskega napredka. Prepričani smo, da vse preočitno in stihijsko načenjamo plodno, za napredno obdelavo sprejemljivejšo ravnino z zazidavami. Največkrat ne pomislimo na možnost zazidave slabih gozdnih vzpetin. Tu seveda nastopi še problem ekonomičnosti ureditve

slabšega in strmega zemljišča. Pomembno se zdi dejstvo, da začenjamo o vseh možnostih in dolgoročnih posledicah ene in druge oblike poselitve razmišljati vsi, ki odločamo, in tisti, ki predlagajo strokovne rešitve.

GIBANJE VSEGA IN KMEČKEGA PREBIVALSTVA V RAVNINSKEM IN RAZGIBANEM SVETU SLOVENIJE V OBDOBJU 1961-1971

	Ravninska naselja	Neravninska naselja	
Število naselij 1971	2.180	3.857	6.037
Število vsega prebivalstva 1961	1.024.384	564.395	1.588.779
Število vsega prebivalstva 1971	1.179.820	547.311	1.727.131
Gibanje števila prebivalstva 1961-1971	155.436	-17.084	138.352
Delež prebivalstva 1961	64,48	35,52	100
Delež prebivalstva 1971	68,31	31,69	100
Gibanje prebivalstva (v %) 1961 - 1971	15,17	-3,03	8,71
Število kmečkega preb. 1961	224.538	269.795	494.333
Število kmečkega preb. 1971	165.237	187.790	353.027
Gibanje kmečkega preb. 1961-1971 (v %)	-59.301	-82.005	-141.306
Delež kmečkega preb. 1961	45,42	54,58	100
Delež kmečkega preb. 1971	46,81	53,19	100
Gibanje kmečkega preb. 1961-1971 (v %)	-26,41	-30,40	-28,59

GIBANJE DELEŽA VSEGA IN KMEČKEGA PREBIVALSTVA (1961-1971) GLEDE NA NADMORSKO VIŠINO V SLOVENIJI

	do 400 m	401 - 600 m	601 - 800 m	nad 800 m	Skupaj
Število naselij 1971	3.716	1.469	677	175	6.037
Delež vseh v %	61,5	24,34	11,2	2,9	100,0
+ delež preb. 1848 vsi	73,6	18,9	5,8	1,7	100,0
delež preb. 1961 v %	74,1	19,20	5,0	1,5	100,0
delež preb. 1971 v %	76,3	18,22	4,2	1,2	100,0
delež krneč.preb.1961 v %	72,0	17,82	7,7	2,3	100,0
delež krneč.preb.1971 v %	74,6	16,04	7,1	2,1	100,0
+ (ocena deleža njiv v %)	79,5	15,6	4,5	0,4	100,0

+ Pri izračunu deleža za 1948 (1951) leto ni upoštevana Koprščina
(cona B). i

Vir: rokopisno gradivo Vl.Mohorčiča.

VIRI

- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971, rezultati po naseljih in občinah, Zvezni zavod za statistiko, Beograd 1973 j
- Pavle Mihevc: Opredeljevanje vsebine ruralnih naselij za potrebe usmerjanja njihovega razvoja (Poizkus vrednotenja in klasifikacija ruralnih naselij), Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije, 1977;
- Vladimir Klemenčič: Geografija prebivalstva Slovenije, Ljubljana, Geografski vestnik 1972;
- Ivan Gams: Pismo bralcem, Ljubljana, Delo, 31.1.1976.

Anton GOSAR

VPLIV ZDOMSTVA NA PREOBRAZBO KULTURNE POKRAJINE NA SLOVENSKEM

Pred približno petnajstimi leti smo na široko odprli meje ne le za tiste, ki v turistični sezoni iščejo toplega sonca in gostoljubne ljudi v Jugoslaviji, ampak tudi za tiste, ki bi si radi zunaj domovine poiskali delo. Ta odločitev je bila zavestna, kajti dejali smo si, da brez take politike zaposlovanja v tujini ne bomo mogli doseči razvojnega programa dežele, ki teži k boljši ekonomičnosti dela, k večji storilnosti, k dviganju življenjske ravni - ali na kratko: prizadevali smo si preiti iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarstvo in postati modernejša, učinkovitejša družba.

Ko danes preverjamo dosežene uspehe omenjene politike, ne moremo mimo dejstva, da ima Jugoslavija v tujini kar milijon petintrideset tisoč ljudi, povečini kvalificiranih delavcev in da pomeni ta številka skorajda eno petino izven primarnih dejavnosti zaposlene delovne sile v Jugoslaviji. Taka preseljevanja so danes povsem normalen pojav, saj živi in dela dandanes v razvitih industrijskih deželah sveta množica dvajsetih milijonov ljudi, ki po rodu oziroma narodnosti ne pripadajo avtohtonemu prebivalstvu (Italijani v Švici, Turki v Zvezni republiki Nemčiji, Španci v Franciji, Finci na Švedskem, Poljaki v Nemški demokratični republiki, Mehičani v Združenih državah Amerike, Indijci in prebivalci Karibskih otokov v Veliki Britaniji itd.), pa vendar nam Jugoslovanom ne more biti vseeno, če toliko pridnih rok naših ljudi prinaša dobrine drugim deželam, medtem ko sami pobiramo le drobtine z mize bogatih. Vendar smo v preteklosti pri usmerjanju in oblikovanju tega toka iz domovine in zopet nazaj vse prevečkrat uporabljali srce in le redkokdaj tudi zdravo pamet. V začetku se nismo navduševali nad tistimi, ki so odšli, kasneje pa smo postavljali nestvarne načrte o tem, kako naj jugoslovanske delavce v tujini pritegnemo nazaj na domača tla. Pri tem smo vse prevečkrat pozabili, da imamo opraviti z ljudmi, ki iščejo doma svoji kvalifikaciji ustrezno delovno mesto, stanovanje in vsaj približno enake dobrine, kot so jih bili deležni v urbanem delovnem okolju na tujem. Postavlja pa se tudi vprašanje, kako uskladiti zahtevo po množičnem vračanju naših delovnih ljudi iz tujine z željami po večji produktivnosti in racionalnosti dela, če smo že sedaj presegli načrtovano zaposlovanje za 2 odstotka in je produk-

tivnost v proizvodnji narasla namesto za 5 komajda za 3 odstotke.

Zato ne preseneča dejstvo, da se je v preteklem petletnem obdobju vrnilo v domovino, največkrat le po lastni pobudi, samo nekaj več kot sedemdeset tisoč Jugoslovanov, ki so bili zaposleni v tujini, oziroma, da se je v Sloveniji nastanilo 11.865 zdomcev ali okrog 15 odstotkov vseh tistih Slovencev, ki so se pred petimi ali desetimi leti odločili, da si poiščejo delo izven svoje matične domovine (Podatek Zavoda za zaposlovanje SRS navaja decembra 1976 64.046 delavcev začasno zaposlenih v tujini).

Predvsem je bil posebno velik odstotek prebivalcev iz severovzhodne Slovenije, ki je že sredi šestdesetih let zapustil domače kraje in si poiskal delo v sosednji Avstriji ali Zvezni republiki Nemčiji. Vzroke za odhod preko 16.000 prebivalcev iz šestih pomurskih občin na začasno delo v tujino ali kar četrtnina vseh začasno zaposlenih Slovencev v tujini iz ene desetine slovenskih občin, gre iskati predvsem v slabi posestni strukturi gospodinjstev, pomanjkanju delovnih mest za v kmetijstvu sproščeno in že kvalificirano delovno silo ter v že tradicionalnem sezonstvu teh krajev in ljudi, če prištejemo k tem podatkom še številčno izredno močne tokove zaposlovanja v tujino iz mariborske regije (Zavoda za zaposlovanje Maribor in Murska Sobota torej), doženemo, prihaja nekaj manj kot polovica slovenskih zdomcev iz severovzhodne Slovenije oziroma iz manj kot petine slovenskega ozemlja. Razumljivo je torej, da so vplivi začasnega zaposlovanja v tujino še najbolj vidni v tej panonski in subpanonski pokrajini, ki ne le, da se uvršča po vrednosti narodnega dohodka na prebivalca na zadnja mesta (npr.: občina Lenart na zadnjem, 60. občina Ormož na predzadnjem, ter občini Murska Sobota in Ljutomer na 56. in 55. mestu) in je zato tudi z zakonom uvrščena v skupino manj razvitih območij Slovenije, ampak ima številčno visok tudi tisti delež prebivalstva, ki ne proizvaja v domovini, saj odstotek začasno zaposlenih v tujini v številu aktivnega prebivalstva izven agrarnih dejavnosti oredstavlja skoraj povsod polovico in več zaposlenih v teh panogah doma. Ti delavci so v tujini zaposleni v glavnem v gradbeni dejavnosti (20 odstotkov), v metalurških panogah (15 odstotkov), v predelovalni industriji (22 odstotkov) in v raznih storitvenih dejavnostih (7 odstotkov), kar kaže na to, kakšne zaposlitvene obrate in delovna mesta bi ponudili morebitno vračajočim se zdomcem, ki se najbrž dela v majhnih kmetijskih obratih z minimalno produktivnostjo ne bodo več lotili.

Podatki namreč kažejo, da je odšlo na začasno zaposlitev na tuje iz SV Slovenije v glavnem prebivalstvo iz gospodinjstev z malimi posestvi, ki so velikokrat še razparcelirane v manjše agrarne enote. V občini Murska Sobota, na primer, je od celotnega števila začasno zaposlenih v tujini 52 odstotke" -fc^cev pripadalo gospodinjstvu z do dvema hektaroma zemlje, 40 odstotkov je pripadalo lastniški kategoriji od 2-5 hektarov zemlje in le 8 odstotkov zdomcev je imelo doma kmetijo, ki je merila več kot 5 hektarov zemlje. Kljub temu, da pripadajo agrarnim gospodinjstvom, pa se zdomci ob številno omejenem povratku le redko odločijo za opravljanje izključno kmečkega poklica, kar je tudi razumljivo, saj je posest razdrobljena in povečini majhna, obenem pa se je povratnik izučil v tujini poklica, ki bi ga rad opravljal tudi doma, pa čeprav v okviru mešanega delavsko-kmečkega gospodinjstva in vsakodnevne vožnje na delo v industrijsko podjetje. Dokaz za to lahko najdemo tudi v občini Ptuj, kjer so morali zaradi pomanjkanja delovnih mest bivše lastnike kmetij, sedaj povratnike in v glavnem kvalificirane delavce, zaposliti izven občinskih meja, največkrat v Mariboru (26 odstotkov). Sem pa je največkrat tudi usmerjena naložba večine delavcev iz SV Slovenije, ki so začasno zaposleni v tujini. Iz ankete, ki je bila izvedena med Slovenci na Bavarskem, je opaziti, da se materialne oziroma

finančne naložbe v primeru skorajšnjega povratka v domovino osredotočijo v glavnem na razvita, urbana in prebivalstveno zgoščena območja v SR Sloveniji - torej na večja mesta z industrijo in v njihovo gravitacijsko zaledje. V severovzhodni Sloveniji je zato najti največ naložb v vrnitev v ožjih regijah Slovenske Bistrice in Maribor, Radgona in Radencev, Murske Sobote in Ptuja. Vedno več je tu servisnih delavnic, gostiln in novogradenj (tudi na "črno"), ki so v lasti delavcev, začasno zaposlenih v tujini, oziroma njihovih družin ter zdomcev-povratnikov.

Kako so območja, ki pripadajo enemu izmed gravitacijskih zaledij omenjenih industrijskih centrov, pod vplivom začasnega zaposlovanja v tujino smo si ogledali na primeru dveh vasi: Domajincev v občini Murska Sobota in Spuhlje v občini Ptuj.

Že na prvi pogled je opazna razlika med vasmi, katerih prebivalci delajo v tujini, in tistimi, ki teh prebivalcev nimajo. Pri prvih nas zbode v oči dozidanost, nadzidanost in preurejenost hiš z materiali in sredstvi, ki so za naše razmere nenavadne (železne ograje, ploščice ...), velikokrat pa so novogradnje tudi brez posluha za arhitektonsko skladnost in ubranost z okoljem (leseni opaži, balkoni ...). Rekli bi lahko, da je najvidnejši "pozitivni" element v tej, po zdomstvu preoblikovani pokrajini, izražen z finančnim vlaganjem v izgradnjo ali obnovo hiše: podirajo se krušne peči, širijo se kuhinje in opremljajo z najnovejšimi dosežki gradbene in elektro-tehnike, povečujejo se okna hiš, urejajo se prej povsem nepoznane kopalnice; skednje se preuredi v eno ali dve garaži in tudi gospodarsko poslopje je deležno rekonstrukcije za obrtno dejavnost ali specializirano živinorejo. V Domajincih, na primer, je od 44 stanovanjskih poslopij 23 že bolj ali manj preurejenih, od teh pa je kar 70 odstotkov objektov v lasti gospodinjstva, katere nosilec je na začasnem delu v tujini.

K elementom urbane strukture družbe v teh vaseh, ki so v glavnem posledica zaposlovanja v tujini, pa moramo šteti tudi motorizacijo. V obeh vaseh ima že polovica gospodinjstev avtomobil in prav toliko tudi traktorje z večjim številom priključkov. Dve tretjini motornih prevoznih (75 odstotkov avtomobilov) in delavnih (61 odstotkov traktorjev) sredstev pripada gospodinjstvu z enim ali več člani, zaooslenimi v tujini.

Po eni strani zaradi razparceliranosti posestev (saj pride v Spuhljah npr. na eno gospodinjstvo šest do osem parcel), po drugi strani pa zaradi nezainteresiranosti mladih za delo na polju, je nakup motorizacije za kmetijstvo zelo vprašljiva investicija. Z delom v kmetijstvu se ukvarja skoraj izključno le gospodinja, ki ji drugi člani gospodinjstva pomagajo le v sezoni glavnih kmečkih opravil. Gospodinji pridejo tehnični pripomočki pri delu še kako prav, vendar kljub temu ne zmore intenzivne obdelave celotnega kompleksa posestva.

Nov pojav v pokrajini, v kateri prevladujejo vplivi začasnega zaposlovanja v tujini, je le posledica prej omenjenega: manjšajo se namreč zasejane površine, večajo pa se travne in pašne površine, ponekod pa že nastaja pravi socialni prelog. Zaposlitev nosilca kmečkega gospodinjstva v tujini povzroči namreč precejšen primanjkljaj v delovni sili, ki bi bila potrebna za opravilo vseh kmečkih del. Delavce v tujini morajo zato pri posameznih delih zamenjati oziroma nadomestiti starejši in otroci, ki ne zmorejo fizično težjih opravil in zemljo manj intenzivno obdelujejo ali pa obdelovanje oddaljenejših parcel opuščajo, s čimer nižajo kakovost in množino pridelka. V Spuhljah opuščajo predvsem pridobivanje krompirja in čebule, ker ta zahteva veliko delovne sile, oziroma goje le tiste kulture, ki služijo samooskrbnemu kmetijstvu.

Vendar ima racionalizacija dela v kmetijstvu pokrajine, v kateri prevfe-
dujejo učinki zdomstva tudi pozitivne posledice. Začasno zaposleni delav-
ci se v tujini seznanjajo z dosežki moderne agrotehnike in le-to pre-
našajo tudi na domača tla. Resda je avtomatizacijska težnja v kmetijstvu
vse preveč individualna glede na veličino in razdrobljenost posesti, ko
hoče vsak gospodar z lastnim traktorjem obdelati svojo 3-5 hektarov ve-
liko posest, vendar predvsem pri zdomskih gospodinjstvih prihaja vedno
bolj do izraza s tem povezana tržna miselnost gospodarjenja. Ta je v
Spuhljah že rodila prve sadove, saj se ena tretjina mešanih kmečko-
zdomskih gospodinjstev že ukvarja s specializirano mesno živinorejo
in s tem, da sodeluje z bližnjo kmečko zadrugo.

Morda bi za konec lahko dejali, da je dandanes zares težko ločiti pro-
cese v pokrajini, ki so izključno izraz začasnega zaposlovanja v tujino,
od tistih, ki niso tudi rezultat družbenih in urbanih vplivov širše
matične regije. Vendar lahko v Jugoslaviji in Sloveniji zasledimo taka
območja, kjer v prepletenosti vseh dejavnikov v prostoru prevladuje
tisti, ki ga povzroča neposredno ali posredno v tujini zaposlena delov-
na sila. Predvsem gre iskati primarno pod vplivom zdomstva preoblikova-
no pokrajino v pomurskih občinah, kjer je ta proces že dolgotrajen in
ga lahko primerjamo le z vplivi, ki jih navzven širi industrijski
center v svoje gravitacijsko zaledje. Na podoben način je tudi ta pro-
ces povzročil razkrajanje stare kmečke strukture na Dodeželju in pripo-
mogel k temu, da je slovenska družba dandanes bolj urbana kot katera-
koli druga v Jugoslaviji.

Za pokrajino, ki oddaja večje število delavcev na začasno delo v tujino
je zato značilen predvsem poseben odnos do zemlje in izrabe tal, poseb-
na produkcijska usmerjenost, poseben izraz finančne moči v gospodinj-
stvu v obliki stanovanjske izgradnje in opremljenosti ter motorizacije
in značilen način mišljenja, ki zakoreninja zaposlitev v tujino, a se
kljub temu krčevito oklepa svojega, ponavadi majhnega koščka zemlje.

Danko RADINJA

ONESNAŽEVANJE POKRAJIN IN POKRAJINSKE SFERE Z NAFTO

Danes veliko govorimo o onesnaževanju okolja. Geografska podoba pokraji-
ne je zato pomanjkljiva, če te onesnaženosti ne prikažemo. Toda naravo
in stopnjo pokrajinske degradacije bodisi omalovažujemo ali pa preveč
poudarjamo tudi zato, ker nam o tem velikokrat manjkajo stvarni podat-
ki, zlasti količinski. Zbiranje in vrednotenje teh podatkov pa je tež-
je, zamudnejše in manj zanesljivo kakor za gospodarsko proizvodnjo, o
kateri zbirajo in obdelujejo podatke posebne ustanove.

Podobno velja tudi za nafto. O njeni proizvodnji in potrošnji je veliko
podatkov, o njenem onesnaževanju zelo malo. Proizvodnjo in potrošnjo
nafte poznamo za posamezne dežele, kontinente in za svet kot celoto.
Prav tako poznamo področja, kjer nafto črpajo, in področja, kjer jo
predelujejo in trošijo, torej izvoznike in uvoznike nafte z njeno med-
narodno trgovino vred. Na tej osnovi geografija lažje proučuje značil-
nosti in razporeditev posledic, ki jih v pokrajini zapusti bodisi čr-
panje, transportiranje ali predelovanje nafte. Navadno so pri teh ra-
ziskavah zato v ospredju ekonomski vidiki nafte in pokrajinske posle-
dice teh vidikov. Tako obravnavanje pa je v marsičem preozko in premalo

pokrajinsko (ekološko) v najširšem pomenu besede. Preglejmo zato proizvodnjo in potrošnjo nafte z drugega vidika.

Nafta ni samo najpomembnejši energetski vir današnjega sveta, temveč je hkrati tudi med najbolj razširjenimi onesnaževalci pokrajin in pokrajinske sfere. Koliko surove in predelane nafte vsako leto zaide v pokrajinsko sfero, ko jo zavržemo ali izgubimo, natanko sicer ne vemo. V literaturi pa že srečujemo o tem prve podatke. Med seboj se sicer še razlikujejo, v marsičem pa že kažejo skupna izhodišča, ki utemeljujejo tehtnost teh podatkov, čeprav je metodologija njihovega zbiranja in vrednotenja še raznolika in za geografijo v marsičem nova. Po teh podatkih vsako leto zaide v pokrajinsko sfero in jo obremenjuje po več deset milijonov ton nafte. To pa so količine, o katerih je vredno, da si jih pobliže ogledamo.

Naslednji pregled sloni na različnih virih, zlasti pa na letnih statističnih poročilih, ki jih objavlja OZN v New Yorku (18), metodologija pa je povzeta po Rjabčikovu (16). Pri tem naj podčrtamo, da ne gre za ugotavljanje posledic, ki nastajajo pri normalni uporabi nafte, ko se pri gorenju sprošča veliko energije in se pri tem trošijo iz zraka ogromne količine kisika. To je drugo vprašanje. Tokrat obravnavamo nafto, ki jo pri črpanju, transportu, predelavi in potrošnji tako ali drugače izgubimo in zavržemo ter zaide v tla, vodo in zrak, kar sproži vrsto posledic, ki za pokrajino in človeka v njej niso brez pomena. Nasprotno! Gre za pojave, ki se jih vse bolj zavedamo in jih tudi že spoznavamo za kočljivo obremenjevanje pokrajinske sfere.

Leta 1975 smo načrpali preko 2.8 milijard ton surove nafte, od tega 80 odstotkov na kopnem in dvajset odstotkov na šelfih, torej v morju. Samo v Severnem morju je že preko tisoč vrtin, ki dajejo okoli 70 milijonov ton nafte na leto. Približno 60 odstotkov vse načrpane nafte prepelje na velike razdalje skoraj 4400 tankerjev s področij črpanja na področja potrošnje. Dve tretjini nafte sta torej predmet mednarodne trgovine in jo prevažajo s kontinenta na kontinent - iz države v državo. Toda tudi vso drugo nafto znotraj držav prevažajo z enega področja na drugo. Podobno velja za predelano nafto. Če dodamo še to, da služi večina nafte za pogonsko gorivo, je razumljivo, da je prevažanje nafte njena najbolj značilna poteza, kar je z ekološkega vidika zelo neugodno.

Danes pridobiva nafto sicer že 63 držav, vendar je 13 držav, kjer jo načrpajo po manj kot milijon ton na leto, 18 držav načrpa od 1 do 5 milijonov ton, 11 držav od 5 do 10 milijonov, 4 države po 10 do 20 milijonov, 4 države po 20 do 50 milijonov, 6 držav po 50 do 100 milijonov in le 7 držav načrpa po 100 milijonov ton in več (SZ, ZDA, Saudova Arabija, Iran, Irak, Venezuela).

Nafto izgubljammo na vsej njeni poti - pri črpanju, skladiščenju, prevažanju, predelavi in potrošnji. Zato si oglejmo najprej izgube po posameznih delih te poti.

1. Izgube pri črpanju nafte.

Skupnih podatkov o tem, koliko nafte se izgubi pri njenem črpanju in skladiščenju, sicer še niso zbrali, imamo pa o tem že prve preglede. Nelson, Schmidt, Rjabčikov in drugi (11, 14, 16, 17) navajajo v svojih raziskavah, od koder je tudi večina naših podatkov, da pri črpanju izgubimo prav toliko nafte kakor pri prevozu s tankerji. Izgube so velike, ker začne nafta iz vrtin iztekati ponavadi skupaj s plinom in pod velikim pritiskom, pri tem pa se pogosto poškodujejo cevi in nafta uhaja. O takih izbruhih večkrat poročajo tudi časopisi. V začetku

1972. leta je v Perzijskem zalivu izbruhnilo iz raztrgane vrtine okoli 30.000 ton nafte, ki je vrela na dan polne tri tedne. Letos aprila je v Severnem morju pred Norveško obalo privrela podobna količina nafte, ko vrtine na ploščadi Bravo dolgo časa niso mogli ukrotiti. Tako velike nesreče sicer niso pogoste, po statistiki na vsakih 500 vrtanj po ena, manjši in kratkotrajni izlivi nafte pa so pri izkoriščanju in nadziranju vrtin običajen pojav.

Nafto, ki jo načrpajo iz vrtin, spravijo najprej v bližnje zbiralnike, kjer se iz nafte usedeta pesek in glina ter izločita voda in plin. Tu prihaja do nove izgube nafte, ko iz tankov odstranijo pesek in drugo goščo, z njo vred pa tudi veliko nafte. Iz teh zbiralnikov pošiljajo nafto po ceveh do pristanišč in železniških križišč. Pri tem transportu se izgublja nafta kvečjemu skozi tesnila ventilov in črpalk, pač pa se v 10 do 15 letih korodirajo cevi. Pri njihovem čiščenju in popravilu - v njih se nabira zlasti parafinska usedlina - pa se izgubi več nafte. S sodobnimi napravami sicer sproti ugotavljajo puščanje cevovodov, tako da tovrstne izgube pri skrbnem nadzoru ne presegajo 0,03 odstotka nafte, ki steče skozi cevi, pač pa so izgube nekajkrat večje zaradi vzdrževanja in popravil cevovodov.

Cenijo, da se pri obvladovanju in nadziranju vrtin ter pri prvem skladiščenju izgubi 0,15 do 0,5 odstotkov načrpane nafte. Če računamo, da so povprečne izgube na naftnih poljih samo 0,3 odstotka vse načrpane nafte, izgubimo pri 2.800 milijonih ton letne proizvodnje okoli 10 milijonov ton, od tega 8 milijonov na kopnem in 2 milijona ton na morju.

2. Izgube pri morskem prevozu nafte.

Prve izgube nafte pri morskem prevozu se začno že tedaj, ko polnijo tankerje. Da bi preprečili onesnaževanje obal, so začeli nameščati naftne zbiralnike v morje, in sicer več kilometrov od obale (20 do 30 km), nafto pa točijo vanje po podvodnih naftovodih. Večji tankerji mirno prenašajo valovanje morja med črpanjem nafte iz teh zbiralnikov, manjši pa se zibajo in pri tem se rade izpulijo ali poškodujejo priključne cevi in nafta se razlije.

Do nesreč pa prihaja tudi med vožnjo tankerskih ladij. Računajo, da je na leto povprečno 15 nesreč, pri katerih izteka nafta. Med njimi so tudi večje. Tako je 1967. leta, ko je v Rokavskem prelivu nasedel na čer velik tanker (Torrey Canyon), ušlo iz njega 120.000 ton kuvajtske nafte, ki je iztekala več dni, se po gladini na široko razlila in onesnažila sosednje obale Anglije in Francije ter zašla celo v Biskajski zaliv. Na morju so bile ekološke posledice še posebno velike, a zaenkrat so take nesreče še redke.

Pomembnejše pa je to, da v izpraznjenih tankerjih ostane vsakokrat nekaj nafte, ki jo črpalke ne morejo do kraja posesati. Ta delež se spreminja od 0,3 do 1 odstotka natovorjene nafte. Večkrat gre za naftno goščo na dnu tankov ter za težje sestavine nafte, ki se drže sten. Odstranijo jih lahko le z lopatami ali strgali. S tem v zvezi so pomembne priprave tankerjev za povratno vrnjo. Da bi dali izpraznjenim ladjam nujno potrebno stabilnost, jih napolnijo z morsko vodo ali kakšnim drugim tovorom. Če je v pristanišču, kjer nafto iztočijo, tanke prepovedano izplakovati, opravijo to delo na odprtem morju ali pa tam, kjer nafto ponovno natovorijo.

Z nafto, ki ostane v ladijskih skladiščih, ravnaajo tankerji sicer različno, a povečini tako, da jo prej ali slej spustijo v morje, bodisi v celoti ali deloma. Zakaj tako? Zaradi nestabilnosti izpraznjenih

ladij morajo vanje natočiti morsk vodo ter jih tako uravnovesiti in obtežiti za varno vožnjo. Nafta, ki je ostala v skladiščnih prostorih, se z vodo pomeša in tanki se tako očistijo, vse skupaj pa spuste med vožnjo v morje. V očiščena skladišča pa ponovno natočijo vodo. To delo opravijo kar med plovbo. Z vodo pomešana nafta, ki jo spuste v brazdo ladje, kjer se dodatno zvrtni, povečini sicer na gladini ne zapusti očitnih naftnih lis, a zato ni nič manj škodljiva. Londonska konvencija iz 1969. leta sicer dopušča izpuščanje nafte na odprtem morju, a le pod pogojem, da njena zgostitev ne presega 100 delov na milijon delov vode, da torej razmerje ni večje od 1:10.000. V praksi pa seveda naftnih koncentracij ne merijo, ko jih izpuščajo iz tankov in je zato delež nafte največkrat večji od dopustne meje. V tankih namreč ne bi smelo ostati več kot 0,1 odstotka nafte, če naj bo delež z vodo pomešane nafte še dopusten, a še to le tedaj, ko bi tanke z vodo tudi dejansko napolnili.

Ker je v pristaniščih prepovedano izpuščati iz ladij naftne ostanke, opravijo posadke tankerjev to delo na odprtem morju. Vsi tankerji sicer ne ravna enako. Številne ladje zagugajo v izpraznjena skladišča morsko vodo tako, da ostanki nafte splavajo kvišku, od koder jih pretočijo v enega od praznih tankov. Na ta način ulovijo dve tretjini nafte, ki je črpalke niso posesale, preostalo nafto, pomešano z vodo, pa spustijo v morje, in sicer v tankersko brazdo, kjer poteka nadaljnje razredčevanje in razpadanje nafte. Ti ostanki so ponavadi že ustrezno razredčeni.

Nekatere ladje pa očistijo naftne tanke z vodo in detergenti že v pristaniščih, kjer nafto izčrpajo. Vodo z ostanki razkrojene in emulzirane nafte pa prečrpajo v posebne zbiralnike na obali, ki jih imajo že številna ameriška in evropska pristanišča. Za to morajo tankerji seveda plačati.

Manjši del sodobnih tankerjev ima posebne balastne posode, ki jih nikdar ne napolnijo z nafto, temveč le z vodo, s katero uravnavajo stabilnost izpraznjene ladje. V tem primeru naftnih tankov ne čistijo in odstranijo iz njih kvečjemu parafinsko usedlino. Ko znova natočijo nafto, jo načrpajo enostavno v neočiščena skladišča. Ker gre tovrstno ravnanje na račun zmanjšane tovora, vsi novejši tankerji niso opremljeni z balastnimi prostori.

V praksi je torej čiščenje tankerskih ladij različno in kljub mednarodnim dogovorom še precej samovoljno. Če tankerji v pristanišču sperejo tanke z vodo in detergenti, porabijo za to čas in denar. Da se temu izognejo, vso stvar poenostavijo in jo opravijo na odprtem morju brez nevšečnega nadzora. Na ta način zavržejo vsako leto veliko surove nafte. Če na ta način izgubimo le 0,3 odstotka prepeljane nafte, gredo v morje vsako leto ogromne količine. Dejanske izgube pa so večje vsaj za 0,1 odstotka zaradi izgub pri prečrpavanju nafte v pristaniščih, zaradi poškodovanih naprav, nesreč in dosežejo skupno najmanj 0,4 odstotka vse nafte, ki jo tankerji prepeljejo. Pri letnem prevozu 1.900 milijonov ton nafte izteče na ta način v morje 7,5 milijona ton nafte. Ker vsako leto prepeljejo več nafte, je to za morje vse hujša ekološka obremenitev, na katero opozarjajo zlasti biologi in oceanologi. Skoraj 6 milijonov ton nafte, ki jo spuščamo v morje pri prevozu, so takorekoč redne izgube zaradi sedanjega tehnološkega postopka in ekonomskega računa. Nekateri raziskovalci pa menijo, da so odvržene količine nafte mnogo večje in naj bi dosegle 1 odstotek prepeljane nafte.

3. Izgube pri predelavi nafte.

Ogromne količine nafte se porazgube tudi pri njeni predelavi in ne samo pri prevozu. Te izgube so velikokrat večje od transportnih. Ker so praktično vse rafinerije nafte na kopnem, gre večji del tovrstnih izgub sicer v tla, a ker je vrsta rafinerij v morskih in rečnih pristaniščih, zaide razlita nafta kmalu v morje. Z nafto so najbolj onesnažena glavna prometna področja na svetu, kajti naftne rafinerije postavljajo v kraje, ki so ugodni za morski, rečni ali kopni promet, ali pa združujejo celo več teh zvez.

V rafinerijah se porazgubijo sicer manjše količine nafte skozi tesnila, ventile in druge strojne naprave, več pa pri kontroli in jemanju vzorcev. Še večje izgube povzroča vzdrževanje in obnavljanje rafinerij, posebno izpraznjevanje separatorjev in prečiščevalnikov, zamenjava ventilov, cevovodov in druga vzdrževalna dela. Veliko nafte se izgubi tudi pri okvarah in nesrečah.

V rafinerijah uporabljajo veliko maziv in olj za nemoteno delovanje strojev in drugih naprav, za ohlajevanje pa vodo, oboje pa po uporabi izpuščajo v reko ali morje. Koncentracija nafte in naftnih derivatov je v odpadnih vodah, ki iztekajo iz rafinerij, sicer nižja od dopustne, toda odtok teh voda je velik. Večje rafinerije izgubijo na ta način tudi po več sto ton različnih naftnih derivatov na leto. Po Bentleyu odteka samo iz ameriških rafinerij, ki so blizu morja, v obalne vode ZDA več kot 0,5 milijona ton različnih naftnih derivatov. Temu se pridruži še okoli 100.000 ton, ki se razlije iz naftnih vrtin na morju. Dodati pa je treba še milijon ton nafte, ki jo blizu ameriških obal spuščajo v morje tankerji. Tako računajo, da vsako leto zaide v obalne vode ZDA preko 1,6 milijona ton nafte in naftnih izvlečkov.

V vsa obalna morja naj bi pritekalo iz primorskih področij več kot 3 milijone ton surove in predelane nafte na leto. V primerjavi z ZDA pa je to vsekakor prenizka cenitev. Vsa ta nafta sicer ne odteka iz rafinerij, temveč tudi od drugod. A tudi iz rafinerij, ki ležijo v notranjosti kontinentov, zaide dobra tretjina naftnih derivatov v morja, zlasti težje in obstojnejše sestavine, saj večina rafinerij spušča odplake v reke, od koder dosežejo morja. V celoti računajo, da se iz rafinerij izgubi približno 0,2 odstotka nafte, torej preko 5,6 milijona ton pri sedanji letni proizvodnji, od tega 3,6 milijona ton z obrobja kontinentov in 2 milijona ton iz notranjosti. Pri tem so štete samo redne obratovalne izgube.

4. Izgube pri razpečavanju naftnih derivatov.

Naftne izgube od rafinerij do distribucijskih podjetij je težko natanko ugotoviti. Vendar sklepajo, da te izgube niso nič manjše od izgub, kakršne so pri predelavi nafte. Destilacijske naprave so redke, naftne derivate pa potrebuje vsako naselje, zato jih spravljajo po več sto kilometrov daleč z različnimi prometnimi sredstvi, rečnimi, cestnimi in železniškimi cisternami. Veliko nafte se porazgubi pri večkratnem pretakanju in pri spreminjanju njene prostornine zaradi temperaturnih in drugih sprememb, zaradi čiščenja in vzdrževanja skladiščnih prostorov, v katerih hranijo naftne derivate ipd. Tako v prst in tla zaidejo velike količine predelane nafte. Lažje sestavine razmeroma hitro izhlape, posebno bencin, ki onesnažuje predvsem atmosfero, dokler zaradi kemičnih in biokemičnih procesov oziroma oksidacij ne razpade. Težje frakcije (kurilna in mazivna olja ter masti) pa izhlapevajo mnogo počasneje in razpadejo šele čez več tednov in mesecev. Toda tudi te sestavine odnašajo površinske vode v reke in odtod v morja.

Po Rjabčikovu (16) se je izgubilo 1970. leta, ko so načrpali na svetu 2,5 milijarde ton nafte, okoli 8 milijonov ton pri njeni predelavi in razpečevanju, od tega pa je zašlo v morje 5 milijonov ton. Izgube pa so očitno še večje, če sklepamo po tem, da samo v morje okrog Japonske zaide 1,5 milijona ton nafte na leto le z ladij in dvakrat toliko še z japonskega otočja, skupno torej 4,5 milijona ton. Tovrstno onesnaževanje japonskih morskih pokrajin naj bi bilo torej večje od tistih v ZDA. Poleg japonskih in ameriških voda so z nafto močno onesnažena tudi še Sredozemsko, Severno, Irsko, Baltiško in Arabsko morje. Velik del naftnih ostankov prinaša Zalivski tok daleč v Arktiko, kjer se v hladnem morju obdrže dolgo vrsto let.

Če računamo, da se pri razpečevanju izgubi samo 0,2 odstotka predelane nafte, presegajo izgube pri današnji naftni proizvodnji 5 milijonov ton na leto.

5. Izgube pri potrošnji naftnih derivatov.

Najtežje je ugotoviti, koliko naftnih derivatov zavržemo ali izgubimo takrat, ko jih trošimo, kajti njihova poraba je zelo raznovrstna in silno razdrobljena. Preučevalci so si edini v tem, da so te izgube največje na vsej poti, ki jo nafta opravi. Vseh vrst potrošnje se sicer količinsko ne da zajeti in zato je težko ugotoviti tudi izgube, ki pri tem nastajajo. Za nekatere potrošnike moremo povprečne izgube sicer precej dobro oceniti, npr. pri avtomobilih, manj pri ladjah, letalih, termoelektrarnah in še manj pri drugih motorjih z notranjim izgorevanjem (kmetijski stroji, motorni čolni itd.). Podobno velja za vgrajene naprave na naftni pogon (npr. centralno ogrevanje stanovanj), ker o tem zaenkrat ni ustreznih podatkov.

Avtomobilisti vedo, da tudi nova vozila izgubljajo določeno količino bencina in olja, bodisi pri črpanju, vplinjaju ali zgorevanju. Še večje izgube so pri starejših vozilih in zastarelih vrstah motorjev. Zlasti potratna pa je splošna razvada, da se izrabljeno olje spušča enostavno na tla.

Bencin, ki se razliva ali uhaja skozi izpušne cevi, v glavnem zaide v atmosfero, od koder se s padavinami vrača nazaj na tla. To kroženje traja lahko več dni, dokler ne pride do popolne kemične in biološke oksidacije (mineralizacije), bodisi v zraku, vodi in zlasti v prsti.

Veliko obstojnejša so olja in druge težje sestavine nafte. Njihova mineralizacija traja več mesecev ali celo let, odvisno od temperature in vlažnosti okolice. Zato tudi več kot tretjina težjih naftnih derivatov, ki se izgube na koonem, zaide s površinskim odtokom v morje.

Računajo, da avtomobil odda skozi izpušno cev povprečno okoli 300 kg dimnih plinov na leto, 40 kg različnih ogljikovodikov (od bencina do butana), 10 kg dušičnih oksidov, 2 kg trdega ogljika, 1 kg žvepljenih plinov in 0,5 kg svinca. Če prenesemo vse to na 250 milijonov avtomobilov in 65 milijonov tovornjakov in avtobusov (brez vojaških), kolikor jih vozi po svetu (18), dosežejo izgube goriva zaradi nepopolnega izgorevanja 11,5 milijona ton letno. Če upoštevamo še razlivanje goriva, in sicer za vsak motor po 6 g na dan ali 2 kg na leto, se izgube povečajo za več kot 0,6 milijona ton na leto, skupno torej preko 12 milijonov ton. Če prištejemo še okoli 50 milijonov drugih motorjev, od tega 17 milijonov traktorjev, se izgube povečajo še za približno 2 milijona ton, skupno torej na 14 milijonov ton. Poleg tega ocenjujejo, da motorna vozila izgubijo na leto približno milijon ton maziv. Z odpadnimi olji vred naj bi se ta količina povečala za trikrat - na okoli 3 milijone ton na leto. Zaradi maziv in olj so prizadeta predvsem tla.

V reke in morja se jih spere približno ena tretjina, manjši del jih izhlapi, ostala olja in maziva pa v tleh počasi oksidirajo.

Veliko nafte trošijo ladje. Podatki kažejo, da je na vsem svetu okoli 75.000 ladij, ki imajo po več kot 100 BRT. Prekooceanske ladje so 1974. leta prepeljale 3,3 milijarde ton tovora (18). Njihovi dieselski motorji spuščajo skozi izpušne cevi 1 do 2 odstotka nezgorelega goriva. Večja ladja, ki prečka Atlantik, porabi 6.000 ton dieselskega goriva in tako se med posamezno vožnjo usede na morsko gladino okoli 90 ton naftnih sestavin. Če torej vsaka ladja izgubi skozi izpušne cevi 15 ton naftnih derivatov letno, dosežejo v tem času skupne izgube nezgorelega goriva 1,1 milijona ton. Ladje odvržejo poleg tega približno prav toliko mazivnih olj. Pri tem pa koncentracija teh olj pogosto presega najvišjo dovoljeno mejo (1:10.000). Dieselski motorji spustijo torej v morje vsako leto do 2 milijona težjih naftnih derivatov.

Tudi termoelektrarne se uvrščajo med večje potrošnike nafte in mazuta, saj skupno pokurijo nekajkrat več goriva kot vsi dieselski motorji. Zato sodijo, da tovrstne izgube dosežejo okoli 4 milijone ton nafte, mazuta in olja na leto.

Veliko goriva troši tudi letalski promet. Po raznih virih naj bi bilo na zemlji okoli 200.000 različnih letal. Ocene so zelo različne že glede civilnih letal, še posebno pa vojaških. Nekateri menijo, da je skupno število letal precej večje in navajajo, da je bilo 1974. leta samo v ZDA preko 150.000 lahkih letal (do 5,7 ton), ki ne sodijo v linijski in čarterski promet. Bolj zanesljive so številke glede linijskih letal, ki jih je blizu 20.000. Ta so 1973. leta preletela 7,5 milijard km (18). Cenijo, da so skupne izgube različnega goriva pri linijskem letalskem prometu, o katerem imamo največ podatkov, približno tolikšne kakor pri vseh drugih letalih. Med poletom Pariz-New York porabi turbinsko letalo boenig 38 ton goriva, od tega ga približno pol tone ne zgori. Pri 20.000 linijskih letalih, ki opravijo dnevno po dva poleta, izgubijo letno okoli 5 milijonov ton letalskega goriva, ki zaide neposredno v atmosfero.

Bržkone je precej stvarna presoja o tem, da izgubimo ali zavržemo pri sedanji potrošnji nafte najmanj 2 milijona ton naftnih derivatov na morju (težje frakcije), 9 milijonov ton na kopnem in 17 milijonov ton v atmosferi (lažje frakcije). S potrošnjo torej izgubimo vsaj 28 milijonov ton predelane nafte na leto, kar je približno 1 odstotek svetovne proizvodnje. Pri tem so vštete le redne, normalne izgube. Marsikatera cenitve o teh izgubah pa so precej višje.

6. Skupne izgube nafte in naftnih derivatov.

Nafto izgubljammo na vsej njeni poti, od črpanja do potrošnje. Če vse to seštejemo, dobimo pri 2,8 milijarde letne proizvodnje in po dopolnjeni metodologiji Rjabčikova naslednje skupne izgube v milijonih tonah na leto:

Vrste izgube	kopno	morje	atmosfera	skupaj	%
a) pri črpanju nafte	8	2	(2)	10	18,7
b) pri morskem transportu	.	7,5	(1)	7,5	14
c) pri predelavi in distr.	8	(5)	(2)	8	15
d) pri potrošnji	9	(3)2	17	28	52,3
skupno	25	11,5 (8)	17 (5)	53,5	100

i

* Številke v oklepaju kažejo količino naftnih derivatov, ki se prenašajo s kopna na morje in ki z zemeljskega površja izhlapijo v atmosfero.

Iz razpredelnice je razvidno, da zaide v morje letno 11,5 milijona ton surove in predelane nafte neposredno z ladij in morskih vrtin ter 8 milijonov ton nafte, ki jo prenesejo reke. Skupna onesnaženost morja z nafto in njenimi derivati naj bi presegla 18 milijonov ton. Pri tem je značilno, da geologi cenijo naravni dotok nafte skozi razpoke v zemlji na komaj 0,5 milijona ton letno, kar ni niti trideseti del antropogenega dotoka!

Naftno onesnaženost atmosfere ponazarja podatek, da zaide vanjo okoli 22 milijonov ton predelane nafte letno. Od tega izhlapi s kopna in morja 5 milijonov ton in to povečini lažjih naftnih sestavin.

Na kopnem se porazgubi ali zavržemo 25 milijonov ton nafte in njenih derivatov, od tega zaide del nafte v morje in atmosfero.

Celotni dotok nafte in naftnih derivatov v pokrajinsko sfero naj bi torej presegel 54 milijonov ton letno, kar je približno 2 odstotka letne naftne proizvodnje. To antropogeno obremenjevanje pokrajin štejemo za onesnaževanje in zastrupljanje, saj načenja njihovo biološko in pokrajinsko ravnotežje.

Očitno je, da so ti računi le približni, saj poznamo še vse premalo podatkov o številu in vrstah porabnikov nafte, o posebnostih njene proizvodnje in predelave, predvsem pa gre za razkorak med predpisi, dogovori in normativi na eni strani ter vsakdanjo prakso na drugi. Vsekakor nam izgubljene količine surove in predelane nafte kažejo stopnjo sedanjega tehničnega razvoja pri pridobivanju in predelavi nafte, izgube pri njeni uporabi pa tudi stopnjo ekonomske in splošne družbene (ekološke) zavesti človeštva. Človeška družba šele spoznava življenjsko nujnost smotrnega ravnanja s celotnim pokrajinskim svetom na zemlji, kamor sodi tudi ravnanje z nafto, ki pokrajinsko sfero že sedaj močno obremenjuje.

Ko izgubljam in zavržemo vsako leto po dva odstotka svetovne proizvodnje nafte, kar je v zadnjem času skoraj 60 milijonov ton, po bolj kritičnih cenitvah pa še več, obremenjujemo s tem pokrajinsko sfero v takih razsežnostih, da je razumljiva bojazen za ekološke posledice ne samo v lokalnem, temveč tudi v regionalnem in tudi planetarnem pogledu. Že dosedanje raziskave kažejo na številne posledice, ki jih nafta povzroča na vsej svoji poti, posebno pri potrošnji. K spremembam, ki so nujne, more poleg vsega drugega prispevati tudi šola in osveščanje ljudi sploh. Kajti, tudi pri vsakdanji, drobni potrošnji nafte izgubimo in potratimo presenetljivo velike količine.

7. Posledice razlite nafte in njenih derivatov v morju in na kopnem.

Za nafto je značilno, da onesnaži okolico zelo na široko, posebno v zraku in vodi. V vodi se namreč nafta zelo hitro in na široko razlije, saj ustvari na gladini izredno tanko prevleko. Njena debelina znaša komaj nekaj tisočink milimetra in še manj. Nekaj sto litrov nafte se razleze preko vsega kvadratnega kilometra vodne gladine in ena tona nafte lahko prekrije do 6 km² gladine in onesnaži ogromne količine vode. Pri nesrečah tankerjev ali morskih vrtin, ko je razliv nafte večji, je nafta na gladini sicer dobelejša, a tudi tu ne preseže 0,5 m² debeline. Veter in valovi jo sicer raztrgajo, a dotok prostega kisika iz atmosfere v morsko vodo je kljub temu oviran. Če je razlita

nafta debela komaj nekaj desettisočink milimetra (bencin, kerozin), se dotok kisika zmanjša za nekaj odstotkov, pri nekaj stotink milimetra debeli plasti se dotok kisika zmanjša za polovico in pri pol milimetra debelem naftnem sloju kar za 80 odstotkov. Vse to ima velike posledice za življenje v morju. Letno naj bi zaradi razlite nafte v severnem delu Atlantika, posebno v Severnem, Baltiškem in Irskem morju, poginilo do pol milijona ptic.

Razlita nafta se na vodni gladini naravno razcepi (rafinira). Lažje sestavine, ki jih je približno tretjina, izhlapijo v dveh do treh tednih. Težje sestavine, ki jih je prav tako za tretjino, pa se v nekaj tednih v vodi razkrojijo, hitreje v toplih in počasneje v hladnih morjih. Ostanek nafte se odebeli in emulzira ter spremeni v gosto, lepljivo snov, podobno čokoladi, ki se zaradi valov in vetra zbere v različno oblikovane kepice, sprva le nekaj milimetrov velike, ki vsebujejo do 80 odstotkov vode. Na njih se naselijo modrozelenke alge in diatomeje, včasih pa se kepice prilepijo na morske organizme, npr. na oklepe rakcev-izopodov. Strdki postajajo sčasoma težji, ker vsrkajo iz morske vode težke kovine ter se čez mesec ali dva pogreznejo na dno, kjer poteka nadaljnja mineralizacija. Lahko pa jih valovi in tokovi združijo in zanesejo na obale. Tako so se maja 1977. leta pojavile večje količine naftnih ostankov v severnem Jadranu. Žal jih poznamo tudi iz naših obal, kjer jih je iz leta v leto več.

Iz pogreznjenih kepic se ponovno sprosti del nafte, ki splava na gladino - to je drugotno onesnaženje morja. Proces samoočiščevanja nafte poteka v različnih delih morja različno in se v zaprtih zalivih zavleče na leto in več.

Surova nafta in njeni derivati močno poškodujejo odrasle morske organizme, mlade pa uničijo, posebno v mirnejših, obrežnih vodah. Pri daljšem delovanju nafte, posebno dieselskega goriva, ki je najbolj strupeno, noginejo številne vrste vodnih organizmov. Pri nektonu in bentosu pa se posledice naftnega onesnaženja pokažejo lahko šele čez čas. Pri školjkah se koncentracija naftnih sestavin izredno poveča, če živijo v onesnaženi vodi. Izračunali so, da se v 5 kg ostrig nakopiči do 30 g benzopirena, do 100 g benzopirena, 100 do 200 g krizena, nad 300 g benzofluorena in še vrsta drugih kancerogenih ogljikovodikov. Po vsem svetu so znani številni primeri zastrupitve s školjkami.

Odstranjevanje razlite nafte s pomočjo kemikalij povzroča ponavadi več škode kakor nafta. Po podatkih raziskav pogine v obrežnih vodah zaradi razlite nafte 30 odstotkov organizmov, med emulgatorji (organizmi, ki vsrkavajo nafto) pa celo 90 odstotkov.

Mineralizacija nafte in njenih derivatov poteka z običajno kemijsko oksidacijo (kemične reakcije katalizira zlasti premikanje morske vode in turbulentna difuzija kisika, sončna svetloba in soli, ki so v morski vodi) in še zlasti z biološko (bakterijsko), ki je desetkrat intenzivnejša od kemijske. Biološko oksidiranje, ki poteka najhitreje pri temperaturi vode 25°C, traja 10 do 15 dni, pri 15°C je nekajkrat počasnejše in se zavleče na 3 do 5 mesecev, pri 5°C pa je že desetkrat bolj počasno. V morjih zmernega pasu se poleti razkroji polovica plavajoče nafte v enem ali dveh tednih, medtem ko se naftni strdki obdrže po več mesecev, v polarnih morjih pa se obdrže po več let. Morski tokovi raznašajo razlito nafto v različne dele oceanov, zato je njihov potek pomemben tudi s tega vidika. Tako se kopičijo sredi Atlantika v Sargaškem morju velike količine naftne "čokolade" in mazuta, ki jih sestavljajo tudi več centimetrov veliki kosi, v ribiške mreže pa jih zaide trikrat več kot alg. O onesnaženju tega morja sta že zgodaj poročala Heyerdahl (Kon Tiki) in Cousteau.

Usodno je zlasti to, da kemična in bakterijska oksidacija nafte zmanjša zaloge v vodi raztopljenega kisika, kar slabi življenje morskih organizmov, v prvi vrsti planktona, ki zaradi zadušitve tudi poginejo. Med stvarnimi in možnimi posledicami naraščajoče onesnaženosti morja, pri kateri ima nafta pomembno vlogo, vzbuja posebno skrb zmanjševanje intenzivnosti fotosinteze in biomase enoceličnih alg, kar zmanjšuje produkcijo nektona. Ta naj bi bila vsako leto za več kot 20 milijonov ton manjša.

Nafta, ki je odvržena v reke, poleti oksidira v enem ali dveh tednih le 50 do 70 odstotno in samo tretjina jo pride v morje. Ko pa pozimi dejavnost mikroorganizmov oslabi, nafta zelo počasi oksidira in jo reke večinoma odnesejo v morje. Toda osnovni vir onesnaževanja morja z nafto so vendarle tankerji in v obalnih morjih tudi vrtine, naftne prečrpovalne postaje in obmorske rafinerije.

Na kopnem poteka oksidacija nafte in njenih derivatov nekoliko hitreje, posebno v toplih in vlažnih krajih, vendar se tudi tu obdrže težje sestavine (mazut, gostejša olja) po več mesecev. Hitrost, s katero se nafta spira s tal, ni odvisna le od klimatskih razmer, temveč tudi od tega, kako intenzivno so z nafto onesnažena posamezna področja. Ker naftovodi vse pogostejše preprezajo pokrajine in se množijo prevozi tudi po cestah in železniških progah, zaide vse več nafte v tla, kjer lahko onesnaži veliko podzemeljske vode. Slabo je zlasti to, da se nafta v tleh razkraja zelo počasi. Nekaj ton nafte, ki steče iz avtomobilske cisterne, more onesnažiti talno vodo širše pokrajine. Ta nevarnost je velika zlasti tam, kjer prevažajo nafto preko prodnih ravnin s plitvo talno vodo in tanko preperelino. Tudi slovenske kotline so v tem pogledu precej ranljive.

Povpraševanje po nafti in naftnih derivatih narašča letno za 8 odstotkov, pridobivanje nafte pa za 6 odstotkov. Pri tako naraščajočih potrebah je razumljivo, da naglo naraščajo tudi naftne izgube. Zato je pričakovati, da se bodo v 15 do 20 letih podvojile, kar bo za številne morske pokrajine in njihove biocenozo kritično. Preudarno gospodarjenje in ravnanje z nafto postaja tako vse bolj pereče. Zato so tudi vse glasnejše težnje ekologov, da bi nafto zamenjali za bolj čiste energetske vire. Najpomembnejši spremljevalec nafte je zemeljski plin, ki je ekološko najbolj čist fosilni energetski vir, a žal naj bi po predvidevanjih doživeljal usodo nafte. Razvoj energetskih virov namreč kaže, kako sta nafta in zemeljski plin v zadnjih desetletjih izpodrivala premog, v bodoče pa naj bi ju zamenjala jedrska energija. Sedanje pridobivanje nafte se približuje višku, čez nekaj desetletij pa naj bi se njen delež že zmanjševal. Svetovne zaloge nafte cenijo namreč na 90 milijard ton (18) in so se v zadnjih desetletjih kljub naraščajoči proizvodnji, neprestano večale, čez 20 let, ko bo proizvodnja dosegla 5 milijard ton na leto, pa naj bi se začele zmanjševati.

Pri preglednih podatkih o izgubljeni in zavrženi nafti se moramo zavedati, da so med posameznimi področji na zemlji velike razlike in da se ponekod izgubi še več nafte zaradi različnih naravnih in družbenih razmer v posameznih delih sveta. Tako naj bi v Iraku, kjer načrpajo okoli 100 milijonov ton nafte letno, izgubljali celo 3 odstotke načrpane nafte. Podobno naj bi veljalo za druge dele Bližnjega vzhoda, kar je še posebno pomembno, ker daje to področje največ nafte na svetu. To-likšne izgube naj bi ne bile samo posledica ekonomskih značilnosti, temveč tudi suhe in vroče klime, v kateri je izhlapevanje nafte bistveno večje. In ravno arabske nafte spadajo med lažje in bolj hlapljive. Povečane izgube so tamkaj tudi zaradi uhajanja naravnega plina, ki spremlja nafto. Na zemlji so velike razlike tudi glede sestave nafte.

Nekatere vsebujejo veliko več žvepla in pokrajinsko sfero bolj onesnažujejo. Študija FAO iz 1971. leta (11) govori ravno o tem, kako soupadata količina in razporeditev naftnih ostankov v svetovnem morju s potmi in intenzivnostjo morskega prometa z nafto. Tako so poleg nekaterih zaprtih morij močno onesnaženi tudi najbolj prometni deli odprtega morja, zlasti na južni strani Afrike (pot tankerjev) in v severnem delu Indijskega oceana ter sploh oceanske poti, ki vodijo proti Japonski, ZDA in Evropi.

Na voljo je še premalo podatkov za spoznavanje regionalnih razlik, ki pa za geografijo niso nič manj važne od splošnih potez. Zato je pomembno, da nam metodologija, pridobljena pri splošnih raziskavah, odpira pot za popolnejše in bolj stvarne regionalnogeografske raziskave teh vprašanj.

Onesnaženost pokrajin z nafto je v bistvu vzporedna slika njene proizvodnje in potrošnje. To velja za intenzivnost, razporeditev in oblike onesnaženosti. Zato je razumljivo, da je pravzaprav ekonomska geografija poleg ekonomskih in tehnoloških podatkov poglavitni vir za tovrstna preučevanja. Ali bo ta razširila svoje raziskave ali pa bo obravnavo ekoloških posledic proizvodnje in potrošnje prepustila drugim, npr. fizični geografiji, bo pokazal nadaljnji razvoj. Bržkone pa je to nova priložnost za integracijo geografije.

LITERATURA

1. Abrahamson R.S., 1962, The Shifting Geographie Center of Petroleum Production and its Effects on Pricing System, Economic Geography, L, London;
2. Alexandersson G., 1959, The Oil Rafineries of the World, IGU Reg. Conf.;
3. Bertoli M., 1969, Petrolio dal Mare, L'Universo, XLIX, Rim;
4. Bonarid V.-Hil Z., 1968, Neki aspekti koncentracije u svjetskoj industriji nafte, Nafta, 2, Zagreb;
5. Bonaric B., 1974, Smjernice perspektivnog razvoja svjetske potrošnje energije, Nafta, 2, Zagreb;
6. Fullard H., 1976, The Geographical Digest, London;
7. Hartshorn J.E., 1962, Erdöl zwischen Mächten und Märkten, Die internationale Ölindustrie, Oldenburg;
8. Lütgens R., 1967, Die Grosstankerschiffahrt, Hamburg;
9. Leibert B., 1973, Zur Lage der Weltenenergiewirtschaft, Die Weltwirtschaft 2. Tübingen;
10. Marx D., -Knigge R., 1972, ökonomische Ansätze einer Umweltschutzpolitik, Raumforschung und Raumordnung, 30, 3-4, München;
11. Nelson-Smit, 1973, Zagriznenije morja neftju, Gidrometeoizdat, Moskva;
12. Oddel P.R., 1972, The future of oil, Geographical Journal, 138, 3, London;
13. Patin S.A., 1976, Ekologičeskie aspekty global'nogo zagriznenija morskoy sredy, Okeanologija, 4, Moskva;
14. Pollution, An International Problems for Fisheries, 1971, FAO, Rim;
15. Pomorska enciklopedija, 1968, Zagreb;
16. Rjabčikov A.M., 1974, O zagriznenii prirodnoj sredy neftju, Vestnik moskovskogo universiteta, 2, Moskva;
17. Schmidt D., 1972, Belastungen und Probleme unserer Umwelt des Sicht der Landeskultur, Zeitschr. f. Kulturtechnik, 4, Bonn;
18. Statistical Yearbook, OZN, New Xork, 1975;
19. Warman H.R. 1972, The future of oil, Geographical Journal, 138, 3, London;
20. Weitzmann, H., 1972, Geographische Aspekte des Erdöls, räumliche und zeitliche Bewegungen, Würzburg.

Ivan GAMS

REGIONALNA GEOGRAFIJA - VRH ALI ANAHRONIZEM METODIČNE GEOGRAFIJE

Ko je regionalna geografija v preteklih stoletjih zbrala ogromno gradiva o domačih in tujih deželah ter se lotila klasifikacije in terminologije, so se pričele razvijati pomožne vede. Da pri opisu dežele ne bi na široko razlagali, koliko je padavin in koliko jih izhlapi, kako je to pomembno za vegetacijo, bomo raje rekli: klima je humidna. Kaj pa to pomeni, naj učenca pouči klimatogeografija. Ali: namesto razlage, koliko otrok se v neki deželi rodi in koliko ljudi umre na tisoč prebivalcev, in kakšna je starostna struktura, bomo rekli: dežela je prebivalstveno mlada. Ta pojem pa naj predhodno vcepi demogeografija. Ta naj pove tudi, zakaj prihaja do tega pojava in kakšne posledice ima za gospodarstvo, politično dogajanje itd.

V univerzitetnih učnih programih geografije je tako ob regionalni geografiji zrasla vrsta pomožnih predmetov, ki se še vedno množijo. Dobili smo geografe-specialiste, ki predavajo samostojne pomožne predmete kot geomorfologijo, klimatogeografijo, hidrogeografijo, pedogeografijo, fitogeografijo (ali skupno: biogeografijo), gospodarsko, naselbinsko, agrarno, prebivalstveno, mestno, prometno, turistično geografijo itd. Nastale so nove raziskovalne discipline, katerih raziskovalne zaključke naj bi izrabljala predvsem regionalna geografija, ki naj bi na njihovi osnovi gradila bolj podrobno in temeljito geografsko podobo dežela.

V zadnjih dveh desetletjih pa se je pričel ta sistem rušiti. Pouk regionalne geografije se je pričel krčiti, če že ne absolutno, pa vsaj relativno. Izgubila je tudi na raziskovalnem pomenu. Ta pojav je opazen tako v svetovni kot tudi v slovenski geografiji. V Sloveniji je pričela polzeti v to smer tudi srednješolska geografija. Ob tem se moramo nujno vprašati, zakaj je do teh teženj prišlo in kam le-te peljejo.

0 vzrokih za ta pojav je bilo pri nas in v tujini veliko napisanega. Naj povzamem le glavne misli. Ob rasti pomožnih predmetov je nastala preobsežna učna snov in namesto stranskih poganjkov so pričeli rezati vrh. Pomožni predmeti so se osamosvojili kot samostojne discipline. Ne obravnavajo več samo snovi, ki jo regionalna geografija lahko vključuje v svojo zgradbo dežela. Prenekatera geomorfologija ne ugotavlja več, kakšen je relief in kako vpliva na pokrajino, temveč preučuje tudi ali predvsem, kako in kdaj je ta relief nastal. To pa se oddaljuje od interesov regionalne geografije. Marsikateri demogeograf pozablja prikazati, koliko je prebivalstva in kje biva, govori pa o historičnih, socioloških, pravnih in podobnih vidikih rasti prebivalstva. Podobno je z ostalimi pomožnimi predmeti. Razvoj teh pomožnih predmetov, ki so se naslonili na negeografske znanstvene panoge, je postal tako hiter, da mu more slediti le malo regionalnih geografov. Če ti ne uporabljajo terminov in dosežkov "geografov-specialistov", zapadejo nevarnosti, da jih bodo označili za zastarele in nestrokovne. Med pomembne vzroke ne samo tehničnega, temveč tudi vrednostnega zaostajanja regionalne geografije, pa sodi naslednje:

Znanje, kaj vse vpliva na pokrajinotvorne elemente oziroma geografsko podobo, se je tako pomnožilo, da je tistih regionalnih geografov, ki

bi mogli vse te elemente spoznati in ovrednotiti, vedno manj. Zanje pomeni vsa snov, ki je ne morejo vključiti v geografsko podobo, balast. Svojo nesposobnost pa kaj radi naprtijo regionalni geografiji sami. Skoraj nemogoče je, zasledovati razvoj vseh negeografskih znanosti, ki so pomembne za regionalno geografijo. V praksi se eni geografi omejujejo na spremljanje razvoja naravoslovnih, drugi družbenih znanosti, obojne pa odkrivajo vedno nove zveze med pojavi na zemeljski površini. Če ne poznaš pojavov, ne iščeš in ne vidiš zvez med njimi. Ob taki usmerjenosti stopa vedno bolj v ozadje za geografijo osnovno razmerje med naravo in človekom, v ospredje pa prihajajo zveze znotraj družbenih in znotraj naravnih pojavov.

Geografi opisani razvoj geografije ocenjujejo zelo različno. Po mnenju nekaterih vodi to v desagregacijo stroke, drugi to imenujejo modernizacijo. Nekateri menijo, da je stara regionalna geografija postal spomin obremenjujoči ómnibus in da ji je potrebno dati novo vsebino. Pri tem želi vsak dati novo vsebino glede na področje, ki ga pozna, to pa je navadno področje družbenih ali naravnih pojavov. Ta novi geografski kompleks pa nujno vzbuja vprašanje mesta geografije v sklopu znanosti. Trditev, da je geografija v sistemu sodobnih znanosti edina kompleksna veda, ni več prepričljiva. Tudi mnenje, da je edina, ki združuje naravne in družbene pojave, ne vzdrži več kritične presoje. Poglejmo, na primer, kako geobotanično študijo. Obravnava litološke, pedagoške, / hidrološke, klimatske pogoje, zgodovino človekovih posegov~v vegetacijo, današnje izkoriščanje, pa zato še ni geografska. Nekateri etnografske razprave prikazujejo ne samo sodobne navade ljudi, ampak tudi vse "zemljepisne" pogoje znanja, vključno naravne razmere. Po mojem mnenju posebnost geografije ni v tem, da povezuje naravne in družbene pojave v geografski kompleks, temveč v tem, da sta obe komponenti enakomerno ali vsaj enakopravno zastopani. Taka definicija geografije mora biti tudi merilo za njeno omejitev: naravni pojavi, ki nimajo vidnejšega pomena za družbo, ne sodijo v predmet geografije; družbeni pojavi, ki jih ne moremo razlagati tudi z naravnimi pogoji, niso predmet geografije. Če paleogeografski razvoj ni pustil za sabo sedimentov, ki so pomembni za človeka, je to čista geologija. Če razlage naravnega prirastka prebivalstva ne povežemo in ne moremo povezati z naravnimi razmerami, je snov sociološka. Sociogeografska je, če je težišče obravnave v socialnih razmerah, ki pa jih vtkemo v pokrajinsko podobo, ki jo sestavljajo naravni in družbeni pojavi.

c/ V nakazanem smislu gol prikaz zemljepisne razprostranjenosti tega ali onega pojava še ni geografski. Skoraj vse vede imajo poglavje o geografski razprostranjenosti pojavov, ki jih preučujejo (fitovenoz, regionalna geologija, ekonomski pregled sveta itd.). Te vede uporabljajo izraz geografski prostor, ki ga hočejo nekateri presaditi v geografijo in ga rabiti namesto regije. Toda regija v geografiji ni oznaka razprostranjenosti enega pojava (rajon), temveč sinonim za pokrajino, ki pomeni specifično povezovanje naravnih in družbenih pokrajinsotvornih elementov. Zato je urbanistična in vrtnarska "krajina" često bližja pojmu regije kot pa marsikateri rajon ali geografski prostor, ki ga zasledimo v geografski literaturi. Zaradi novega "formiranja geografske kompleksnosti" in "nove", po mojem mnenju enostranske pojmovane regionalne geografije, srečujemo vedno nove delitve sveta, ne več po kontinentih ali prirodnogeografskih pasovih, temveč po socioloških vidikih. Še starejša je delitev sveta na kapitalistične in socialistične dežele v vzhodno-evropskih geografijah. Tako delitev so zadnji čas sprejeli tudi nekateri zahodni geografi. Pri kompleksnem pretresu nekaterih dežel pa se izkaže za zelo površni kliše. Kdor je na terenu spoznaval na primer Češko, je lahko v razporeditvi gozdnega in negozdnega sveta, v negovanju gozdov, lokaciji in obliki starih naselij, v prometni mreži,

v obliki gradov in vsebini muzejev in v ljudski kulturi na vsakem koraku spoznaval značilnosti stare industrijske srednjeevropske pokrajine, ki je dobila po zadnji vojni v razsežnih poljih socialističnega sektorja in v novih stanovanjskih predmestjih ter v socialni strukturi nove poteze. Toda te so še vedno kot štukatura na steni zgradbe, ki je nastala v starinskem stilu. Zato je sam kvalifikator "socialistična dežela" za regionalno geografijo ohlapen. Podobno se tudi pri nas javljajo težnje deliti svet na razvite in dežele v razvoju. Tudi tu se človek vpraša, v čem je ta oznaka boljša od stare, zlasti če se zavedamo vse pestrosti znotraj ene in druge skupine. Kaj pa imajo skupnega na primer gozdnate humidne nerazvite dežele tropske Afrike s kakim samostojnim puščavskim arabskim emiratom, ki ga starejša literatura še prišteva k nerazvitim deželam, danes pa vemo, da je po zaslugi nafte tam najvišji narodni dohodek na prebivalca?

Ves opisani razvoj v sistemu geografije je prinesla življenjska praksa in ne toliko mnenje geografskih teoretikov, ki so v regionalni geografiji videli vrh geografije. Pri tem se sklicujem na literaturo, ki jo je najti v načelnih Ilešičevih člankih in med drugim v članku o okolju in geografiji v Geografskem vestniku 1977. Ti teoretiki so našli posebnost geografije v sklopu regionalnih znanosti samo v enakovrednem povezovanju naravnih in družbenih dejavnikov v pokrajinski geografski "kompleks", ki je naloga regionalne geografije kot vrha geografske znanosti. Če ta vrh odrežemo, izgubijo svoj smisel pomožni predmeti in tudi geografska specializacija na posamezne veje. Kakšen smisel bi naj še imela geografska raziskovalno-pedagoška organizacija kot usklajevalec geografskih specialistov, ki pa si med seboj nimajo kaj povedati? V smislu že nakazanega "novega formiranja" regionalne geografije in geografije na sploh v območju naravoslovnih ali družboslovnih znanosti se je nekaj geografskih univerzitetnih inštitutov (na primer v Frankfurtu) razdelilo na naravoslovno in družbenoslovno smer in se pridružilo različnim fakultetam. Ponekod v svetu so se prilagodili spremenjenim razmeram na drug način. Bistveno so skrajšali pouk regionalne geografije, razširili pa pomožne predmete (primer: Bristol), ki sami podajajo pregled pojavov po svetu. Klimatogeografija naj v tem smislu ne posreduje samo zakonitosti klimatskega dogajanja, temveč naj podaja tudi razprostranjenost klimatov po svetu, pomen za agrarno geografijo in podobno. Če bo absolvent tako spoznaval relief, klimo, vodne razmere, gospodarstvo, prebivalstvo, naselja itd. si bo lahko sam ustvaril geografsko podobo neke dežele za pouk na srednji in osnovni šoli, ne da bi poslušal regionalno geografijo kot poseben predmet. Obenem bo, tako pravijo, še bolj sposoben razlagati opažanja na ekskurziji, ker bo znal analizirati in ovrednotiti posamezne pojave. Statistični podatki, pravijo, so dostopni iz raznih priročnikov in učbenikov. Geograf jih mora znati samo geografsko obravnavati.

Ta smer ima nekatere dobre strani za univerzitetni študij, vprašljiva pa je za srednjo šolo, še bolj pa za osnovno šolo, ki mora nujno graditi učno snov tudi na radovednosti in spominski sposobnosti učenca.

Večina univerzitetnih središč pa je ubrala drugačno pot. Od regionalne geografije so ohranili le nekatere predele ali dežele, ki jih učijo kot vzorčne primere. Že stoletja vemo, da naj pouk ne posreduje samo snovi, temveč vzbuja tudi zanimanje. Zato zahtevamo od univerzitetnega učitelja tudi raziskovalno dejavnost. Samo iz knjig pridobljeno znanje ostaja tudi pri univerzitetnem pouku papirnato in brezkrvno. Ker more terensko raziskovati regionalni geograf samo majhen del zemeljskega površja, naj tudi samo o njem predava. Ker bo tamkaj lahko sledil razvoju vseh regionalnih znanosti, bo njegova regionalna geografija lahko zares geografsko kompleksna, lahko bo vzorčna. V takem kontekstu bo tudi znal potegniti meje pri snovi občega geografskega predmeta,

v katerega se specializira. Taka regionalna geografija ima torej dve dobri strani: resnično kompleksnost, povezano z animiranjem, in jamstvo pred preveliko specializacijo geografa-specialista. Žal pa je ta sistem v polni meri možen predvsem v bogatih deželah, ki lahko denarno omogočijo raziskovanja v tujini.

Ljubljanska visokošolska geografska šola ni napravila opisanega razvoja geografije v zadnjih dveh desetletjih. Z uvedbo geografije podeželja in geografije krasa je sicer želela slediti klicu "regionalno geografijo terenskim raziskovalcem", a v celoti ni uspela. Toda predavateljestvo regionalne geografije tujih dežel je ostalo slej ko prej pedagoška in ne tudi terensko raziskovalna dejavnost. Ob takem razvoju si lahko razlagamo poskuse likvidiranja regionalne geografije v srednji šoli in razlage, da le-ta izgublja svoj pomen zaradi sistemskih slabosti in ne morebiti zaradi preobsežne snovi. Vrsto let smo se v Geografskem obzorniku in na zborovanjih v geografskem društvu pritoževali nad nesodobnim, spomin obremenjujočim poukom regionalne geografije v šolah. Kot opravičilo likvidatorskim težnjam regionalne geografije v srednjih šolah pa v Geografskem obzorniku pripisuje nečednosti ne pouku, temveč regionalni geografiji kot stroki, ki naj bi ostala pod tem imenom predvsem le v "novi obliki", to je v smislu iskanja nove vsebine geografije. Pri vseh teh kritikah gre za usodno zamenjavo metodičnega in znanstveno-strokovnega vidika, če je pouk regionalne geografije preveč faktografski in premalo vzgaja geografsko mišljenje, je to krivda učitelja in ne regionalne geografije. Pri vsakem pouku geografije ali kateregakoli predmeta je učenec v vzgojnoizobraževalnem procesu lahko v neenakopravnem položaju do učitelja. Ni krivda stroke, če učitelj daje nekemu elementu v regionalni geografiji preveliko težo in drugemu premajhno. Če regionalna geografija ne vzgaja celostno, je lahko to krivda učbenika, učitelja ali drugih okoliščin pri pouku. Sama regionalna geografija kot znanstvena panoga nima za to ne zaslug in ne krivde. Snovi zanjo je danes v raznih priročnikih, učbenikih, časopisih, revijah, na televiziji, radiu itd. že toliko, da vsakemu učitelju omogoči, da jo pri pouku aktualizira in prilagodi trenutnim pogojem pouka ter napravi pouk celosten, angažiran, napreden itd. Pri izrazu celosten pa se je vendarle treba spomniti, da mora pomeniti v regionalni geografiji kompleks naravnih in družbenih pojavov. V bistvu gre za zveze med njimi, toda te zveze zahtevajo poznavanje pojavov, ki so v zvezi. Zveze med klimo in agrarno proizvodnjo ne moremo razumeti, če ne poznamo enega ali drugega ali celo ne enega in ne drugega.

Med uporabljenimi izrazi v naši metodično-geografski literaturi je izraz "problemska geografija" eden od tistih, ki ga lahko razlagamo različno. Nekateri verjetno mislijo, da je treba učno snov posredovati v obliki odprtega vprašanja, ki ga naj učenec rešuje. Težko si je predstavljati, da naj bi bil "problem" tudi za učitelja geografije, saj sicer ne bi vedel, če se učenec približuje z odgovori resnici. Problem lahko pomeni tudi pereč gospodarski ali socialni, sedanji ali bodoči razvoj neke dežele. Če je mišljeno družbeno vprašanje, so odgovori ozko povezani s sociologijo. Bolj geografsko se mi zdi vprašanje, pri katerem naj dijaki sklepajo, kakšna je lahko kmetijska proizvodnja ob določeni klimi, reliefu in gospodarski razvitosti. Ali: kakšni so energijski viri glede na relief, vodne razmere, surovine in gospodarstvo.

Da zaključim: Ali je potrebno regionalno geografijo v srednji in osnovni šoli časovno skrajšati v prid poudarjenega regionalnega vidika pri podajanju snovi iz pomožnih predmetov, ali to, kakšna naj bo regionalna geografija, sistemska, problemska, vzorčna in podobno, naj rešuje metodika. Zasnove znanstvene geografije to ne zadeva. Zato je v osnovi zgrešeno, če kdo skuša regionalno geografijo razvrednotiti z znanstvenosistemskimi vidiki. Odpraviti regionalni koncept v učni geografiji pa

pomeni likvidacijo geografije tako dolgo, dokler si geografija ne bo našla drugega mesta v sistemu znanosti. Nadomestiti regionalno geografijo z učno snovjo o procesih, pomeni prehajati na področja drugih znanosti, saj ni procesa, ki ga ne bi bolj tehtno obravnavala kaka druga stroka. Geografija se po mojem lahko ukvarja predvsem z regionalnimi učinki teh procesov.

Slavko BRINOVEC

GEOGRAFSKE NOVOSTI Z DIDACTE 77

1.1

Po razstavi učil v Ljubljani je bila letos odprta že 15. Didacta v Hannovru. Vsako leto je na njej več razstavljalcev, letos jih je bilo že čes 2.200. Sejem je razdeljen na več področij, tako da kljub razsežnosti obiskovalec hitro najde tisto, kar ga zanima. Navedel bom vsaj za geografa najbolj zanimiva področja in jih tudi opisal. To so: učbeniki in strokovna literatura, zemljevidi, avdiovizuelna sredstva in materiali, šolsko pohištvo, table in projekcijska stojala.

1.2

Kljub številnim razstavljalcem iz različnih držav je sejem dajal vtis nemškega sejma bolj kot katerikoli doslej. Druga značilnost, ki jo je vredno poudariti, je zelo vidna sprememba v usmeritvi razstavljalcev. Na zadnjih sejmih so poudarjali predvsem učno tehnologijo. Letos pa opažamo, da ne poudarjajo več uporabe raznih projekcijskih sredstev, je pa zato na voljo veliko projekcijskega gradiva zanje. Skratka, ne gre več za uporabo tehnologije, poudarek je na didaktično in metodično ustreznih pripomočkih za projeciranje. To sta dve največji novosti letošnje Didacte.

2. UČBENIKI IN STROKOVNA LITERATURA

2.1

Poudarek je na didaktičnih kompletih, brez katerih si pouka ni več mogoče predstavljati. Opozoriti je treba na Westermannov Welt und Umwelt ter Schroedlov Dreimal um die Erde. Učbenikov drugih držav ni bilo veliko, ker ima pač vsaka država svoj program in učbenike, ki na komercialnem sejmu, kot je ta, niso zanimivi. Omenjena didaktična kompleta obsegata atlas in v posebni izdaji še priročnik zanj. V njem je za vsako karto posebej napisan smoter, opisana vsebina, metoda, delovni napotki in mediji, ki jih imamo ob tem na razpolago. Potem so učbeniki za vsak razred posebej, pa še priročnik za učitelje. V njem je ob vsaki temi učna priprava s smotri, učili, literaturo in vsebino. Založbi imata tudi kompletne teste. Za učence pa so pripravljene delovni zvezki, v katere rešujejo naloge, ki so v učbeniku in jih imajo učitelji v priročniku tudi rešene. Obe založbi imata tudi folioteko (zbirko projekcijskih listov za grafoskop) in diateko (zbirko diapozitivov), ki ustrezata učnemu načrtu.

To je idealna rešitev, ki bi jo v naših šolah za bolj kakovostno delo samo želeli. Mogoče bo prav ta članek spodbudil, da bi kdo drugi

v eni prihodnjih številkih prikazal temo, ki jo didaktični komplet vsebuje in nam je blizu, da bi na ta način spoznali, kako podrobno je to delo programirano.

2.2

Tudi literature, ki naj bi služila učitelju pri pripravi na pouk, je bilo veliko. Nekatere založbe imajo pripravljene serije iz prirodnih ali družbenogeografskih področij. Druge se spet specializirajo na posamezna vprašanja.

3. ZEMLJEVIDI IN ATLASI

3.1

Atlasi postajajo vse obsežnejši in prilagojeni stopnji šole. Vse več je v njih tematskih kart, kar daje možnost za bolj aktivno delo. Pri nemških velja opozoriti na založbi Westermann in Klett, pa še George Philip in Esselte MAP Service.

3.2

Tudi stenske karte so številne. Izbira je velika, pa naj gre za fizične ali tematske, za karte sveta, celin, regij ali držav. Vse imajo izredno (vsaj za nas) velike napise, tako da so vidni tudi z večjih razdalj. Gradiva, ki jih uporabljajo, so večinoma kvalitetna, tako da je tudi doba trajanja daljša kot pri nas. Prvič je bila prikazana karta, tiskana samo na folijo (Wenschov Antihidro), ki jo je mogoče osvetliti od zadaj. S tem se odpira nova možnost uporabe karte, združujeta se zemljevid in grafoskop.

3.3

Še na nekaj velja opozoriti. Nemška založba JRO izdaja mesečno aktualne tematske karte, ki imajo format stenske karte. Naročniki jo sami kaširajo, naročijo lahko tudi plastične letvice, tako da je karto mogoče takoj obesiti.

4. UČNI PRIPOMOČKI

4.1

Sejem je močno poudaril prav učne pripomočke. Vse večje založbe so prikazovale svoje programe diapozitivov (diafilm izginja). Večina se usmerja h kompletom osmih ali dvanajstih diapozitivov in ta način dopolnjuje učbenik. Nekatere predstavljajo diapozitiv kot alternativo. Med predstavniki zaključenih programov je treba poleg Westermanna omeniti še založbo Jvinger.

4.2

Več kot diapozitivov je bilo na sejmu prikazanih grafoskopskih predlog. Izbor je bolj mednarodni. Večina založb prikazuje zbirke, ki jih lahko prekrivamo in kombiniramo. Posameznih listov ni opaziti. Založbe so šle še dlje. Ameriški Miliken ima poleg grafoskopske predloge tudi matrico, s katero lahko delamo kopije sami. Za njim so ta način prevzele tudi nemške založbe. Večina drugih pa podobno, kot je poskusila pri nas že DDU, ob grafoskopski predlogi ponuja po nekaj deset listov, ki jih lahko razdelimo učencem kot del njihovega delovnega zvezka. Zelo

malo je bilo videti polarizadjskih kompletov. Švedi pa so prikazovali barvne slike za grafoskop, kar sicer že ni več novost, je pa še vedno redkost. Prednost teh slik pred diapozitivi je velika (dnevna svetloba, večja jasnejša slika), jih pa zaradi višje cene ne bo izpodrinila.

4.3

Filmov je bilo na sejmu manj. Za to sta verjetno dva razloga. Na eni strani je njihova proizvodnja draga, na drugi strani pa je konkurenca televizije z uporabo magnetoskopa večja. Kakšnih vidnejših novih programov ni.

5. PROJEKCIJSKI APARATI

5.1

Filmski projektorji so raznovrstni. Poleg klasičnih za 8 in super 8 film jih ima veliko tudi ekran, na katerega projeciramo. Pojavljajo se tudi kombinacije s kasetnimi magnetofoni, s katerimi lahko označimo film in ga tudi sinhroniziramo. Poseben tip take kombinacije je videotop, ki smo ga videli tudi na razstavi v Ljubljani.

5.2

Diaprojektorji so skoraj vsi avtomatski, nekateri prilagojeni na menjavo slik v določenem časovnem zaporedju. Drugi imajo priključke za magnetofon. Mnogi med njimi imajo tudi ekran, na katerega lahko projeciramo sliko in tako ne rabimo platna.

5.3.1

Grafoskopi so prav tako različni. Videli smo take, kakršne poznamo pri nas, do lahkih zložljivih in prenosnih. Mnogi proizvajalci so na grafoskop namestili polarizator, na ta način lahko projeciramo predloge iz posebnih snovi. Drugi imajo spet nastavke za diapozitive in diafilme (Ziifra). Take grafoskope bi se splačalo uvajati tudi pri nas, saj bi z višjo ceno dobili v bistvu tri projekcijske aparate. Pojavlja se tudi tip grafoskopa, v katerega se vloži diapozitiv spodaj pod lečo, ne pa na objektiv, kot je običajno pri drugih.

5.3.2

Za grafoskop pa je na razpolago tudi mnogo tehničnih pripomočkov. O pisalih po 10 in 12 barv ne bi zgubljal besed, čeprav ravno teh pri nas ni dobiti. Pojavljajo se raznovrstne samolepilne folije, ki jih lahko lepimo in na ta način lahko prekrivamo velike barvne ploskve. Celo samolepilne folije za polarizacijo je moč kupiti. Mogoče še opozorilo za pisala. Staedler je prikazal flomastre z vložki v treh različnih debelinah. Sedaj ne bo več treba kupovati novih pisal, temveč le vložke zanje.

6. ŠOLSKO POHIŠTVO

6.1

Razstavljenih je bilo veliko katedrov, v katerih so spravljene vse AV aparature. Poleg grafoskopa še kino in diaprojektor ter kasetni magnetofon. Takih pultov je bilo veliko. Nekateri so imeli vgrajena stikala za vse luči v razredu, za zatemnjevanje razreda in podobno. Večina

pultov je premičnih in so podobni veliki laboratorijski mizi z enim samim priključkom na vir energije.

6.2

Tudi stojala za slike in zemljevide so raznovrstna. Če je le mogoče, so zemljevidi pritrjeni v posebnih škatlah in jih ročno ali električno spuščamo (komanda na pultu). Enako je tudi s platni. Veliko je plastičnih okvirjev in letvic, v katere lahko vstavljamo risbe in jih tako dlje ohranimo in tudi lažje shranjujemo.

7. OSTALA OPREMA

7.1

Tudi kabinetom je posvečena velika pozornost. Za diapozitive in njihovo shranjevanje obstaja nekaj sistemov. Diapozitive dajemo v posebne plastične okvirje ali v posebej zato zgrajene omare. Ko jih potrebujemo, osvetlimo ozadje in čezenj premikamo ploščo za ploščo ter tako izbiramo primerne posnetke. Da je vse to zaprto in zaščiteno pred prahom, je jasno.

7.2

Shranjevanje grafoskopskih predlog je bilo prikazano na različne načine. Najbolj preprosto, znano tudi pri nas, je v registratorjih, potem v plastičnih ovitkih. Prikazane pa so bile tudi omare za shranjevanje predlog, ki jih že poznajo v pisarnah za shranjevanje različnih dopisov.

7.3

Kopirni aparati so s svojo relativno cenenostjo že prodrli tudi v marši katero našo šolo. Na sejmu je bilo videti cele sisteme teh naprav. Najpreprostejši so špiritni razmnoževalniki, potem so termokopirni aparati. Z njimi lahko kopiramo vse vrste listov, pri nekaterih pa lahko kopiramo že tudi iz knjig.

To bi bil pregled učil in učnih pripomočkov, razstavljenih na Didacti, zanimivih za geografa. Sejem je za nas zanimiv, na njem vidimo, kako daleč so danes z učili druge države, z njim lahko primerjamo domačo proizvodnjo. Sejem pa je hkrati lahko spodbuda za naše proizvajalce, da se lotijo stvari, ki jih pri nas ni dobiti.

Anton RAMOVŠ

O VREDNOSTI GEOLOŠKIH KART SLOVENSKEGA OZEMLJA

Na Slovenskem se je začelo načrtno geološko kartiranje z ustanovitvijo dunajskega geološkega zavoda leta 1849. Ustanova je kmalu po ustanovitvi poslala nadarjene geologe M.V.Lipolda, ki je bil prvi slovenski in jugoslovanski geolog, H.Morlota, K.Petersa in G.Stacheja orat ledino na slovensko ozemlje. Sistematično so skartirali velik del Slovenije, paleontološko gradivo in posamezne stratigrafske probleme pa so priložnostno obdelovali še drugi raziskovalci.

V prvih dveh desetletjih sistematičnih geoloških kartiranj so bile izdelane geološke karte listov Celovec, Krško, Brežice in Samobor, Ljubljana, Lož in Čabar, Kočevje in Črnomelj, Maribor, Novo mesto, Radgona in Ljutomer, Radovljica, Ptuj in Vinica, Rogatec in Kozje, Sežana in Št.Peter, Tolmin, Trbiž, Višnja gora in Cerknica, Velikovec in še nekatere druge, vse v merilu 1:75.000. Izdelane so bile na dunajskem geološkem zavodu, ostale pa so v rokopisu in barvane z akvarelnimi barvami. Vrednost teh kart je danes majhna, kar je glede na tedanje stanje geološke znanosti povsem razumljivo.

Rokopisne geološke karte so brez posebnih razlag, pač pa so raziskovalci objavili pomembnejše rezultate o geoloških razmerah posameznih ozemelj v Letopisu dunajskega geološkega zavoda.

Naslednja generacija geologov dunajskega geološkega zavoda s F.Kossmatom, F.Tellerjem, J.Dregerjem in G.Stachejem je začela v 80.letih prejšnjega stoletja s ponovnim geološkim kartiranjem posameznih listov v merilu 1:75.000 in nadaljevala delo še v sedanje stoletje. Pri izdelavi geoloških kart so delali še drugi (A.Winkler, A.Kieslinger itd.). Izšle so tiskane geološke karte naslednjih listov: Ajdovščina in Postojna, Celje in Radeče, Maribor, Mozirje, Rogatec in Kozje, Škofja Loka in Idrija, Pragersko in Slovenska Bistrica, Ptuj in Vinica, Rogatec in Kozje, Železna Kapla in Kokra, Tolmin, Gorica in Gradiška, Trst, Velikovec in Spodnji Dravograd (slednji deloma). Za vse te karte, razen za karte Celje in Radeče, Tolmin in Trst, imamo kot samostojne knjižice tudi razlage (Erläuterungen). Če pogledamo te karte skozi prizmo današnjega stanja geologije, moramo priznati, da so karte še kar dobre, da so bile vestno napravljene in kažejo velik napredek v primerjavi z rokopisnimi kartami iz sredine 19.stoletja. Na vsaki pa je še vedno več ali manj netočnosti v geoloških mejah, v neustreznih kronostratigrafskih enotah in pomanjkljivih tektonskih elementih, kar je pri današnjem stanju geološke vede razumljivo.

Pregledno naj podam najvažnejše popravke le za tiste tiskane geološke karte, za katere še nimamo novih povojnih geoloških kart, začenši s Karavankami in Savinjskimi Alpami oziroma s kartami listov Železna Kapla in Kokra, Mozirje, Pragersko in Slovenska Bistrica ter Velikovec, ki jih je izdelal F.Teller, Pragersko in Slovenska Bistrica pa deloma tudi J.Dreger.

Tellerjeve "kristalinske kamnine" doline Črne pri Kamniku, Kranjske rebri in okolice ne pripadajo starejšemu paleozoiku ali celo predkambru, marveč so srednje triasne starosti. Iz iste dobe so tudi vojniški "kristalinski skrilavci" v okolici Vojnika.

Tellerjev spodnji in zgornji silurij na Jezerskem, od koder se prek

doline Bele vleče proti vzhodu do Podolševe in nato v močno zoženem pasu po južnem pobočju Olševe, je pretežno iz spodnjega karbona (skrilavci, drobe, peščenjaki in deloma vmesni pasnati apnenci). Pisani klastiti in deloma tudi temno sivi klastiti z vložki črnih apnencev in pisane marmoriziranega apnenca v okolici Podolševe so permijske starosti. Kot pasnati silurijski apnenci označeni Tellerjevi pasovi so deloma tudi devonijski. Zeleni skrilavci z diabazi in diabaznimi tufi in skrilavci med karavanškim severnim granitnim in južnim tonalitnim pasom so iz starejšega paleozoika, iz ordovicija in silurija.

Večina Tellerjevih zgornje karbonskih in permokarbonskih skrilavcev, peščenjakov in kremenovih konglomeratov ter fuzulinskih apnencev je danes spodnje permijske starosti. Deloma so to psevdoschwagerinski apnenci in trogkofelski apnenci ter ustrezne mehanske usedline (klastični razvoj trogkofelske stopnje). Nova raziskovanja so pokazala, da je v Karavankah le še zelo malo zgornjekarbonskih plasti. Kot P¹ označeni Tellerjevi klastiti so pretežno srednjepermijci grodenski skladi.

Večjih popravkov so potrebni Tellerjevi srednjetriasni rudonosni apnenci in dolomiti med Konjiško goro in Bočem; v precejšnji meri gre za permijske apnence in dolomite. V okolici Jezerskega je manj belerofonskih dolomitov, kot jih označuje Tellerjeva karta.

Magmatske kamnine v okolici Velike Pirešice, ki jih Tellerjeva geološka karta označuje kot andezite, pripadajo večinoma kremenovim keratofirjem in so triasne, ne pa terciarne starosti.

Posavske gube v ožjem pomenu (= litijski in trojanski antiklinorij in laški ter kamniško-motniški sinklinorij) obsega Tellerjeva geološka karta lista Celje in Radeče, ki pa je ostala brez razlage. Nova geološka karta zahodnega dela istega ozemlja (=list Ljubljana) je še v obdelavi in ponovno geološko kartiranje še ni končano, zato naj opozorim na nekaj popravkov. Vzhodni del je na novi geološki karti lista Celje. Kot karbon označeni skladi so spodnjepermijski (trogkofelski) in se nad njimi konkordantno nadaljujejo srednjepermijske grodenske plasti. Med triasnimi psevdoziljskimi skladi se skriva precej zgornjekrednih breč, sivih in rdečkastih ploščastih apnencev z roženci in mehanskih usedlin. Znotraj Tellerjevih zgornjetriasnih apnencev pa je tudi nekaj jurskih apnencev. Terciarnne plasti laškega sinklinorija so bile zelo podrobno preučene (gl. D.Kuščer, Zagorski terciar, Geologija 10, z barvno geološko karto).

Teller je razen tiskanih geoloških kart izdelal še pretežen del radovljiške specialke, ki pa je ostala v rokopisu. Po Tellerjevi smrti jo je dokončal F.Kossmat. Tudi za to karto ni razlag, pač pa sta Teller in Kossmat napisala obsežni deli o Karavanškem oziroma o Bohinjskem predoru. V prvem delu je tudi geološka karta v merilu 1:75.000, ki obsega zahodni del radovljiške specialke. Nekaj podatkov, sicer skopih, najdemo še v njunih Razpravah dunajskega geološkega zavoda. Geološke razmere bohinjskega področja je obdelal Kossmatov učenec F.Hartel (posebno jurske plasti), z glavnimi problemi pa se je ukvarjal O.Ampferer. Tudi na tej karti je večina kot karbon označenih plasti spodnjepermijških (klastični razvoj trogkofelske stopnje, ki je po kamninah skoraj tak kot karavanški zgornji karbon); med permokarbonsimi fuzulinskimi apnenci pa so po novih ugotovitvah deloma zgornjekarbonski apnenci, večinoma pa spodnjepermijški apnenci. Nova raziskovanja so prinesla spremembe tudi na področjih s triasnimi plastmi. Mali Stol in njegovo pobočje je iz spodnejurskih plasti, ki se vleče pod Belščico proti Medjemu dolu. Tellerjevi oligocenski skladi med Javorniškim rovtom in Savskimi jamami so po Mikuževih ugotovitvah eocenske starosti.

Med obema vojnama je ponovno geološko kartiranje radovljiske specialke začel F.Šuklje, vendar ga ni končal.

Ozemlje geološke karte lista Radovljica (1:75.000) je obseženo v glavnem na novi stotisočki lista Celovec, ki je že pripravljena za tisk.

Ozemlje Loških in Polhograjskih hribov, Idrijskega in Cerkljanskega, Trnovskega gozda, Notranjske, Vipavske doline, Tržaškega krasi in Tolminskega sta kartirala F.Kossmat in G.Stache. Izšle so že tudi nove geološke karte listov Postojna, Gorica in Trst, zato ni potrebno navajati popravkov ustreznih Kossmatovih in Stachejevih listov.

Na Kossmatovi geološki karti lista Škofja Loka in Idrija je med Selško in Poljansko dolino obsežen kompleks staropaleozojskih skladov in skladov nedoločene starosti. Različni glineni, redno apnenčevi skrilavci, sericitni skrilavci in drobniske kamnine pa niso iz starejšega paleozoika, marveč pretežno ladinijske starosti srednjega triasa.

Zgornjetriasni so železnikarski apnenci in dolomiti (na karti še devonij) v okolici Železnikov. Nekaj je vmes tudi mlajših plasti. Na karti kot kulm (=spodnji karbon) označeni zalološki strešni skrilavci v zgornji Selški dolini so jurske in kredne starosti. Nekdaj devonijski apnenci na Malenskem vrhu so pretežno iz spodnjega triasa in vsebujejo tudi precej fosilnih ostankov, nekaj pa jih pripada tudi zgornjepermijem s koralo vrste *Waagenophyllum indicum*. Spodnjetroiasni in zgornjepermijemski je tudi nekdanji devonijski pas kamnin v Volaki, zahodno od Čabrač, medtem ko je nekdanji stari paleozoik v okolici pretežno srednji trias. S "c" (=karbon) označeni glineni skrilavci in peščenjaki so pretežno permijemski ali v celoti permijemski. Več popravkov je tudi v območju Kossmatovega triasa.

Nova geološka karta lista Kranj, ki pokriva večino ozemlja lista Škofja Loka in Idrija, je gotova in bo kmalu izšla.

Kossmat je dokončal tudi geološko karto specialke Ljubljana, ki pa ni bila tiskana, pač pa jo je v rokopisu izdelal Dunajski geološki zavod leta 1935. Tudi k tej karti ni razlage. Najpomembnejše ugotovitve s tega področja pa najdemo v Kossmatovih razpravah, v W.Kuhnelovem delu o terciarju v kamniško-motniški sinklinali in v razpravah prof. I.Rakovca o ljubljanskem prostoru. Za vrisani karbon velja isto kot na karti Škofja Loka in Idrija: ves ali pretežni del je spodnjepermijske starosti v klastičnem razvoju trogkofelske stopnje.

Razen Kossmatove geološke rokopisne karte obstaja še rokopisna karta p.J.Žurge v istem merilu, ki se v marsičem loči od Kossmatove.

Za ožji ljubljanski prostor je trenutno še najbolj uporabna geološka karta ljubljanskega prostora v merilu 1:750.000, ki jo je priredil prof.I.Rakovec, izšla pa je v Zgodovini Ljubljane. Srednjekarbonski glineni skrilavci in kremenovi peščenjaki ter konglomerati so kot klastični razvoj trogkofelske stopnje spodnjepermijske starosti. Kot anizični apnenci in dolomiti označene plasti v okolici Toškega čela so v manjši meri anizijski; večidel so ladinijski, nekaj pa je tudi karnijskih in norijsko-retijskih plasti. Podobno je tudi z enako označenimi plastmi med Ravnikom in Studenčicami ter Polhovim Gradcem. Drugih popravkov tu ne bi navajal.

Nova geološka karta lista Ljubljana je v delu in bo tiskana šele čez nekaj let.

Za Dolenjsko je že izšla nova geološka karta lista Ribnica, ki se proti zahodu stika s prav tako že novo geološko karto lista Postojna. Tudi list Novo mesto bo v kratkem izšel. Zanj je doslej obstajala le stara Lipoldova rokopisna geološka karta, ki je že davno izgubila praktično vrednost.

Veliko popravkov zahtevata tudi Lipoldovi (sodeloval je tudi G.Stache) rokopisni karti Kočevje in Črnomelj ter Lož in Čabar, kjer je po novih ugotovitvah največ jurskih in krednih plasti (na kartah so samo triasne); značilen je klastični razvoj karnijske stopnje, nekaj malega pa je tudi spodnjepermijjskih skrilavcev in peščenjakov. Obe novi karti Delnic in Črnomlja sta v delu.

Večji del Krškega polja in nekaj Gorjancev leži na novi karti lista Zagreb, ki je tudi že pripravljen za tisk. Že precej časa vemo, da je večina velikotrnjskih in krških skladov na rokopisni karti lista Krško, Brežice in Samobor vzhodno in zahodno od Krškega zgornjekredne starosti in ne iz srednjega ter zgornjega triasa. Bistveni popravki so tudi na Gorjancih in na obrobju Krškega polja.

Leta 1929 je zvezni geološki zavod na Dunaju izdal še tiskano geološko karto lista Spodnji Dravograd v redakciji H.Vettersa, ki je z manjšimi popravki še danes uporabna. Ozemlje te karte leži na novi karti listov Slovenj Gradec in Ravne. Prvi bo kmalu izšel. V isti redakciji je leta 1931 izšel tudi list Maribor.

Omenim naj še tiskani Dregerjevi geološki karti listov Rogatec in Kozje ter Ptuj in Vinica (slovenski del) z razlago. Večji del ozemlja te karte so po vojni ponovno kartirali geologi geološkega zavoda Ljubljana. Rezultati so izšli v reviji Geologija, priložene pa so tudi barvne geološke karte. Ponovno kartiranje slovenskega dela karte Rogatec se je šele dobro začelo.

Druge, tu neomenjene stare rokopisne geološke karte, niso pomembne.

Za zahodno Slovenijo je treba omeniti še geološke karte, ki so za slovensko ozemlje izšle med obema vojnama v Firencah (Carta geologica delle tre Venezie). Najpomembnejša sta za nas lista Tolmin in Trbiž (1:100.000), ker obsegata ozemlje, za katero še nimamo novih geoloških kart. Za južneje ležeče ozemlje imamo že novo geološko karto lista Gorica. Karte so še vedno vsestransko uporabne, je pa na njih tudi več popravkov, posebno za tiste dele, ki so prevzeti po Kossmatu in Viinklerju. Karte imajo tudi ustrezne razlage.

Izdelava geoloških kart po drugi svetovni vojni

Povojno sistematično geološko kartiranje geološkega zavoda Ljubljana za osnovno geološko karto Jugoslavije se je sprva usmerilo predvsem na tista ozemlja, za katera smo imeli dotlej le stare rokopisne geološke karte. Izšle so že nove geološke karte listov Ribnica, Ilirska Bistrica, Postojna, Gorica, Trst in Goričko v merilu 1:100.000. V kratkem bodo izšle še karte listov Kranj, Novo mesto in Slovenj Gradec, že v naslednjem letu pa verjetno lista Celje in Celovec. Pri kartah merila 1:100.000 pa je razumljivo, da prikažejo manj kot karte merila 1:75.000.

Na novih geoloških kartah je razen karte še po več geoloških profilov, ki ponazarjajo tektonsko zgradbo ozemlja, in stratigrafska lestvica, ki grafično kaže stratigrafski razvoj nastopajočih kronostratigrafskih enot z različnimi facijami vred. Velik napredek novih geoloških

kart pomenijo označeni tektonski elementi: prelomi, narivi, pokrovi, tektonska okna in krpe. Vsaka geološka karta ima tudi razlago z naslednjo vsebino:

Uvodu sledi geografski pregled območja karte, nato pa kratek pregled prejšnjih raziskovanj. V splošnem prikazu zgradbe ozemlja je tudi pregledna geološka karta lista. Najobsežnejši del razlage obsega opis kartiranih enot. Kolikor se da podrobno, je opisan stratigrafski razvoj, litološke značilnosti in paleontološka vsebina. Naslednje poglavje je posvečeno tektonski zgradbi ozemlja, vsebuje pa tudi pregledno tektonsko karto lista. Sledi opis mineralnih surovin s pregledno karto, za tem pa poglavje o zgodovini nastajanja ozemlja. Razlago sklepata literatura in povzetek v angleščini in ruščini.

Pričakovati smemo, da bodo čez dobrih pet let tiskane že vse nove geološke karte slovenskega ozemlja v merilu 1:100.000, če pa že ne vse, pa vsaj večina.

Ta članek sem napisal na prošnjo uredništva Geografskega obzornika za potrebe profesorjev geografije na srednjih šolah in za druge geografe. Učitelji na srednjih šolah pogosto raziskujejo v okolici svojega službenega mesta in so pri preučevanjih navezani tudi na geološko karto. Velikokrat pa ne vedo, katere karte obstajajo, ali pa ne poznajo njihove vrednosti in zato geomorfološke značilnosti razlagajo netočno. Prav tako pa bo sestavek marsikateremu študentu tudi v orientacijo pri izdelavi seminarske ali diplomske naloge geomorfološkega značaja. Pomaga pa naj tudi tistemu, ki ne ve, za katera področja imamo boljše in za katera slabše geološke karte.

DODATEK

Prispevek je bil napisan pri kraju leta 1976. V letu 1977 pa sta medtem izšli še dve novi geološki karti Osnovne geološke karte SFRJ za Slovenijo v merilu 1:100.000. To sta lista Novo mesto in Kranj. Za list Kranj je skupaj s karto izšla tudi že ustrezna razlaga, za list Novo mesto pa je razlaga še v tisku.

IMENOSLOVJE IN IZRAZJE

PROSTOR - POKRAJINSKI PROSTOR - POKRAJINA

Besedo prostor v naši javnosti vse pogostejše uporabljamo v najrazličnejših zvezah, tudi tam, kjer ni potrebno. Izraz, ki je postal prava besedna moda, se je razmahnil tudi v strokovnem jeziku in tako tudi v geografiji. Zanimivo pa je, da sta prostor uporabljala nekdanja geografa V. Leban in C. Malovrh, a ga takrat geografi niso sprejeli, dokler ni prišel od drugod.

Mimo tega pojava geografi ne moremo. Raba tega izraza gre namreč največ na račun geografskih in pokrajinskih oznak. Tako govore in pišejo o evropskem prostoru, o jugoslovanskem, slovenskem, dolenjskem, mestnem, agrarnem prostoru itd., namesto enostavno o Evropi, Jugoslaviji, Sloveniji, Dolenjski, o mestu in podeželju, kakor se je govorilo doslej. Pritikanje "prostora" tudi ni ekonomično - namesto ene sta dve besedi,

a označevanje zato ni nič bolj jasno. Težko bi bilo utemeljiti, zakaj naj pišemo njivski prostor namesto njiva, gozdni prostor namesto gozd, ravninski prostor namesto ravnina, cestni prostor namesto cesta ipd. Tudi v naslovih geografskih študij se je začela širiti tovrstna raba, npr.: Vpliv gihanja delovne sile na agrarni prostor SR Slovenije. Doslej smo enostavno rekli slovensko podeželje ali agrarna pokrajina Slovenije ipd.

Prostor kot termin sploh ne ustreza, ker je mnogo preohlapen in presplošen. Odtod tudi njegova raba v najrazličnejših zvezah. Tako govore npr. o življenjskem prostoru ljudi, o kulturnem prostoru Slovenije, o zračnem prostoru letalskega prometa, o vesoljskem prostoru, o intelektualnem prostoru itd. Oznaka je tako splošna, da ničesar ne pove o lastnostih prostora, ne o dimenzijah in še manj o njegovi vsebini. Označuje zgolj trodimenzionalnost. In če hočemo biti določni, moramo posebej povedati, za kakšno vrsto prostora gre. Torej vesoljski prostor ali enostavno - vesolje, zemeljski prostor ali kratkomalo geosfera. Med prostori so torej bistvene razlike. Geografija se ne ukvarja s kakršnimkoli prostorom, temveč le z določeno vrsto zemeljskega prostora, s tistim prostorom namreč, ki ga sestavljajo pokrajine, torej s pokrajinskim prostorom ali kratkomalo pokrajino.

Vsakdanja raba besede kaže, da gre pri prostoru vsaj za verjetno, če že ne tudi za dejansko možnost njegove uporabe. Saj govorimo, "odstopi mi prostor", "ni prostora, vse je zasedeno" ipd. Zato govore o zračnem prostoru, ne pa o kameninskem, ker vanj pač ne moremo ničesar spraviti. Kamenine pa so sestavni del pokrajine! Prostor pomeni torej funkcijsko nekaj drugega (skladiščni prostor, parkirni prostor, natlačen prostor). Tako pojmovanje pa bi bilo za pokrajino zmotno. Tu je bržkone eden izmed vzrokov za nesporazume pri "tehničnem" pojmovanju pokrajine, češ, saj gre za prostorski objekt, ki čaka, da ga človek izrabí, in ne za pojmovanje o pokrajini kot organizmu z lastno strukturo, lastno razvojno zakonitostjo, dinamiko itd. V tej zvezi nam beseda prostor ustvarja napačne predstave, saj je pokrajina polna struktura številnih sestavin. Če vanjo karkoli postavimo, utesnimo s tem druge pokrajinske elemente in njeno strukturo predrugačimo, kar nikakor ni brez (pokrajinskih) posledic.

Pokrajina je že sama po sebi dovolj jasna prostorska oznaka, zato ji "prostora" ni treba dodajati. To bi moralo biti razumljivo že samo po sebi, čeprav je res, da so vertikalne razsežnosti pokrajine manj določne in jasne od horizontalnih. Sestavni del pokrajine je nedvomno ozračje in prav tako tudi tla globoko pod površjem, sicer ne bi govorili o klimi pokrajine in o rudnih ležiščih v njej. A vendar smo v zadregi, če je treba pojasniti, do kod sega zgornja ali spodnja meja pokrajine, ker so to bolj gibljive in še premalo dognane stvari. Ozemeljska pripadnost pokrajine ali države sega pravno do zgornje meje atmosfere, a to je že drugo vprašanje.

Za pokrajino je torej razumljivo, da je prostorski pojem in ne samo ploskovni, čeprav jo označujemo s ploskovnimi enotami - Slovenija meri 20.000 km² - medtem ko označujemo prostor z votlimi ali prostorninskimi. V precejšnji zadregi bi bili, če bi bilo treba npr. povedati, koliko kubičnih kilometrov meri slovenski prostor, čeprav je res, da poznamo pri jezerih ali morjih poleg površine tudi njihov volumen. Na kopnem bi take oznake pričakovali kvečjemu za reliefne vdolbine, npr. kotline. Ne vem pa, kako bi opredelili kmetijski prostor, urbani prostor, kulturni prostor. Kako visoko in globoko segajo? Ali je pri kmetijskem prostoru spodnja meja podlaga prsti in zgornja vršički kulturnih rastlin?

Da bomo tudi pokrajine tu in tam označevali prostorsko, je bržkone jasno. V Celjski kotlini npr. je onesnažen zrak pogosto ujet pod inverzno zračno plastjo. Zgornja meja in pa prostornina kotline sta poleg njenega obsega zato bistvenega pomena za kopičenje onesnaženega zraka in življenjske razmere v njej. A zaradi tega še ni treba, da govorimo o celjskem kotlinskem prostoru, pač pa o Celjski kotlini.

Za Koprsko Primorje večkrat uporabljajo izraz Obala, čeprav je obala stik kopnega in morja ter zato izrazito enodimenzionalni pojem, ki ga opredeljujemo z dolžinsko mero – slovenska obala meri 40 km. Pri takem pokrajinskem označevanju tudi ni jasnosti, kakor nam kažeta naslednja primera: Na (slovenski) Obali živi 40.000 ljudi – Na Obali je 40.000 turistov. Drugi so res na obali, prvi pa živijo po vsej pokrajini, torej v celotnem Koprskem Primorju. Raba je torej začela spreminjati pomen besede in jo je tako zameglila. Pri tem pa je zanimivo, da tako označevanje tudi dejansko ponazarja neustrezno pojmovanje pokrajine. V njej so namreč razvoj enostransko usmerili na obalo, zanemarili pa zaledje. Tako se že na zunaj kaže ne samo neustrezno označevanje Koprškega Primorja, temveč tudi njegovo neustrezno pojmovanje.

Kot sinonime za prostor uporabljajo še izraze prostorska stvarnost ali pokrajinsko-prostorska stvarnost in tudi prostorska danost. Zadnji izraz skriva v sebi miselnost, da je človeku pokrajina dana npr. zato, da jo izkorišča in izrablja, ne pa pojmovanje o tem, da je tudi človek njen razvojni del, ki je z njo življenjsko povezan in da pomeni ravnanje s pokrajino istočasno tudi ravnanje z njim samim. Tudi izrazi prostorsko planiranje ali prostorsko načrtovanje niso najbolj posrečeni, ker vsebujejo neustrezno, rekli bi tehniško pojmovanje pokrajine. Kajti pokrajine ne moremo načrtovati – ne ustvariti in ne ukiniti. Lahko pa jo urejamo in preurejamo, z njo tako ali drugače ravnamo.

Bržkone je prišlo do pretirane rabe prostora tedaj, ko so začeli tehniki (arhitekti, urbanisti) posegati z ožjega, rekli bi umetnega prostora poslopij in zgradb, ki jih lahko ustvarimo ali uničimo, na večje razsežnosti naravnega prostora, skratka v pokrajino. Tu je bržkone prišlo do prenosa pojmov z enega področja na drugo, od stanovanjskega prostora (stanovanja) do urbanega prostora (mesta), agrarnega prostora (podeželja), oziroma pokrajinskega prostora (pokrajine).

Kadar želimo trodimenzionalnost posebej poudariti, to s prostorom nedvomno tudi dosežemo, povečini pa je to odveč. Tako tudi v naslednjih zvezah: "v slovenskem prostoru je čedalje manj kmetov", "v slovenskem obalnem prostoru je velik prometni pritisk", "v podravskem prostoru smo zgradili naše hidroenergetsko jedro", namesto da bi enostavno rekli: v Sloveniji, v Koprskem Primorju, v Dravski dolini.

V geografiji je prostor lahko le pokrajinski, skratka pokrajina in s tem povezana ustrezna pokrajinska imena, npr. Slovenija, Dolenjska, Posavje. Izraz življenjski prostor, ki se tu in tam uporablja, stvari že zapleta. Ne samo zato, ker so ga Nemci precej diskreditirali, ko so opravičevali svoje ozemeljske zahteve, podobno kot kulturni prostor, temveč tudi zato, ker je življenjski prostor tudi soba, delavnica, družinsko okolje in ne samo pokrajina. Zato v geografiji ne moremo in ne smemo zanemariti pokrajine, saj je zanjo bistvena, tako kot regionalna geografija.

Danes govorimo o prostorskih vedah, toda predvsem iz praktičnega razloga, da se izognemo naštevanju teh ved. Zanimivo pa je, da mednje ne štejemo vseh strok, ki se ukvarjajo s prostorom, tudi astronomije ne, čeprav se ukvarja z najobsežnejšo vrsto prostora. Podobno je z geologijo in meteorologijo. Gre namreč za stroke, ki se ukvarjajo z urejanjem

pokrajinskega prostora na zemlji. Med takšne uvrščajo tudi geografijo, čeprav s prostorom njenega bistva ne zajamemo.

Jasna opredelitev pojmov in izrazov je v vsaki stroki nujna, nič manj pa tudi izven nje. Namesto nekritičnega prevzemanja preohlapnih izrazov, še posebno takih, ki so geografiji blizu, bi morali geografi utemeljevati in uveljavljati ustrezne geografske in pokrajinske izraze tudi na interdisciplinarnem področju, najprej pa seveda v svoji stroki.

Darko Radinja

K N J I Ž E V N O S T

Geografski aspekt društveno-gospodarskog razvitka SFR Jugoslavije i svijeta u poslijeratnom razdoblju. Napisal Mladen Friganović s sodelavci, Šolska knjiga, Zagreb 1976, 169 str., 84 din

Zavod za unapredjivanje osnovnog obrazovanja SR Hrvatske in Zavod za unapredjivanje stručnog obrazovanja SR Hrvatske organizirata v sodelovanju z Geografskim društvom Hrvatske vsako leto pozimi poseben seminar za učitelje geografije na osnovnih, srednjih in višjih šolah. Njegov namen je seznaniti prisotne z aktualnimi, sodobnimi geografskimi problemi, s pomočjo katerih naj bi učitelji popestrili pouk geografije na naših šolah in ga dvignili na višjo kvalitetno raven. Takšen seminar so sklicali tudi januarja leta 1976, ubran pa je bil na vodilno temo "Geografski vidiki družbeno-ekonomskega razvoja SFR Jugoslavije in sveta v povojnem obdobju". Na posebno željo poslušalcev so vsa, ob tej priliki prebrana predavanja pozneje zbrali in izdali v posebni knjigi pod istim naslovom, da bi bila ta aktualna problematika dosegljiva tudi tistim, ki niso bili prisotni, ter širši javnosti.

Iz vsebine lahko povzamemo, da so članke v tej knjigi prispevali najbolj znani hrvatski geografi. Josip Roglid je v svojem prispevku "Poratne socio-ekonomske izmjene u svijetu i uloga geografije u njihovu objašnjenju" podal nekaj splošnih misli k tej tematiki, ki so jih ostali avtorji konkretizirali vsak na svoj **op strokovner** področju. Tako je Veljko Roglid obdelal "Geografski aspekt društveno-ekonomske valorizacije prostora Jugoslavije nakon oslobodjenja" in nam v svojem članku podal vse glavne značilnosti družbenega in gospodarskega razvoja Jugoslavije v tem obdobju. Vlado Puljiz je v svojem prispevku "Proces deagrarizacije stanovništva u Jugoslaviji" obdelal najprej samo definicijo tega termina, nato dejavnike, ki vplivajo na deagrarizacijo, njen obseg, oblike in posledice ter se na koncu vprašal, kaj čaka našo vas, če se bo ta proces nadaljeval v takšnem tempu. Žgočega problema silne rasti prebivalstva v povojnem obdobju v povezavi s proizvodnjo hrane v istem času se je lotil Mladen Friganović ("Geografski aspekt poslijeratne populacijske ekspanzije i problemi hrane u svijetu") in med drugim ugotovil, da je v letih 1963-1972 kazalo v Latinski Ameriki 19 odstotkov otrok klinične simptome težkega oziroma zmernega pomanjkanja hrane, medtem ko je bil v Afriki ta odstotek 26, v Aziji pa celo 31. Ivan Jelen ("Neki aspekti razvitka i razmještaja industrije") je obdelal industrijo z vidika njene regionalizacije, z vidika dejavnikov, ki

vplivajo na njen razvoj in še posebej lokacije. Na koncu je na kratko podal tudi značilnosti štirih lokacij ob našem Jadranu, ki se potegujejo za bodočo obalno železarno (4,4 - 6 milijonov ton jekla letno). Fenomen urbanizacije, ki se je v povojnih letih tako razmahnila, da bo do leta 2000 pritegnila v mesta in druga urbana središča že polovico vsega svetovnega prebivalstva (1.1970 - 38 odstotkov), je v svojem članku "Urbanizacija je bitna značajka suvremenog razvitka svijeta" prikazal naš znani strokovnjak s tega področja Stanko Žuljič. Miroslav Sič je v prispevku "Prometna revolucija i njezine posljedice u poslijeratnom razdoblju" obdelal razvoj tako zračnega, pomorskega kot kopnega prometa po svetu in še posebej v Jugoslaviji. Organizatorji posvetovanja tudi niso mogli mimo turizma, ki posebno v poletnih mesecih marsikje povzroči cela preseljevanja prebivalstva. Tako so leta 1974 zabeležili na vsem svetu kar 209 milijonov tujih turistov (71,3 odstotkov teh odpade na Evropo), turizem pa je istega leta vrgel že 27.677 milijard ameriških dolarjev (od tega Evropi 60,7 odstotkov). Ta sodobni pojav je v svojem članku "Geografski aspekt turizma kao činilac povezivanja i preobrazbe u svijetu i kod nas" osvetlil Zlatko Pepeonik. Naš znani politični geograf iz Zagreba Radovan Pavič pa se je lotil vojnih blokov ("Vojnoblokovske organizacije poslije drugoga svjetskog rata") in nam na primeru SEATI pakta, ki je sicer že razformiran, pokazal, kako je treba kompleksno gledati na podobne institucije v svetu. Tudi problem razvitih držav in držav v razvoju ter njihovega medsebojnega odnosa ni ostal brez odziva v tej knjigi. V svojem članku "Razvijena područja i područja u razvoju u interpretaciji novog nastavnog programa iz zemljopisa" ga je na kratko obdelal Marijan Šašek ter dodal nekaj didaktičnih napotkov za aktualizacijo te teme pri pouku geografije v šoli. Publikacijo zaključuje prispevek Momčila Mrdjenovica "Sadržaji suvremene geografske stvarnosti u didaktičkoj primjeni".

Že iz tega kratkega prikaza vsebine obravnavane publikacije lahko povzamemo, da obsega res skoraj vse najbolj aktualne pojave in probleme današnjega sveta in da bo zato lahko tudi našim učiteljem geografije nadvse dobrodošla.

Tatjana Šifrer

Rude Petrovič: Ekonomska-regionalna geografija Azije, Australije i Okeanije, izdavačko-informativni centar studenata (Balkanska 4/III), Beograd 1976, 372 str. latinica, 85 din

Že dolgo vrsto let na jugoslovanskem knjižnem trgu nismo zabeležili nobene nove, obsežnejše knjige o geografiji Azije, Avstralije ali Oceanije. Od izida Ilešičeve knjige "Afrika, Južna Azija, Avstralija z Oceanijo in južnim polarnim svetom" (Ljubljana 1957) je minilo že kar 20 let, pa tudi od ponatisa tega dela v srbohrvaščini (Beograd 1963) je preteklo že 14 let. To pa je v današnjem času hitrega družbenoekonomskega razvoja in pogostih političnih sprememb kar dolga doba, zato smo bili Petrovičeve knjige, ki jo tukaj predstavljamo, še tembolj veseli.

Že sam naslov nam pove, da se je tudi v svoji najnovejši knjigi držal koncepta znane geografske knjižne: zbirke "Ekonomska-regionalna geografija sveta", v okviru katere so v Beogradu v letih 1963-1965 izšle tri knjige izpod peresa znanih jugoslovanskih geografov

(Svetozar Ilešič: Afrika, Južna Azija, Avstralija, južna polarna područja, I.; Rude Petrovič: Amerika i Atlantik, II.; Vladimir Djurič - Rude Petrovič: Evropa, Sovjetski savez, Daleki istok, III.) . Kot vidimo, je torej Rude Petrovič s svojim zadnjim delom, o katerem je tukaj govorila, že skoraj zaokrožil (z izjemo Afrike) svoj lastni (deloma v sodelovanju z Vladimirjem Djuričem) ekonomsko-regionalni opus sveta.

Tudi ta knjiga je na ravni univerzitetnega učbenika, saj je namenjena predvsem študentom geografije. Kot smo že omenili, obravnava Azijo (brez Sovjetske zveze), Avstralijo in Oceanijo predvsem z vidika ekonomske geografije. Azijo je avtor po običajni shemi razdelil na Jugozahtodno, Južno ali Indijsko podcelino, Jugovzhodno in Vzhodno oziroma Daljni vzhod in nato v tem ožjem okviru predstavil posamezne države in državnice. Pri tem se je v glavnem držal zaporedja, da je vsako posamezno deželo najprej prikazal v spletu vseh prirodnogeografskih, zgodovinskih in demografskih posebnosti, prešel nato na detajlnejši regionalni pregled po posameznih regijah in končno svoj pregled zaključil s prikazom gospodarstva posamezne države kot celote.

Njegovo delo je dovolj izčrpno, kompleksno in aktualno, da nam ob pomoči tekočih statističnih podatkov ter številnih fotografij in kartic, ki spremljajo tekst, ustvarijo verno sliko tega dela sveta in njegovih številnih problemov.

Tatjana Šifrer

Rude Petrovič: Zemlje i narodi svijeta. Fizička, politička i ekonomska geografija, Prosvjeta, Zagreb 1975, približno 500 din

Z zajetno (860 str.) Petrovičevo knjigo "Zemlje i narodi svijeta" smo končno tudi Jugoslovani dobili svojo pregledno, a vseeno izčrpno regionalno geografijo sveta (s poudarkom na družbeni geografiji) v eni knjigi, ki se lahko povsem polnovredno kosa z različnimi tujimi, podobno obsežnimi izdajami te vrste (npr. z različnimi nemškimi "Illustrierte Länderkunde" in podobno). Po vrsti raznih regionalnih geografij posameznih kontinentov, o katerih je že bilo govora, nam je avtor tokrat s svojim prikazom vsega sveta postregel z nekakšno sintezo svojih dolgoletnih regionalnogeografskih prizadevanj, ki jih bo lahko vesel vsakdo, ki se želi na kratko seznaniti z bistvenimi geografskimi značilnostmi posameznih dežel.

Metodično se je Petrovič držal že ustaljene, klasične sheme. Vso obsežno snov je namreč razdelil po kontinentih in te razčlenil na posamezne države, ki tvorijo tako osnovno enoto njegovega geografskega prikazovanja. Pri tem se je držal svojega, že znanega koncepta: osnovni, kratki obravnavi značilnosti vsake dežele sledi regionalni pregled po posameznih regijah in na koncu, kot sinteza, prikaz družbe in gospodarstva te dežele v celoti. Ker je knjiga zaradi tehničnih težav izšla znatno kasneje, kot je bil oddan rokopis, podatki med tekstom (predvsem demogeografski) niso najbolj točni. Zato je avtor na koncu knjige v posebnem dodatku objavil tudi novejša števila ter dodal še podatke o vseh pomembnejših politično-geografskih spremembah v tem času. Delo zaključuje še pregled glavne literature.

Knjiga je tiskana na kvalitetnem papirju, krasijo pa jo številne črne-bele fotografije in kartice.

Tatjana Šifrer

- Klement Derado: Italija, "Širom svijeta, Geografska biblioteka III kolo, 1", Školska knjiga, Zagreb 1975, 91 str., 35 din
- Pavao Kurtek: Madjarska, "Širom svijeta, Geografska biblioteka III kolo, 2", školska knjiga, Zagreb 1976, 95 str., 35 din
- Stanko Debot: Australija, "Širom svijeta, Geografska biblioteka III kolo, 3", školska knjiga, Zagreb 1976, 93 str., 35 din

Založba Školska knjiga iz Zagreba je že pred leti zasnovala svojo popularno Geografsko biblioteko z naslovom "Širom svijeta", v kateri nam skuša na poljuden, živahen in neposreden način približati bližnje in daljne dežele ter njihove ljudi. Medtem ko so v okviru drugega letnika te zbirke, ki je izšla že leta 1970, izšle štiri knjižice o bolj oddaljenih deželah (Mladen Friganović: Japan - zemlja gdje Sunce izlazi; Branko Pleše: Meksiko - zemlja vulkana i drevne kulture; Neda Roglic: Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika; Petrica Novosel: Indija - potkontinent največeg kontinenta), nas hočejo v tretjem letniku seznaniti predvsem z našimi najbližjimi, sosednjimi državami. Prve tri, zgoraj imenovane knjižice iz te zbirke so že pred nami, naslednje štiri pa so še v tisku, vendar nanje že sedaj opozarjamo. To so: Bognar: Rumunjska; Menardi: Bugarska; Pleše: Grčka; Puška: Albanija.

Čeprav so te bogato ilustrirane knjižice po svoji zasnovi namenjene predvsem širšemu krogu bralcev, bo tudi geograf našel v njih prijetno in poučno čtivo, učitelj geografije pa jih bo lahko s pridom vključil v svoja predavanja in tako popestril šolski pouk.

Tatjana Šifrer

- Rajko Pavlovec: Kras, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976
- Mario Pleničar: Nafta, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 24 din
- Zdravko Petkovšek: Kaj pa vreme? Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 25 din

Vse tri zgoraj imenovane knjižice so izšle v preteklem letu v okviru zbirke Pelikan pri založbi Mladinska knjiga v Ljubljani. Obsegajo ne več kot po 16 strani, napisane pa so poljudno, da bi bile tako čimbolj dostopne starejšim osnovnošolcem in tudi srednješolcem, katerim so v prvi vrsti namenjene. Vsako stran krasi več barvnih fotografij ali skic, tako da so že po zunanjem videzu za oko zelo privlačne, imena avtorjev, ki so vsak na svojem področju znani strokovnjaki, pa nam zagotavljajo tudi vsebinsko kvaliteto.

V prvi knjižici nas je dr. Rajko Pavlovec popeljal po slovenskem Krasu in nam ob tej priliki razložil vse najosnovnejše, kar mora naš šolar vedeti o krasu in kraških pojavih. Dr. Mario Pleničar nam je kot geolog približal nafto predvsem z vidika njenega nastanka in samega tehničnega postopka pri odkrivanju in izkoriščanju naftnih zalog. Na koncu knjižice je tudi kartica najpomembnejših naftnih in plinskih nahajališč v Jugoslaviji. Morda se je med vsemi tremi najbolj strokovno spoprijel s svojo snovjo dr. Zdravko Petkovšek in nas preko posameznih meteoroloških elementov popeljal do same zračne cirkulacije v atmosferi in vremenskih napovedi.

Vse tri knjižice so sicer namenjene predvsem mladini, vendar bo predvsem bogato slikovno gradivo lahko zelo dobrodošlo tudi za poživitev pouka v šoli.

Tatjana Šifrer

NASTAVA ZEMLJOPISA U OSNOVNOJ ŠKOLI PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE Školska knjiga, Zagreb 1977, 296 strani

Pri Školski knjigi v Zagrebu je izšel priročnik za učitelje zemljepisa Nastava zemljopisa u osnovnoj školi. Gradivo za priročnik je izbralo in pripravilo 21 sodelavcev v okviru Zavoda za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske, za izdajo pa jo je priredil mag. Momčilo Mrdženić. Sodelavci so avtorji učnega programa, avtorji učbenikov, pedagoški svetovalci, metodiki zemljepisa iz pedagoških akademij in učitelji iz osnovnih šol. Priročnik je izdelan z željo, da bi koristno služil in pomagal učitelju zemljepisa v osnovni šoli - pri izdelavi letnih učnih programov, razporeditvi snovi, izbiri oblik in metod dela, da bi s tem dosegli optimalne učno-vzgojne rezultate pri pouku zemljepisa.

Na 296 straneh priročnika je prikazana zasnova, izbor, obseg in razporeditev učnega gradiva v učnem programu glede na smotre in naloge, ki jih ima zemljepis v osnovni šoli. Zato je na začetnih straneh precejšen pou-darek na predstavitvi geografije kot znanstvene vede in učnega predmeta. Razlika med njima je v tem, da zemljepis v učnem procesu v osnovni šoli sledi splošnim ciljem in nalogam v vzgojnoizobraževalnem procesu na tej stopnji. Vse geografsko znanje pa sloni na dialektični in genetski osnovi. Zato je treba učenca vzgajati že v osnovni šoli in njegovo geografsko mišljenje razvijati na opazovanju in razumevanju vzročnosti pojavov" v prostoru.

Pri izbiri snovi se izogibajmo prenatrpanosti in glomazni sistematičnosti, zlasti v regionalni geografiji, za katero so v preteklosti menili, da je "šolska geografija" pravzaprav regionalna geografija. Slediti je treba načelom regionalnosti s kompleksno in vzročno razlago geografske stvarnosti. To so glavne misli in napotki v I. delu priročnika z naslovom Stručne i didaktičke osnove nastave zemljopisa u osnovnoj školi.

V II. delu - Didaktički materijal u nastavi zemljopisa, so obdelani: učbenik, atlas, zemljepisna čitanka, delovni zvezek, naloge za preverjanje znanja, namenska knjižnica in audiovizuelna sredstva pri pouku zemljepisa. Sestavki o učbeniku, atlasu in zemljepisni čitanki podrobno analizirajo pojem, pomen, vsebino in uporabo teh sredstev pri pouku z upoštevanjem didaktičnih in psiholoških načel. Pri tem avtorji navajajo, da ne le poznavanje zemljepisnih pojmov, pojavov, procesov in podatkov, temveč samo pravo znanje vključuje sistem, oziroma logičen pregled vsebine, ki naj bo osvojena.

Zanimiva so navodila in misli o delovnih zvezkih. Kot primer so prikazani štirje delovni zvezki Zemlja i ljudi od V. do VIII. razreda osnovne šole. Ti zvezki se zamenjava za Naš svijet, sprememba pa je nastala z novim učnim programom in tiskanjem učbenikov zemljepisa v SR Hrvatski.

Velika pomoč učiteljem so naloge za preverjanje znanja. Zavod za unapre-dživanje osnovnog obrazovanja SR Hrvatske je še pri starem programu zemljepisa izdelal niz nalog objektivnega tipa za preverjanje znanja posameznih tem in ob koncu šolskega leta v šestem, sedmem in osmem razredu osnovne šole, z novim programom pa je to tudi realiziral, in sicer istočasno z učbeniki, zemljepisnimi čitankami in delovnimi zvezki. Zavod izdeluje in tiska niz nalog za konec prvega in drugega polletja v vsakem razredu in naloge za preverjanje pojmov po vsaki obdelani učni enoti. Kako je to koristno in v pomoč pri delu učitelja in učenca, je znano vsakemu pedagoškemu delavcu, vsekakor pa je to tisto, kar bi tudi slovenske učitelje zemljepisa zelo razveselilo. Primeri teh nalog nas prepričajo o njihovi vrednosti in pomembnosti. Razmišljanja in zapiski o knjižnici in audiovizualnih sredstvih so v veliko pomoč z nasveti in navodili pri njihovi uporabi.

III. poglavje - Realizacija nastavnog plana i programa u zemljopisu, podaja na začetku letni učni makroplan za posamezne razrede, vendar s poudarkom, da lahko služi samo za orientacijo učiteljem, ker bo vsak učitelj sam izdelal svoj načrt še na osnovi izkušenj in konkretnih delovnih razmer. Podani so orientacijski učni letni programi za peti, šesti, sedmi in osmi razred. Vsak načrt ima enajst kolon, v katerih so poleg učne snovi zajeti še: pojmi, naloge za obdelave nove učne snovi, oblike in metode dela, izbor tekstov za učitelje in učence, učni pripomočki, naloge za vaje, ponavljanje in preverjanje znanja, ekskurzije ter nazadnje kolona za učiteljeve pripombe. Učna snov v petem razredu v 35 urah letnega programa zajema obči zemljepis, v šestem razredu spoznajo učenci v 70 urah Evropo, v sedmem razredu izven evropske dežele in v osmem razredu Jugoslavijo, prav tako v 70 urah.

Zelo dragocena pomoč učiteljem zemljepisa je obsežna vrsta primerov učnih priprav za različne tipe učnih ur: na primer za obdelavo nove učne snovi, za ponavljanje, za preverjanje znanja, za skupinski pouk. Zopet nekaj, kar si bo sposodil verjetno tudi marsikateri slovenski učitelj zemljepisa ob pomanjkanju tovrstnih priročnikov.

Zaključna poglavja so namenjena učnim uram na terenu in ekskurzijam, poglavje o svobodnih aktivnostih pri zemljepisu pa bo marsikateremu učitelju pomagalo in dokazalo, da je to potrebno in hvaležno delo in da so izgovori o nezainteresiranosti učencev za svobodne aktivnosti pri zemljepisu premalo utemeljene, saj je iz programa razvidno, kaj in kako se lahko pri takih urah dela. V poglavju o zemljepisnem kabinetu oziroma specializirani učilnici so prikazane popolne učilnice, vendar z mislijo da je vsak dober učitelj stalno angažiran v izpopolnjevanju svoje učilnice, kjer se bosta dobro počutila in uspešno delala tako učenec kot učitelj. Na koncu ima priročnik dodatek, v katerem je navedena izbrana metodično-didaktična literatura ter občasne in stalne zemljepisne publikacije.

Premalo je možnosti za navajanje vseh koristi, ki jih nudi priročnik, čeprav je bila morda spregledana tudi kakšna morebitna pomanjkljivost. Vendar bo priročnik služil vsakemu učitelju pri razvijanju njegove ustvarjalnosti.

Milena Pak

DRUŠTVENE VESTI

POROČILO O X.KONGRESU JUGOSLOVANSKIH GEOGRAFOV V BEOGRADU OD 15. DO 20.IX.1976

V času od 15. do 20. septembra 1976 so se jugoslovanski geografi zbrali na jubilejnem desetem kongresu v Beogradu. Kongres je tokrat organiziralo srbsko geografsko društvo, ki je bilo leta 1975 za svoje plodno delovanje odlikovano z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki. Od članov organizacijskega odbora naj poleg vrste priznanih geografov omenim le predsednika prof.dr.Milorada Vasoviča ter prizadevnega Milorada Sušiča.

Uvodni del kongresa je bil - kot se ob takih jubilejih spodobi - zelo slovesen. Zbor geografov so s svojo prisotnostjo počastili nekateri vidni družbenopolitični delavci SFRJ, vidni predstavniki jugoslovanske

vojske in zastopniki tujih geografskih združenj, ki so s kar najlepšimi besedami želeli prispevati k slovesnemu trenutku; naj naštejemo države, katerih zastopniki so spregovorili na kongresu: Bolgarija, Francija, Madžarska, Poljska, Romunija, ZRN.

Na plenarnih zasedanjih in v treh sekcijah je bilo predstavljenih 83 prijavljenih referatov.

Plenarni del kongresa je želel prikazati različne geografske vidike razvoja in uspehov graditve nove Jugoslavije ter pregledati delo in uspehe geografske znanosti v SFRJ, posebno še s stališča spremljanja družbeno-gospodarskih procesov. Tako so vabljeni oziroma delegirani referenti poročali o povojnem razvoju geografske teorije in prakse v SFRJ, o geografskih vidikih gospodarskega in družbenega razvoja SFRJ v povojnem obdobju ter o aktualnih problemih in poteh razvoja pouka geografije v naših šolah.

Ostale številne referate je organizator bolj ali manj "nasilno" razvrstil v naslednje sekcije: za teoretično-metodološka vprašanja, za sodobne geografske probleme razvoja SFRJ ter za problem življenjskega okolja v geografiji.

Delež slovenskih geografov lahko ocenimo s treh vidikov: izredno skromne fizične prisotnosti, komaj zadovoljivo število referatov (14) ter zadovoljiva strokovna raven. Zadnja ocena je podana na osnovi odziva udeležencev, ki je bil za referente iz SR Slovenije ugoden. Če nekoliko podrobneje pregledamo strukturo referentov iz SR Slovenije glede na to, iz katerih ustanov izhajajo, ugotovimo izredno velik delež PZE za geografijo na filozofski fakulteti (9) in zelo razveseljivo udeležbo mladih geografov iz prakse (Z.Berlot, B.Kristan, M.Ravbar), kar je prav gotovo dokaz strokovne moči in stanovske zavesti pri najmlajši generaciji slovenskih geografov. Na drugi strani pa glede na strukturo zaposlenega raziskovalnega kadra pridemo do poraznega dejstva, da je geografski inštitut Antona Melika pri SAZU zastopal en sam referent, ravno tako pedagoško akademijo v Mariboru in da pedagoška akademija v Ljubljani ni poslala niti enega referenta. Res je, da formalna udeležba ni dosti vredna, a treba se je zavedati, da pomeni aktivna udeležba tako strokovno kot družbeno obvezo, kateri se nekateri vztrajno umikajo. V našem primeru pa vseh, ki se kongresa niso aktivno udeležili, ne moremo strpati v en koš, saj večkrat prihaja do trenutkov, ko kljub dobri volji ni pogojev za pripravo solidnega referata. Tudi ni potrebno posebej poudarjati, da vsak javen nastop pomeni težek izpit: preverjanje rezultatov strokovnega dela in zmožnosti posredovanja rezultatov dela strokovni publiki.

Analiza problematike, ki so jo predstavili slovenski referenti pokaže na daleč najbolj bolečo točko slovenske geografije: na zaskrbljujoč položaj "šolske" geografije. Ob ozki strokovni "konici" imamo skoraj do "baze" globok prepad. Na vprašanje, zakaj ni "pomladka" (če vemo, da so zanimanja ljudi zelo široka), še nismo dobili zadovoljivega odgovora, zato ga tudi tokrat bržkone ni pričakovati.

Če se vrnemo na kongresno dogajanje v vele mestnem okolju glavnega mesta lahko mlajši udeleženci (mislim na mlade po duhu, ne po letih, torej dovolj kritične, razborite, skratka "zagnane") ugotovijo, da kongres ni prinesel - razen nekaterih svetlih prebliskov - prav ničesar pretresljivega ali celo revolucionarnega v vsej vesoljni jugoslovanski geografiji. Zavedati se moramo, da ocena izhaja iz dejstva, da je bilo v treh dneh nemogoče "premleti" celotno posredovano gradivo, da je bilo tudi fizično nemogoče slediti vsem referatom ter da ocena ne velja za referate v sekciji o pouku geografije, ker jih zaradi zadržanosti, žal, nisem mogel poslušati.

Kongres je pokazal, da se je v zadnjem času razmerje v strokovni geografski zmogljivosti med posameznimi središči precej spremenilo. Z neverjetnim vzponom geografije na Kosovu in v Makedoniji se je povsem porušilo stanje v bližnji preteklosti, ko smo obe območji lahko šteli v strokovnem smislu za "provinci", celo več, s takim nadaljevanjem procesa lahko pride v kratkem do obrnjenega položaja.

Vzporedno s kongresom je bila organizirana razstava in prodaja jugoslovanske geografske literature.

Kot je že običaj ob podobnih akcijah, so tudi tokrat organizatorji poskrbeli za zelo zanimive ekskurzije. Na prvi kongresni dan si je bilo ob strokovnem vodstvu možno ogledati mestno jedro z novimi naselji, Smederevo, PK "Beograd" in nekatere fizično-geografske probleme beograjske okolice.

Drugi dan so udeleženci lahko izbirali med dvema zelo privlačnima ekskurzijama:

- a. po vzhodni Srbiji (Beograd - Majdanpek- Džerdap - Požarevac - Smederevo - Beograd) in
- b. po zahodni Srbiji (Beograd - Kolubarski bazen - Valjevo - Divčibare - Zlatibor - Kragujevac - Beograd).

V znak podpore in solidarnosti s slovensko in hrvaško narodnostno skupnostjo v Avstriji v njunem boju za narodnostne pravice je kongres ob zaključku sprejel protestno izjavo, s katero izraža ogorčenje nad zakonom o narodnostnih manjšinah in o preštevanju manjšin, s katerima se je avstrijska vlada lotila "izpolnjevanja" obveznosti, ki izhajajo iz državne pogodbe.

Naslednji kongres jugoslovanskih geografov bo v Črni gori. Za novega predsednika Zveze geografskih društev Jugoslavije je bil izvoljen dr. Miljan Radović iz Titograda, za predsednika nacionalnega komiteja dr. Milorad Vasović (Beograd), za predsednika komisije za znanstveno delo dr. Gigo Mileski (Skopje), za predsednika komisije za izobraževanje dr. Natalija Mastilo (Sarajevo), za predsednika komisije za publikacije dr. Igor Vrišer (Ljubljana) ter za vodjo materialno-finančnih zadev Božidar Pejović iz Titograda. V novem nadzornem odboru so: dr. Milan Pasinović (Kotor), dr. Tomislav Šegota (Zagreb) in ar. Enver Dukadžini (Priština).

Marijan Klemenčič

NEKAJ POJASNIL K PRAVILOM GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

S sprejetjem nove ustave SFRJ so bila tudi za delo strokovnih društev dana kvalitetno nova izhodišča. Pravila Geografskega društva Slovenije iz leta 1969 (objavljena v Geografskem obzorniku 1969, št. 3-4), s katerimi so bile opredeljene njegove naloge in organizacijske oblike, so zato doživela temeljne spremembe glede večjega vključevanja GDS in njenih članov v družbenopolitične in samoupravne strukture ter s-tem povezanimi novimi nalogami.

Predlog novih pravil je pripravila posebna komisija. O predlogih je razpravljala upravni odbor, odobril jih je republiški sekretariat za notranje zadeve, 28. septembra 1969 pa jih je sprejel občni zbor Geografskega društva Slovenije.

Radi bi opozorili predvsem na dve bistveni novosti v novih pravilih GDS. Poleg osnovnih, že tradicionalnih nalog, ima društvo tudi vrsto novih, in sicer v zvezi s samozaščito v smislu zasnove ljudske obrambe in družbene samozaščite.

Dosedanje aktivne GDS, ki so imeli svoje odbore s skoraj enakimi organizacijskimi oblikami kot osrednje društvo, so zamenjali občinski in medobčinski aktivni društva. Ti se specifično organizirajo in imajo pri tem neomejene možnosti. Dosedanja praksa je pokazala, da gre povsod za združevanje v medobčinskih okvirih, vodstva aktivov pa so urejena po delegatskem načelu na občinski ravni. Prav tako je na delegatskem načelu urejeno stalno zastopstvo vseh aktivov v izvršnem odboru GDS. Zaradi tega odpade plenum, z delegati aktivov razširjen izvršni odbor GDS.

Razen tega je seveda še veliko novega, pri čemer gre v bistvu za uzakonjenje takšne vsebinske in organizacijske strukture GDS, ki nam je danes potrebna pri izpolnjevanju nalog v stroki in v družbi.

P R A V I L A G E O G R A F S K E G A D R U Š T V A S L O V E N I J E

TEMELJNE DOLOČBE

Člen 1

Geografsko društvo Slovenije, v nadaljnjem besedilu društvo, je organizacija, v kateri se združujejo v geografiji strokovno izobraženi ali z geografijo tesno povezani delovni ljudje in občani, ki kot aktivni pedagoški, strokovni ali znanstveni delavci želijo prispevati k razvijanju in uveljavljanju geografske znanosti in geografskega izobraževanja.

Člen 2

Dejavnost društva je zasnovana na ustavnih načelih, idejnopolitičnih izhodiščih samoupravnega socializma ter programski usmeritvi SZDL Slovenije. Društvo v SZDL sooča svoje interese z interesi drugih družbenih dejavnikov ter se sporazumeva in dogovarja za družbene akcije, sodeluje pri sprejemanju političnih smernic, stališč in sklepov. Na lastno

pobudo ali na pobudo organizacij SZDL se dogovarja o vseh aktualnih vprašanjih, še posebej o lastni programski zasnovi, kadrovske politiki mednarodnem soddovanju, založniški dejavnosti, politiki financiranja in drugem.

Člen 3

V svoji organiziranosti in programski usmerjenosti izhaja društvo:

- iz naše ustavne samoupravne socialistične ureditve;
- iz idejnopolitičnih izhodišč in programa Zveze komunistov Slovenije, Socialistične zveze delovnih ljudi Slovenije in drugih družbenopolitičnih organizacij;
- iz samoupravne strukture in delegatskih odnosov v društvu, kar predstavlja pomemben element uresničevanja neodtujljivih pravic in svoboščin članov društva;
- iz načela javnosti dela;
- iz načela sodelovanja z vsemi sorodnimi družbenimi in drugimi organizacijami, ki se ukvarjajo z dejavnostjo, problematiko in razvojem geografije.

Člen 4

Društvo opravlja predvsem naslednje naloge:

- prispeva k razvoju samoupravne socialistične družbe;
- organizira društveno življenje in oblike, ki pomagajo članstvu pri njegovem strokovnem in znanstvenem delu;
- spodbuja in organizira kompleksna in specializirana geografska raziskovanja, predvsem v Sloveniji;
- daje pobude za napredek pouka geografije v vseh oblikah in na vseh stopnjah izobraževanja in sodeluje s pristojnimi organi in organizacijami pri razvijanju sodobnih oblik izobraževanja, pri sestavljanju učnih načrtov in učbenikov ter pri izpopolnjevanju učiteljev;
- prireja strokovna zborovanja, predavanja, seminarje, tečaje in strokovne ekskurzije;
- se aktivno vključuje v družbena prizadevanja za načrtovanje in smotrno urejanje okolja;
- izdaja in razširja strokovne publikacije, zlasti Geografski vestnik in Geografski obzornik;
- posveča posebno pozornost preučevanju geografske problematike zamejske Slovenije ter nudi vsestransko strokovno pomoč zamejskim Slovencem;
- sodeluje s sorodnimi društvi v Jugoslaviji in v tujini, z njimi izmenjuje izkušnje, publikacije in strokovne skupine ter organizira skupne raziskovalne akcije ali oblike izpopolnjevanja.

Člen 5

Društvo v okviru svoje dejavnosti skrbi za uresničevanje družbene samozaščite v skladu z ustavo in z delovanjem vseh organiziranih socialističnih sil, da našo socialistično samoupravno družbo zavaruje pred vsemi vrstami in oblikami dejavnosti, ki spodbujajo, ovirajo in ogrožajo njen razvoj. Pri tem se zavzema za podružbljanje in uresničevanje zasnove ljudske obrambe ter družbene samozaščite, krepitev in razvoj varnostne kulture pri svojih članih, kar zlasti dosega s:

- preprečevanjem vsakršne dejavnosti v društvu, ki meri na spodkopavanje temeljev socialistične, samoupravne, demokratične, z ustavo določene ureditve ali na drugačno protiustavno spremembo družbenopolitične in ekonomske ureditve v SFRJ;
- preprečevanjem vsakršne dejavnosti v društvu, ki meri na razbijanje bratstva in enotnosti ali enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, na spodkopavanje svoboščin in pravic človeka in občana, zajamčenih z ustavo, ali na razpihovanje nacionalnega, rasnega ali verskega sovraštva ali nestrpnosti;
- preprečevanjem vsakršne dejavnosti v društvu, ki bi bila naperjena proti neodvisnosti in ozemeljski neokrnjenosti države ter proti obrambi socialistične ureditve;
- preprečevanjem vsakršne dejavnosti v društvu, ki meri na kazniva dejanja ali na spodbujanje h kaznivim dejanjem, kršitvam javnega reda ali na žalitev javne morale, oziroma je v nasprotju s socialistično humanostjo;
- razvijanjem socialističnega domoljubja in varnostne kulture, s pravočasnim seznanjanjem z vsebino, metodami in oblikami javnega in podtalnega delovanja sovražnih sil, ki imajo namen spodkopavati družbeno ureditev in zavirati naš samoupravni socialistični razvoj.

Člen 6

Svoje naloge opravlja društvo neposredno in preko občinskih in medobčinskih aktivov društva na območju SR Slovenije.

Člen 7

Društvo je pravna oseba in deluje na območju SR Slovenije. Sedež društva je na PZEG filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 12.

Člen 8

Društvo ima žig okrogle oblike v premeru 3 cm in z napisom: Geografsko društvo Slovenije. V sredini žiga je z obrisom ponazorjen simbol Triglava in našega morja ter označena letnica ustanovitve 1922.

Člen 9

Pri svojem delu se društvo povezuje z drugimi društvi, z delovnimi, družbenimi, družbenopolitičnimi skupnostmi, družbenopolitičnimi organizacijami, posebno pa z oddelki in katedrami za geografijo, geografskimi inštituti, zavodom SRS za šolstvo in drugimi koristniki geografskih raziskovanj in spoznanj.

Člen 10

Društvo je član Zveze geografskih društev Jugoslavije.

ČLANSTVO

Člen 11

Člani društva so lahko vsi v geografiji strokovno izobraženi ali drugače z geografijo tesno povezani občani, ki kot pedagoški, strokovni ali znanstveni delavci želijo prispevati k razvijanju geografske znanosti in geografskega pouka in ki sprejemajo pravice in dolžnosti člana društva.

Člen 20

Članstvo v društvu preneha:

- na željo člana;
- s črtanjem iz članstva zaradi neizpolnjevanja dolžnosti;
- zaradi kršenja statuta - pravil o družbeni samozaščiti, ali zaradi dejavnosti, ki je v nasprotju s cilji društva.

O črtanju iz članstva odloča izvršni odbor.

Proti črtanju iz članstva se lahko član pritoži v roku 15 dni po prevzemu pismenega obvestila o črtanju občnemu zboru preko izvršnega odbora. Odločitev občnega zbora je dokončna.

Člen 21

Zaslužnim članom se za dolgoletno uresničevanje ciljev in nalog kakor tudi za posebne zasluge pri razvoju društva lahko podelijo pohvale kot posebno priznanje za njihovo delo.

JAVNOST DELA

Člen 22

Delovanje društva je javno.

Društvo obvešča javnost o svojem delu preko društvenih revij, preko biltenov in drugih izrednih obvestil ter preko sredstev javnega obveščanja.

Člen 23

Za zagotavljanje javnosti dela društva preko biltenov in drugih obvestil ter preko sredstev javnega obveščanja je odgovoren tajnik izvršnega odbora.

Člen 24

Društvo izdaja Geografski vestnik in Geografski obzornik. Vsebinska zasnova obeh revij izhaja iz nalog društva in se uresničuje v publiciranju dognanj znanstveno-raziskovalnega in strokovnega dela ter informativnih in dokumentacijskih sestavkov.

Člen 25

S posebnim sklepom o ureditvi izdajateljskih razmerij in pravil o urejanju in izdajanju revij, ki ju sprejme občni zbor društva, se določita naziva revij, sestava izdajateljskega sveta revij ter pogoji imenovanja odgovornih in glavnih urednikov revij ter njihove delovne obveznosti in pooblastila ter druga pravila za izdajanje in urejanje revij.

Člen 26

Materialne, finančne in kadrovske pogoje za izdajanje revij zagotavlja društvo skupno z zainteresiranimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi, zlasti z raziskovalno, izobraževalno in kulturno skupnostjo Slovenije.

ORGANIZIRANOST DRUŠTVA

Člen 27

Organi društva so:

- občni zbor,
- izvršni odbor,
- nadzorni odbor.

Člen 28

Občni zbor je najvišji organ društva, ki neposredno odloča o delovanju društva in njegovih nalogah. Sestavljajo ga vsi člani društva.

Člen 29

Občni zbor je lahko reden ali izreden.

Redni občni zbor se skliče vsako leto. Redni občni zbor skliče izvršni odbor s pismenim vabilom z navedbo predloga dnevnega reda. Občni zbor je treba sklicati najmanj 8 dni pred datumom občnega zbora.

Izredni občni zbor lahko skliče izvršni odbor na lastno pobudo, na osnovi pismene zahteve najmanj dveh sekretariatov aktivov ali na osnovi pismene zahteve najmanj 50 članov.

Člen 30

Občni zbor:

- sprejema, dopolnjuje in spreminja pravila društva in njegovo programsko usmerjenost;
- voli izvršni odbor društva;
- voli nadzorni odbor;
- sprejema poročila izvršnega in nadzornega odbora o delu društva med dvema občinama zboroma;
- odloča o prenehanju društva;
- odloča o pritožbah proti sklepom izvršnega odbora;
- določa smernice za delo društva v naslednjem obdobju;
- sprejema srednjeročni načrt dela, letni finančni načrt in zaključni račun;
- določa višino članarine;
- razpravlja in sklepa o vsebinski zasnovi revij, sklepa o delovnem „področju in sestavi uredniških odborov ter pogojih za imenovanje glavnih in odgovornih urednikov, o njihovih delovnih obveznostih in pooblastilih ter imenuje predstavnike društva v uredniški odbor.

Občni zbor je sklepčen, če je prisotnih več kot polovica članov. Če je na pravilno sklicanem občnem zboru prisotnih ob napovedani uri manj članov, lahko polnoveljavno sklepa pol ure kasneje tudi ob manjši udeležbi.

Občni zbor sklepa z večino glasov prisotnih.

Predlog za prenehanje društva je sprejet, če zanj glasuje najmanj dve tretjini vseh članov društva.

Volitve organov društva opravi občni zbor vsako drugo leto praviloma s tajnim glasovanjem. S soglasnim sklepom se občni zbor lahko odloči za javno glasovanje.

Člen 31

O poteku občnega zbora in o sklepih se piše zapisnik. Piše ga izvoljen zapisnikar, njegovo pravilnost pa potrjujeta s podpisom izvoljena overitelja.

Člen 20

Občni zbor vodi delovno predsedstvo. Do izvolitve delovnega predsedstva vodi občni zbor predsednik izvršnega odbora ali od izvršnega odbora pooblaščen član tega odbora.

Delovno predsedstvo ima predsednika in štiri člane.

Delovno predsedstvo voli občni zbor z javnim glasovanjem in z večino glasov navzočih članov.

Na enak način voli občni zbor zapisnikarja in dva overitelja zapisnika, kandidacijsko in volilno komisijo ter po potrebi tudi druge organe občnega zbora.

Člen 33

Izvršni odbor sestavlja 15 članov, ki jih izvoli občni zbor društva, in po en delegat vsakega aktiva, ki ga izvoli sestanek aktiva.

Člen 34

V primeru, da izvršni odbor v svoji mandatni dobi ni več polnoštevilen, sme izvršni odbor kooptirati nove člane, vendar največ štiri.

Člen 35

Mandatna doba članov izvršnega odbora traja dve leti. Noben član društva ne more biti izvoljen v izvršni odbor za več kot dve mandatni dobi zaporedoma.

Člen 36

Izvršni odbor se konstituira na prvi seji, najkasneje pa v 14 dneh po občnem zboru. Na tej seji izvoli predsednika, dva podpredsednika in tajnika, blagajnika ter predsednike sekcij.

Člen 37

Izvršni odbor usmerja delo društva med dvema občnima zboroma, predvsem pa:

- neposredno vodi delovanje društva v soglasju s smernicami in sklepi občnega zbora;
- pripravi program dela društva;
- obravnava in predlaga občnemu zboru finančni načrt in zaključni račun;
- daje poročilo občnemu zboru o svojem delovanju in finančno poročilo;
- ustanavlja in daje soglasje k prenehanju aktivov;
- pomaga pri izvajanju programov aktivov;
- ustanavlja sekcije in komisije ter imenuje in razrešuje njih vodstva;
- sprejema poslovnik o svojem delu;
- izvoli predstavnike društva v organe Zveze geografskih društev Jugoslavije;
- izvoli delegate za kongres Zveze geografskih društev Jugoslavije;
- skrbi za društveno premoženje in finančno poslovanje;
- določa kriterije za nagrajevanje stalnih ali občasnih in honorarnih sodelavcev v društvu oziroma v upravi revij, v sekcijah in klubih ter v imenu društva sprejema obveznosti;
- predlaga občnemu zboru imenovanje častnega predsednika, častnih članov in podelitev pohval;
- rešuje tekoče društvene zadeve in izpolnjuje druge s sklepi občnega zbora ali s temi pravili določene naloge.

Člen 20

Izvršni odbor sklepa na sejah.

Sejo sklicuje predsednik društva po potrebi, najmanj pa enkrat v dveh mesecih. Seja je sklepčna, če ji prisostvuje več kot polovica članov. Sklepe sprejema izvršni odbor z večino prisotnih članov.

Predsednik je dolžan sklicati sejo izvršnega odbora tudi na zahtevo najmanj tretjine članov izvršnega odbora, sestanka občinskega oziroma medobčinskega aktiva, 30 članov društva ali na zahtevo nadzornega odbora. Če te seje ne skliče v 14 dneh, jo lahko skliče predlagatelj.

O seji se piše zapisnik, iz katerega so razvidni sklepi.

Zapisnik je treba vročiti vsem sekretariatom aktivov in nadzornemu odboru, na vpogled pa mora biti tudi vsem članom društva.

Izvršni odbor je za svoje delo odgovoren občnemu zboru društva.

Člen 39

Izvršni odbor ima svoje predsedstvo, ki ga sestavljajo:

predsednik, dva podpredsednika, dva tajnika in predsedniki sekcij.

Predsedstvo pripravlja gradivo za seje izvršnega odbora in rešuje druge zadeve, za katere ga pooblasti izvršni odbor. Seje predsedstva sklicuje predsednik društva.

Predsedstvo je za svoje delo odgovorno izvršnemu odboru. Mandatna doba članov predsedstva traja dve leti.

Člen 40

Predsednik zastopa društvo v javnosti in je naredbodajalec za finančno in materialno poslovanje društva.

Predsednik, podpredsednika, tajnika, blagajnik in predsedniki sekcij so za svoje delo odgovorni izvršnemu odboru društva.

NADZORNI ODBOR

Člen 41

Nadzorni odbor šteje tri člane.

Na prvi seji po občnem zboru nadzorni odbor izvoli predsednika. Predsednik nadzornega odbora sklicuje seje, vodi delo odbora in poroča občnemu zboru.

Nadzorni odbor opravlja naslednje naloge:

- nadzoruje finančno poslovanje društva;
- pregleda vsakoletni zaključni račun;
- izvršnemu odboru posreduje svoje predloge za finančno poslovanje in varovanje društvenega premoženja;
- poroča občnemu zboru o pravilnosti in učinkovitosti finančnega poslovanja in izvršnega odbora.

Nadzorni odbor sprejema veljavne sklepe, če so prisotni vsi trije člani in če zanje glasujeta vsaj dva člana.

Člani nadzornega odbora ne morejo biti hkrati člani izvršnega odbora, imajo pa pravico udeleževati se vseh sej izvršnega odbora, vendar brez pravice odločanja.

Nadzorni odbor je odgovoren občnemu zboru in mu mora poročati vsaj enkrat v koledarskem letu.

AKTIVI

Člen 42

Člani društva se združujejo v občinske in medobčinske aktive. Aktivni se lahko ustanovijo na območju, kjer deluje najmanj deset članov. Izvršni odbor potrdi ustanovitev ali prenehanje aktivov.

Člen 43

Člani aktiva se o svoji dejavnosti dogovarjajo na sestankih. Delo aktiva organizira sekretariat.

Člen 44

Sestanek aktiva:

- razpravlja o razlogih za spremembe in dopolnitve pravil društva in njegove programske usmerjenosti;
- razpravlja o osnutku poročila izvršnega odbora in nadzornega odbora o delu društva med dvema občinama zboroma;
- razpravlja o predlogih smernic za delo društva;
- razpravlja o predlogih poročila o finančnem poslovanju in o predlogu finančnega načrta;
- voli delegata za izvršni odbor;
- razpravlja o vsebinski zasnovi GV in GO;
- razpravlja o predlogu glede višine članarine;
- sklepa o programu dela aktiva.

Člen 45

Odbor aktiva usmerja delo aktiva med dvema sestankoma, skrbi za uresničevanje smernic in sklepov občnega zbora in izvršnega odbora društva, spodbuja, organizira in izvaja posamezne aktivnosti, sklicuje in pripravlja gradivo za sestanek aktiva.

Člen 46

Organizacijske oblike dela so:

- sekcija za znanstveno-raziskovalno delo;
- sekcija za geografsko izobraževanje;
- študentska sekcija;
- druge sekcije, ki jih ustanovi izvršni odbor.

Sekcija za znanstveno-raziskovalno delo sama organizira in usklajuje geografsko raziskovalno delo na področju geografije v sodelovanju z drugimi znanstveno-raziskovalnimi in pedagoškimi organizacijami združenega dela.

Spodbuja znanstveno-raziskovalno delo z organizacijo predavanj, diskusij in drugih oblik strokovnega dela.

Sekcija za geografsko izobraževanje preučuje probleme geografskega izobraževanja na vseh stopnjah, sodeluje pri sestavljanju učnih načrtov, pri analizah učnih uspehov, pri snovanju in izpopolnjevanju učbenikov in učnih pripomočkov in se preko ustreznih organov in organizacij združenega dela vključuje v izobraževanje učiteljev geografije.

Študentska sekcija omogoča vključevanje študentov v redno delo društva.

Člen 20

Sekcije vodijo odbori sekcij, ki imajo predsednika in ustrezno število članov.

Odbore sekcij imenuje izvršni odbor društva, ki hkrati določi njihove dolžnosti in pravice ter način poslovanja.

Predsednika in odbor sekcije izvoli upravni odbor društva za dve leti.

Člen 48

Za reševanje posameznih stalnih ali občasnih nalog lahko izvršni odbor ustanovi tudi stalne ali občasne komisije in pripravljalne odbore. Število članov, naloge komisije ali pripravljalnega odbora in čas za izvršitev teh nalog, način poročanja in delovanja določi ustanovitelj za vsak primer posebej, kar mora biti razvidno iz zapisnika ali iz odločbe o imenovanju.

Člen 49

Društvo ima za uresničevanje svojega namena materialna in finančna sredstva. Društvena finančna sredstva so:

- članarina,
- dohodki od prireditve, publikacij in druge društvene dejavnosti,
- dotacije samoupravnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij,
- darila delovnih in drugih družbenih organizacij oziroma pravnih oseb.

Člen 50

Društvo preneha:

- s sklepom občnega zbora z dvotretjinsko večino navzočih članov;
- z odločbo pristojnega državnega organa;
- če pade število članov pod deset.

V primeru prenehanja društva pripadajo njegova sredstva inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani.

PREHODNE IN KONČNE DOLOČBE

Člen 51

-Ta pravila so bila sprejeta na občnem zboru društva, 28.septembra 1975, in veljajo od dneva sprejetja dalje.

Člen 52

Z veljavnostjo teh pravil prenehajo veljati pravila, ki jih je sprejel izredni občni zbor, 13.9.1969.

XI. ZBOROVANJE SLOVENSКИH GEOGRAFOV V MARIBORU JUNIJA 1978

Prihodnje zborovanje slovenskih geografov bo **do** 24.letih ponovno v Mariboru. To odločitev so narekovali pereči problemi manj razvite severovzhodne Slovenije ter pokrajinski procesi, ki se uveljavljajo v tem obmejnem svetu, degradacija okolja, širša in ožja vloga Maribora ter drugi problemi. Po sklepu Izvršilnega odbora GDS bo XI.zborovanje slovenskih geografov v Mariboru v dneh od 28. do 30.junija 1978.

Organizacija zborovanja je bila poverjena mariborskemu aktivu GDS, ki je na svoji prvi seji imenoval organizacijski odbor. Ta se je konstituiral 5.5.1977 v naslednji sestavi: dr.Vladimir Bračič, predsednik, dr.Borut Belec, namestnik predsednika, dr.Božidar Kert, prvi tajnik, prof.Ludvik Olas, drugi tajnik, dr.Mirko Pak, član in delegat GDS, dr.Mavricij Zgonik, član, prof.Franc Marič, član, dipl.geogr. Janez Kocmur, član.

Program zborovanja, ki ga je predlagal izvršilni odbor GDS na svoji .6.seji 23.6.1977, bo zajel štiri tematska področja:

- referate s tematiko o Severovzhodni Sloveniji s poudarkom na obmejnosti in nerazvitosti,
- teoretične in aplicirane referate o okolju,
- teoretične in metodološke referate iz raznih geografskih disciplin,
- referate s področja geografske metodike in didaktike.

Prednost imajo referati, ki obravnavajo mariborsko regijo, s posebnim poudarkom na mestu in vlogi Maribora v njej. Tematiko s področja geografske metodike bo podrobneje opredelila šolska sekcija GDS.

Zborovanje bo potekalo plenarno in v sekcijah. Organizirane bodo pol-dnevne ekskurzije in zadnji dan celodnevna ekskurzija. V času zborovanja bo odprta razstava kart in novejša geografske literature.

Vabimo k aktivni udeležbi referente za navedena štiri tematska področja. Prosimo, da pošljete naslove prispevkov in sinopsise v obsegu do 10 vrstic do 1.11.1977. Hkrati vabimo vse slovenske geografe, da pošljejo predhodne prijave za zborovanje do 1.1.1978. Te naj vsebujejo priimek in ime, delovno mesto in točen naslov, na katerega želite dobiti vsa potrebna obvestila. Podrobnejše obvestilo o poteku priprav na zborovanje, stroških udeležbe, ekskurzijah ipd. bomo objavili tudi v Geografskem obzorniku.

Prijave za referate in udeležbo na XI.zborovanju slovenskih geografov pošljite na naslov: Organizacijski odbor za XI.zborovanje slovenskih geografov (dr.Božidar Kert), Pedagoška akademija Maribor, 62000 Maribor, Mladinska 9.

Organizacijski odbor

	UDK 82 - 9 : 394.46 "Svetozar Ilešič" Ob sedemdesetletnici akademika prof.dr.Svetozarja Ilešiča Geografski obzornik XXIV (1977), št.1-2 Članek oriše življenjsko delo jubilaranta, kakor je bilo prikazano na svečanosti, na kateri je Univerza v Ljubljani podelila prof.Ilešiču naziv "zaslužni profesor".		UDK 911.2 : 711.4 (497.12 "Kranj") Kokole V. 61000 Ljubljana, Yu, Zavod za družbeno planiranje, Cankarjeva 1 Nekaj razmišljanj o razvojni problematiki Kranja in kranjske občine Geografski obzornik XXIV (1977), št. 1-2 Avtor osvetli razvojno problematiko Kranja v luči ožje in širše okolice ter razmišlja o njegovi prihodnji vlogi glede na Ljubljano in nastajajočo urbano aglomeracijo na zgornjem Gorenjskem (Jesenice, Radovljica, Bled)
	UDK 911.3 : 711 (497.12) Ravbar M. 61000 Ljubljana, Yu, Zavod za spomeniško varstvo SRS, Plečnikov trg 2 Nekateri prostorski vidiki sodobnega razvoja slovenskih naselij Geografski obzornik XXIV (1977), šte. 1-2 Avtor prikazuje različne načine širjenja slovenskih naselij sredi hitre sodobne urbanizacije		UDK 911.3:333.5 (497.12) MEDVED J. 61000 Ljubljana, Yu, PZE za geografijo filozofske fakultete, Aškerčeva 12 RABA NJIV IN VRTOV V SLOVENIJI LETA 1974 Geografski obzornik XXIV (1977), šte. 1-2 Delež njiv in vrtov je od leta 1954 v Sloveniji v nenehnem upadanju, kar zmanjšuje pridobivanje hrane, neugodno pa je tudi z drugih vidikov (narodna obramba, turizem itd.). Članek daje pregled o razširjenosti posameznih skupin poljedelskih kultur ter o njihovi vrednosti.

	4 UDK 911.3:312 (497.12) MiHEVC P. 61000 Ljubljana, Yu, Urbanistični inštitut SR Slcvenlje, Jamova 18 ŠTEVILČNO GIBANJE VSEGA IN KMEČKEGA PREBIVALSTVA SR SLOVENIJE 1961-1971, S POUDARKOM NA ANALIZI STRNITVE V RAVNINSKEM SVETU Geografski obzornik XXIV (1977), šte. 1-2. Avtor prikazuje na primeru Slovenije razporeditev prebivalstva v odvisnosti od reliefa. Ugotavlja zvezo med itrnenostjo prebivalstva in nižinsko lego ter ravnim površjem.		UDK 325.252 : 502.7 (497.12) GOSAR A. 61000 Ljubljana, Vu, PZE za geografijo filozofske fakultete, Aškerčeva 12 VPLIV ZDOMSTVA NA PREOBRAZBO KULTURNE POKRAJINE NA SLOVENSKEM Geografski obzornik XXIV (1977), šte. 1-2 Članek govori o tem, kako se v kulturni pokrajini kaže vpliv zdomstva. Omenja pozitivne in negativne posledice tega vpliva, ki se kažejo v zunanjem videzu vasi, večji motorizaciji, bolj opremljenih gospodinjstvih naraščajoči tržni usmerjenosti kmetijstva, naraščanju socialnega preloga ipd.
	UDK 502.7 : 553.98 RADINJA D. 61000 Ljubljana, Yu, PZE za geografijo filozofske fakultete, Aškerčeva 12 ONESNAŽEVANJE POKRAJIN IN POKRAJINSKE SFERE Z NAFTO Geografski obzornik XXIV (1977), šte. 1-2. Avtor prikazuje, kako se z vidika onesnaževanja pokrajinske sfere izgublja nafta pri pridobivanju, predelavi in potrošnji. Članek ugotavlja, da se izgubi 2 odstotka pridobljene nafte, kar je preko 50 milijona/ ton na leto.		UDK 910.1 ;913 GAMS 1. 61000 Ljubljana, Yu, PZE za geografijo filozofske fakultete, Aškerčeva 12 REGIONALNA GEOGRAFIJA - VRH ALI ANAHRONIZEM METODIČNE GEOGRAFIJE Geografski obzornik XXIV (1977), šte. 1-2. Avtor kritično obravnava nekatere poglede, kl se v slcvenskl geografiji pojavljajo o vsebini in vlogi regionalne geografije nasploh in še posebej pri geografskem pouku.

	UDK 371 .64/69 : 910.1 BRINOVEC S. 64000 Kranj, Yu, Gimnazija Kranj GEOGRAFSKE NOVOSTI Z DIDACTC 77 Geografikl obzornik XXIV (1977), Itev. 1-2. Članek prikazuje nova geografika učila, ki lo bila razitavljena na letoln l Dldactl v Hanncvrv.		UDK 55(1/9) 528.9 (497.12) RAMOVŠ A. 61000 Ljubljana, Yu, Fakulteta za noravotlovje In tehnologijo, Aikerčeva 12. O VREDNOSTI GEOLOŠKIH KART SLOVENSKEGA OZEMLJA Geograf»kl obzornik XXIV (1977), itev. 1-2. Avtor podaja kritični pregled o geoloških kartah, ki prikazujejo iloveniko ozemlje. Opozarja zlesti na pomanjkljive in zastarale podatke ter jih dopolnju- je.